

826.423

OSZK

A PRIMITIV KULTURA

IRTA Dr. BRAUN SOMA

A NÉPSZAVA-KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

FOR BRUNSON PRIMITY KULTURA

STANDARD

A PRIMITIV KULTURA

BEVEZETÉS
AZ ŐSEMBERREL FOGLALKOZÓ
TUDOMÁNYBA

*Sok nagyszerű van e földön,
Köztük az ember legnagyobb.
Sophokles.*

IRTA
Dr. BRAUN SOMA

BUDAPEST, 1924
A NÉPSZAVA-KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA
(VII, Erzsébet-körut 35)

A

PRIMITIV KULTÚRA

BEVEZETÉS
AZ ŐSEMBERRI FOLKLOR
TUDOMÁNYA

1987. évi kiadás
1987. évi kiadás
1987. évi kiadás

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

826 423

„Világosság” könyvnyomda rt Budapest, VIII. Conti-u 4
Műszaki igazgató: Deutsch D.

ELŐSZÓ.

A történelemelőtti korokban élt ember képének és kulturájának megrajzolásával egész sora a tudományoknak foglalkozik. Száz és száz tudós könyvtára rugó könyvet irt már erről a kérdésről össze és ennek a kis munkának megírója nem is tűzhetett ki maga elé más célt, mint nagy általánosságban fölvezetni azokat az ösvényeket, amelyeken az ősemberhez közelebb férközhetünk és föltüntetni a jelentősebb állomásokat, amelyekhez a tudomány eddig elérkezett. A kutatások természetesen még nem értek véget, sőt igazában csak az anyag összehordásánál tartunk, ami hatalmas föladat, ha meggondoljuk, hogy a földön ma élő, ezerötszázmillióra becsült ember őstörténetéről van szó. Őstörténetéről, tehát olyan időkről, amelyekből a történelem rendes forrásai, írott emlékek nem maradtak fönn és amely az emberiség gyermekkoránál kezdődik és a tulajdonképeni történelembe való belépésével ér véget. Az ősemberrel foglalkozó tudományok ezért már csak viszonylagos ujságuk miatt is sehol sem mondták ki az utolsó szót, hiszen Boucher de Perthes 1836-ban fedezte föl Franciaország északi részén, a Somme völgyében a jégkori ember maradványait s 1854-ben jelent meg Äppli és Keller első jelentése a zürichi tóban talált őskori cölöpépítményekről és a Meyer-féle Konversationslexikon csak 1885-iki kiadásában hozza a palaeanthropologia tudományának első meghatározását. Így alig százesztendősz az egész tudománykör és hogy e könyv szerzője mégis elérkezettnek látta

már az időt arra, hogy az eddigi eredményeket a nagy világegés után újra tanulnivágyó olvasóközönséggel megismertesse, erre két oka is volt. Az első az, hogy a fejlődő tudományok népszerű bemutatása, a tudományos munka megállást nem ismerő, szüntelen folyama, a kutatók vállvetett erőlködése, egy tudomány megszületése és első küzdelmes évei valahogy közelebb állnak minden dolgozó olvasóhoz, mint a már régen elért eredmények ismertetései. A verejtékes munka izét érezzük ki belőlük és a tudás szolgálatába állított verejtékes munka minden részvétünket és érdeklődésünket fölébreszti. De azonkívül az emberiség utja legkezdetlegesebb kezdetétől mindmáig folytonos fejlődés volt és ha az emberi társadalmak fejlődése látszólag olykor meg is állt, ha a lelkeken néha erőt is vett a bus pesszimizmus, a technikai és szellemi kultura iránya egyenes vonalu haladást mutat. A haladás fölismerésére pedig az eddig megtett ut számbavétele a legbiztosabb mód, amely egyben a legbiztatóbb reménység is arra, hogy folytonosan előbbre megyünk.

BEVEZETÉS.

Mi a kultura? Mit értünk a kultura fogalma alatt? A latin eredetű szó maga nem adja a fogalom egész körét, a latin *cultura*, a teljesebb *agri cultura* kifejezéssel együtt földmívelést, mezőgazdaságot jelent és a föld megmunkálásáról vitték át a lélek művelésére, amikor a kultura szó egy a magyar *műveltséggel* és a kulturember azonos a tanult, műveltlelkű emberrel. Ez azonban nem elég és mindenki megérzi, hogy a kulturember és a kulturemberek összessége, a kulturnép fogalmában több van a pusztá műveltségnél, hogy amint iskolás nyelven mondjuk, ennek a fogalomnak még más bélyegző jegyei is vannak. Ezeket a bélyegző jegyeket közvetlenül is fölsorolhatnók, de sokkal világosabbakká válnak, ha egy másik fogalommal, a természettel vetjük össze. Természet, a dolgok természetes rendje, események természetes lefolyása, emberi közreműködés nélkül való történéseket, eseményeket fejez ki, események kivételt nem ismerő szabályos lezajlását, amelyekben nem látjuk meg minden további nélkül a célt is, amiért történtek. A természet a létező dolgok, amint szabadon születik, fejlődik, él és elhal, a dolgok együttese, amelyekbe ember nem avatkozott még bele, amivel ellentétben a kultura mindaz, amit emberek, az emberiség határozott céllal, előre kigondolt tervek alapján elért, vagy elérendőnek maga elé kitűzött (L. Stein). A kultura tehát emberi munkának tudatos, határozott cél elérésére indított alkalmazása, amelynél az ember szembeáll a természettel és maga alá gyűri, vagy a szolgálatába állítja. A kultura a természet korrektívuma és mindaz, amit az ember ad hozzá, az ember visz bele az agyveleje, a két keze munkájával az őt környező mindenségbe. A természeti állapotban élt vagy élő ember rabja a természetnek, amely körülveszi, a kulturember diadalt arat rajta.

A kultura legfőbb vonása így a munka, szervezett emberi munka az ember legfontosabbnak vett szükségletei kielégítésére. A kultura legalacsonyabb fokán élő népek lusta népek, kevesebbet dolgoznak, munkájuk tartalma és formája inkább játék, beérik az egyéni táplálékkereséssel és csak a jelennek élnek. Ebből következik, hogy munkájukból hiányzik a folytonosság, az előző generációk műveivel való szoros, tudatos kapcsolat, tervszerű továbbvitele az elődök által megkezdetteknek, röviden a kultura további legfőbb jegye, a *fejlődés*, csak igen kezdetleges náluk. Organizált emberi munka, amely világosan meglátott célok felé, tudatos tervek alapján törekszik, amely fölhasználja az elődök terméséből mindazt, amit értéknek tart, amely azon van, hogy a legtökéletesebben válogassa meg és alkalmazza eszközeit a mindenkori célokhoz, a természetnyújtotta erők lehető leggazdaságosabb kihasználása jellemzik a kultur-népeket és ugyanezen vonások hiánya vagy kisebb-nagyobb mértékben csökevényes mivolta ismertető jegyei a primitív emberi közösségeknek. A kultur-ember szervezete, a testében lejátszódó mechanikai és kémiai folyamatok ugyanolyanok, mint a primitív embereké; a primitív népek primitív elnevezése csak a kulturában való alacsonyabbrendűségükre vonatkozik, ha primitív népekről beszélünk, összehasonlítjuk, összevetjük a természeti népek kezdetleges kulturáját a mi magasabb kulturánkkal. A primitív népek kulturában szegény népek (Ratzel). Mai ismereteink szerint nincs egyetlen nép sem, amely egészen kultura nélkül való lenne. A legalacsonyabb művelődési fokon álló botokudok, a délafrikai busmannok, a Ceylon rengetegeiben lakó veddák, a Tüzföld őslakói, az ausztralnégerek, a Philippini-szigetek őserdeinek negritói is rendelkeznek valamiféle kulturával. Ezek a népek valamennyien a kultura kezdőfokain állnak, ott, ahol a kulturában ma vezető nemzetek is voltak egykor. Hogyan indult el az emberi kultura, alacsony kezdetekből miként emelkedett föl egyre magasabbra, fejlődési menetének megrajzolása ennek a könyvnek a tárgya; fejlődési folyamatokat ismertet, ezért módszere a történelem módszereiből való, tények fölsorakoztatása, amelyek-

hez a lelki események föltüntetése csak az összekötő-vonalakat adja. Célja a primitív kultúra egymásra következő rétegeinek világos és szabatos föltüntetése és ennek a célnak lehető jó megközelítésére fölhasznál minden ösvényt, amely a tárgyhöz közelebb vezet. Az ilyen munkának két fele van, az első a ma élő primitív népek kulturáját igyekszik bemutatni, a második a mai nagykulturájú népek műveltségének kezdeteit fürkészi. A mai primitív népek kulturáját tárgyaló *összehasonlító néprajz, comparativ ethnologia egymásmellett*, a jelenben adja azt, ami a történelemben *egymásután* következik, ezért egyik legfőbb forrásává vált az ősemberrel foglalkozó minden tudománynak. *Schiller Frigyes* gondolata, hogy a kultúra alacsonyabb fokán álló népek úgy viszonylanak a ma élő művelt európai emberhez, mint a különböző koru gyermekek a fölnőtthöz és emlékezetébe idézik, hogy mi volt egykor és miből nőtt nagygyá, más szavakkal a primitív népekről szerzett ismeretek fölhasználása a történetelőtti emberre irányított kutatásokban gyümölcsöző eszmének bizonyult és ha apróbb részletekben nem is, de nagy vonásokban súlyos adatokat nyújt a fejlődés térképének megszerkesztéséhez.

A földadat második elemével, a mai művelt népek kulturájának kezdeteivel külön tudomány, a *prae-historia* (latin: *prae* = előtt, *historia* = történelem), helyesebben a *palaeontologia*, őslénytan (görög: *palaaios* = régi, ő, kihalt, *ón* = létező, *logos* = tudomány) foglalkozik, amely számba veszi az állat- és növényvilág őstörténete mellett a föld mélyébe került és onnan napfényre hozott és muzeumokba gyűjtött fegyvereket, szerszámokat, ékszereket és más mindenféle használati cikket és ezek segítségével próbálja megfesteni a történetelőtti, praehistorikus kulturák képét, vagy *palaeanthropologia* (görög: *anthropos* = ember) néven a kihalt ősemberek kiásott, *fossilis* csontmaradványaiból az ember fejlődéstörténetét, az emberrélelt vizsgálja.

A két út, az összehasonlító ethnologia és a praehistoria már eléggé megközelítik a kívánt célt. A primitív ember testi formáját, életviszonyait és gondolatvilágának főleg a kézzelfogható eredményeit

elég pontosan hozzák elének. Kiteljesíti a képet és egyenest a primitív ember lelkébe, gondolkozásába, érzéseibe világít bele két másik tudomány, az *összehasonlító nyelvészet*, a *comparativ linguisztika* vagy *glottika* (latin: *comparo* = összehasonlitok, *lingua* = görög: *glotta* = nyelv) és a *lélekelemzés*, a *psychoanalysis* (görög: *psyché* = lélek, *analysis* = fölbontás, *elemzés*), amelyek közül az első mai élő és folyton fejlődő nyelvek legrégibb, följegyzett szóképei alapján ezekből a szóképekből kimutatható ősi közös szavakra és egy-egy kulturfogalom meglétére következtet, míg a másik a mai ember lelkének tudatalatti elemeit vizsgálva, nyit új csapásokat az ősember lelkének föltárásához. Ugyanez áll a mai népek meséi, mondái és vallási képzeteiről is, amelyek jórésze ugyancsak a történelemelőtti idők hagyatéka és az összehasonlító vallástudomány és mythologia révén szintén elősegíti bizonyos tények fölismerését. És végül a mai kultúrember évezredekén át való fejlődésében hagyományozás útján még mindig megőrzött egy-egy emléket, ha mindjárt elkoptatott, eltorzított, formáját, színét vesztett alakban is egykori primitív mivoltából. A mai művelt népek kulturájából is előbukkannak néhol hajdani primitív műveltségének a nyomai és ezek a maradványok — az angol Tylor *survivals*-nak nevezte el őket —, amelyeket a legkonzervatívabb két társadalmi erő, a vallás és erkölcs tartott fönn, sokszor hasznosan jelzik az utat összefüggések megértéséhez és a fejlődés folytonosságának gyakran a legcsattanósabb bizonyítékai.

Az összehasonlító ethnologia, palaeontologia, a comparativ nyelv-, vallástudomány, mythologia és mesekutatás, a psychoanalysis, a maguk külön céljaik mellett ebből a nézőpontból szemlélve a primitív kultúra viszonyainak minél tökéletesebb földerítésére törekszenek. Valamennyien ugyanazt a primitív embert, környezetét, küzdelmes életét, gondolatai első föllendülését, képzelete első nekifutásait, társadalmi élete kezdeteit akarják elének vetíteni. Hasonlattal szólva, mindegyik a messze múltban elterült, ma már elpusztultnak vélt hatalmas, buja őserdőről akarna képet adni. Az egyik merészen nekivág a rengetegnek és azt hiszi, hogy úgy számolhat be legjobban,

ha szélteben-hoszában keresztül-kasul szeli, a másik beéri egy-egy jellemzőbb facsoport, néhány legjobban szembetűnő faóriás részletes leírásával és egy-egy résszel szeretne fogalmat nyújtani az egészről, a harmadik repülőgépre száll és a magasból ad az egész erdőről madártávlati képet és képében egymásba-folynak a kisebb részek. Mindegyik eljárásában vannak előnyök és valamennyi hozzájárul néhány vonással a primitív kultúra képének minél színesebbé, minél gazdagabbá tételéhez és ahhoz, ami a legjelentősebb, az egyedüli fontos, minden tudományos kutatásban, olyan képet adni, amely lehetőleg hiven, minden maradék és homály nélkül adja az igazságot, a mi kérdésünknel, mai műveltségünk kezdeteit, a primitív népek kulturáját.

I. A történetelőtti ember.

A történetelőtti ember környezete.

Milyen volt az ősember környezete, mert mielőtt a primitív ember testi formájának és a természettel megvívott első sikeres küzdelmeinek ismertetésébe fogunk, legelőbb a hely minémiségéről kell tájékozódunk, amelynek klíma- és talajviszonyai, magassági fekvése, erdőinek, folyóinak elhelyezkedése döntő hatással voltak nemcsak az egységesnek vett emberi nem fajokra oszlására, bőr- és hajszin szerint való csoportokba különülésére, hanem arra is, hogy az állatvilág fejlődési során a legtökéletesebb szerves lényhez, az emberhez egyáltalán eljuthatott (Ratzel). A történetelőtti embert a földi, terrestrikus és éghajlati, klimatikus föltételek határozzák meg. A minden okkal kezdetben gázneműnek, később izzón cseppfolyósnak gondolt földön (Kant-Laplace elmélete) nem öröktől fogva volt ember. Minden élet bizonyos hőmérséklethez van kötve, ezért a földön előbb olyan hőmérsékletnek, temperaturának kellett bekövetkeznie, amely az életet már lehetővé tette. Mérhetetlen hosszú időnek kellett elmulnia a föld első kihüléséig, az izzón cseppfolyós anyag fölületének első megmerevedéséig, a földkéreg kialakulásáig és ugyancsak ezer és ezer esztendőök teltek el, amíg a föld történetében odáig elérkezett, hogy rajta a szerves lények fejlődése megkezdődhetett. Az ember pedig a földi és éghajlati viszonyok függvénye, ezért nem lesz fölösleges munka talán, ha röviden összefoglaljuk a föld történetéből való legfontosabb tudnivalókat, amely nélkül az emberi kultúra keletkezésének minden vizsgálata tökéletlen marad.

A föld története a legszorosabban összefügg az ember történetével. Így ha áttekintünk a föld történetének korszakain, a leggyorsabban megérthetjük

Kép a Jura-korszakból. Ragadozó Laeleps a brontosaurusokra támad.
(Kuhnert V. festménye után.)

ezen összefüggés mibenlétét és azt, hogy milyen helyet foglal el az ember a természetalkotta tág keretekben.

A földkéreg, amint ismeretes, főleg kétféle kőzetből áll: 1. olyanokból, amelyek izzón cseppfolyós állapotban (magma) a föld belsejéből származnak és utóbb lassan megmerevednek, ezek a tömör, eruptív-kőzetek¹ és 2. kőzetekből, amelyek a vízből rakódtak le, kezdetben vízszintesen vagy majdnem vízszintesen helyezkedtek el és rétegeket képeznek, ezek az üledék-vagy sedimentaer²-kőzetek.

Az egymásra következő rétegek közül természetesen a legmélyebben fekvők a legrégiebbek, amelyek fölött egyre újabb, későbbi eredetűek fekszenek és mint egy rengeteg nagy régi krónika levelei (amelyekben a bennük talált, megkövesült állat- és növénymaradványok a betűk vagy szavak) a föld történetét beszélik el (Müller-Lyer). Az üledék-kőzetekben lelt megkövesült szerves maradványok, vagy azok lenyomatai, mindig bizonyos rétegeknek felelnek meg, miért is belőlük a rétegek hozzávetőleges korára következtethetünk. De másra, többre is, mert a szerves lények megkövesült maradványai megmutatják azt is, hogy a földi lények hogyan következtek egymásra, hogyan jöttek lassan létre, hogyan fejlődtek ki. Mindenfelől összeszedett sok ilyen maradvány beszédesen igazolja, hogy a rétegekben való eloszlásuk nem a véletlen munkája, hanem szigorúan, törvényszerűen ment végbe. Az első nyomoktól az emberig a legszigorubb törvényszerűséget állapíthatjuk meg, egy tételét, amelyhez a föld szilárd kérgének függőleges keresztmetszete szolgáltatja a legnagyobb bizonyítékot, amikor a segítségével megállapítható, hogy *az élők világa* a legalsó, legrégebbi rétegektől a legújabb, legfelsőbb rétegekig *folyton fejlődött*.

A tudományos munka megkönnyítésére a geológusok a kőzetrétegek olyan sorát, amelyben nagyjából hasonló, szerves eredetű kővületek fordulnak elő, *formáció*-nak, alakulásnak hívják. A formációk nagyobb egysége, több formáció együtt geológiai

¹ Latin: erumpere = kitörni.

² Latin: sedere = leülni, leülepedni, lerakódni.

korszakot, periódust alkot, míg az egyes formációk, az egy-egy meghatározott helyen talált kőületek szerint, *fokokra*, vagy *csoportokra* oszthatók föl. Természetes, hogy az egyes formációk nem választhatók el egész élesen egymástól. Az egyes rétegek között lassu átmenetek vannak, a szerves lények a kőületek tanúsága szerint lassu átmenetekkel irták le a fejlődésük utját és a halak, hüllők, kételtűek, madarak, emlősök, ember, fejlődési sora az állatvilágban, a tengeri moszatok, a legalsóbbrendű virágtalan növények, a fejlettebb edényes virágtalanok, a tülevelűek, lombos fák a növényvilágban csak az evolúció főbb állomásainak a mutatói.

A földkéreg keletkezésében és fejlődésében négy nagy korszakot különböztetnek meg, amelyek közül a legrégibbet, a föld őskorát tömör kőzetek jellemzik, míg a következő világkorszakokat főleg üledékes kőzetek. Már most a korok és formációk a legrégibbtől a legujabbig haladva a következők:

1. *Archaikus-kor*.³

E korban keletkezett a nagymennyiségű kristálypalalakerakódás, amely hatalmas kiterjedésben terül el a legrégibb üledékes kőzetrétegek alatt. A palában semmiféle kőületet nem találtak, tehát a föld első életének kora egészen homályba vesz előttünk és a körülbelül harminc kilométer vastagságú réteg korának életére még csak föltevéseket sem kockáztathatunk meg. A föld őskorára következett a föld ókora, a

2. *Palaeozoikus-kor*,⁴

amelyben megtaláljuk már az élőlények első kőületeit, vagy kőületeinek első nyomait. Őt formációra osztják, amelyek sorjában így következnek egymásra:

1. *Cambrian*,⁵ a gerinctelen állatok (Trilobiták) első fölléptével;

³ Görög: archaios = régi, ősi.

⁴ Görög: palaios = idős, ó, és görög dzoon = állat, lény.

⁵ Az angolországi Walesben vonuló Cambrian-hegységről elnevezve.

2. *Silur*,⁶ számos puhatestű-féle állattal;

3. *Devon*,⁷ a legrégibb páncélos halakkal;

4. *Carbon*,⁸ az edényes virágtalan, kösznet adó növények óriásainak a tömegével és az első kétlaki állatok megjelenésével; és végül

5. *Perm*-, vagy *Dyas*-alakulás,⁹ amelyben az előbbi növény- és állatfajok egy része kihalt és megjelennek a csuszó-mászó állatok. A föld ókorát fölváltja középkora, a

3. *Mésozoikus-kor*¹⁰

három jellegzetes alakulásával, amelyekben már az évszakok közötti hőmérsékkülönbség is megvan és utolsó formációjában egyre föltünőbbé válik. Alakulásai:

Trilobitu a kambriumi rétegekből.

1. *Trias*,¹¹ amelyben még a régi edényes virágtalan növények, óriási zsurlók, páfrányok borítják a földet. Hatalmas hüllők, a népmesék csodálatos szörnyetegeire emlékeztető állatok, az *Ichthyosaurus*, *Plesiosaurus* és társai lépnek föl, már teljesen kihalt fejlábuak (*Ammoniták* és *Belemniták*) társaságában, az ekkor föltünő tülevelű fenyők és pálmák erdeiben a korszak második formációjában, a

2. *Jura*-alakulásban, amely a *Jura*-hegységről kapta nevét. Ezt követi a

3. *Kréta*-formáció, amelynek felső részei az irókrétát szolgáltatják és amely az első kétszikű, virágos fák nyomait is megőrizte. Földünk ujkorá, a

⁶ A mai Walesben élt *Silur* nevű kelta néptörzsről.

⁷ Devonshire angol grófságról.

⁸ Latin: carbo = szén.

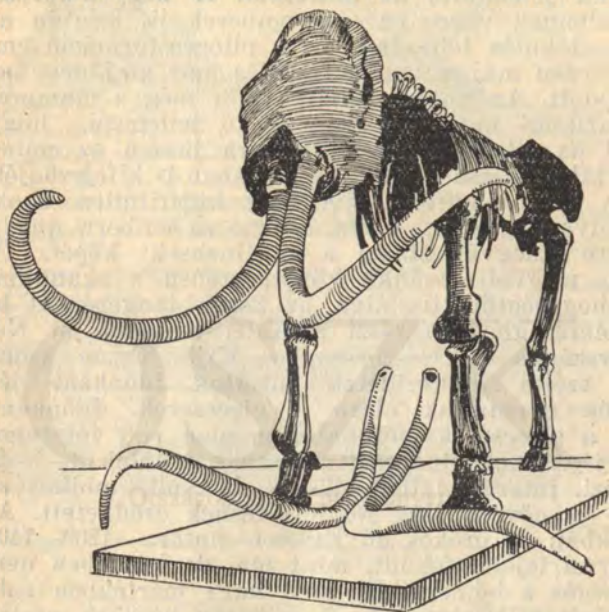
⁹ Perm, orosz kormányzóságról. Görög: dyas = kettősség, mert ez a réteg kettős tagozódású.

¹⁰ Görög: mesos = középső.

¹¹ Latin: tres = három, mert hármas tagozódású réteg.

4. *Kaenozoikus-kor*,¹²

amelynek három fő formációjában, a harmad-, negyedkorban és alluviumban az évszaki különbségek már egészen érvényesülnek, a vizből hegységek emelkednek ki és bizonyosra vehető, hogy a mai kontinenseink is ebben a korban bukkantak ki a víztakaró alól. Az állatvilágban megjelennek a ma-

A Szibiriában először talált mammut csontváza.
(*Elephas primigenius*.)

darak és emlősök, a növényvilágban a virágosak sokféle faja és összes mai állataink és növényeink keletkezését a kaenozoikus-korra vezethetjük vissza. Részei az

1. *eocén*¹³ és az

¹² Görög: kainos = új.

¹³ Görög: eos = hajnal.

2. *oligocén*¹⁴-formációk, közös néven a *régi tertiaer*¹⁵ és a

3. *miocén*¹⁶ és

4. *pliocén*,¹⁷ összefoglaló névvel, az új *tertiaer*-alakulások, azután második főformációnak, a

diluvium-nak, *negyedkornak*, *quartaer*¹⁸-nek vagy *anthropozoikus-kornak*¹⁹ elnevezett alakulás és végül földünk jelenkora, az *alluvium*. A negyed-korban megjelennek végre az első emberek is, miután az eocén-alakulás félmajmai és a pliocén-formáció emberszabásu majmaiban a fejlődés már majdnem befejeződött. Az ember mellett ekkor még a mammut és barlangi medve a korszak fő jellemzői, hogy végül az *alluvium*-ban hatalomra jusson az ember és hatalmi állása a föld alakulásában is kifejeződjék.

A negyed-korban, ma még kiderítetlen okokból, olyan éghajlati változás érte az embert, amely jóidőre megváltoztatta a kontinensek képét. A klíma megváltozásának következtében a skandináviai hegységtől kiindulva, az Északi-tengeren át be Angolországba, másrészt a Keleti-tengeren át Németországba és Oroszországba, Kijev-Kazán vonaláig, széles földterületek jutottak időnként jég alá és nyomultak előre a gleccserek. Időnként, mert a gleccserek előrehatolása nem volt folytonos és a *jégkornak* elnevezett korszakban több (3—4—6) jégközi, interglaciális²⁰ időszak is volt, amikor az állat- és növényvilág jól fejlődésnek eredhetett. Az Alpokban az örökös hó jégkori határa 1200—1400 méterrel lejjebb feküdt, mint ma, de különben nem szükséges a hőmérséklet igen nagy mértékben való lehülését föltételeznünk. A hóhatár későbbi, maira való eltolódása alapján kiszámították, hogy a jégkori éghajlat nem sokkal volt rosszabb a mainál és mindössze három-négy foknyi lehetett a különbség valamely hely akkori és mai középhőmérséklete között. A jégkorszakot nem a hőmérséklet nagy lesü-

¹⁴ Görög: olígos = kevés.

¹⁵ Latin: tertius = harmadik, mert a harmadik üledék-közet-réteggépződmény.

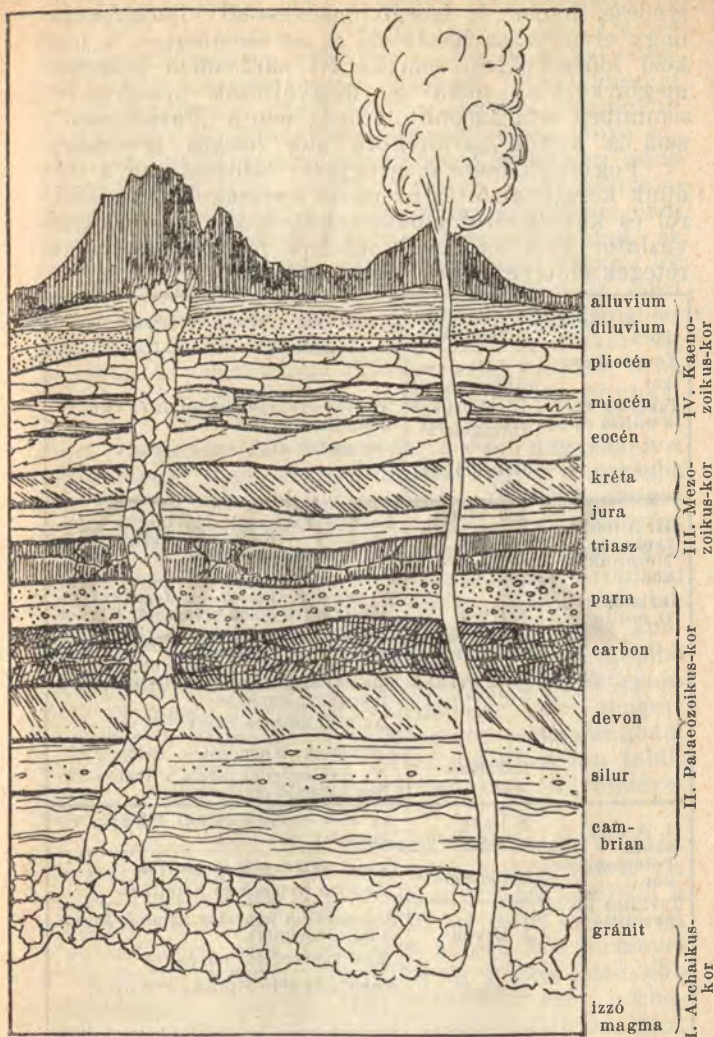
¹⁶ Görög: meion = kevesebb.

¹⁷ Görög: pleion = több.

¹⁸ Latin: diluvium = özönviz, amelyet ebbe a korba akartak tenni: quartus = negyedik.

¹⁹ Görög: anthropos = ember.

²⁰ Latin: inter = között, glacies = jég.

A földkéreg átmetszete.
(With E. rajza után.)

lyedése, hanem a levegő nedvességi viszonyainak nagy elváltozása idézte elő és az ősembernek a jégközi időszakokban sem kellett sarkvidéki hideggel megbirkóznia, noha a megváltozott hőmérséklet semmiben sem hasonlított már sem a „Paradicsom“, sem a költők „aranykorá“-nak örökös tavaszára.

Foglaljuk össze még egyszer táblázatosan a földünk korszakairól és az egyes korszakok formációiról és kövületeiről mondottakat, akkor a következő vázlatot nyerjük, amely *alulról fölfelé olvasva*, a rétegek elhelyeződését is megmutatja:

IV. A föld új kora Kaenozoikus-kor Tartama kb. 3 millió év	3. Alluvium Jelenkor	Az embert uralja a természet
	2. Diluvium vagy quartaer Ujabb jégkor Interglaciális-kor Régebbi jégkor	Az iramszarvas, mammut és barlangi medve kora Az ember első biztos nyomai
III. A föld közepkora Mezozoikus-kor Tartama kb. 11 millió év	1. Tertiaer Pliocén Miocén Eocén	Lombos fák, emlősök, köztük a fél-majmok (eocén) és keskenyorrú majmok (pliocén)
	3. Kréta	A nagy gyíkfélék és fogakkal ellátott szárnyasok kivesznek. Kigyók Az első lombos fák
	2. Jura	A csuszó-mászók legnagyobb kifejlődése (Ichthyosaurus, Plesiosaurus), teknősök, ősmadarak Az első csontos halak
	1. Trias	Fejlábuak, Ammonitek, Belemnitek Az első egérnagyságu, erszényesekhez hasonló emlősök
II. A föld ókora Palaeozoikus-kor Tartama kb. 34 millió év	5. Dyas, vagy Perm	Az első csuszómászók. Edényes virágtalan növények
	4. Carbon	Óriási páfranyok és zsurlók Az első rovarok és kételtűek
	3. Devon	A legrégebbi páncélos halak és korallok, tüdőshalak Első szárazföldi növények
	2. Silur	Puhatestű-féle állatok, porcogós halak
	1. Cambrian	Gerinctelen állatok, algák, trilobiták
I. A föld őskora Archaikus-kor Tartama kb. 52 millió év	Őspala Ősgnájzs	Hatalmas, 30 km vastag, kövület nélkül való kor. Állati maradványok ismeretlenek

Hogyan jöttek létre az egyes földalakulások és a bennük fönmaradt kövületek? A francia *Cuvier* még azon a nézeten volt, hogy minden egyes rétegnek a föld testében lezajló hatalmas forradalommal kellett kezdődnie, amely által a kérdéses formációig élt növény- és állatfajok megsemmisültek, mire azután ismeretlen erők közreműködése folytán új fajok keletkeztek. Cuvier nézete, amelyet a „katasztrófaelmélet“ néven említ a geológia, lényegében nem más, mint kísérlet a világteremtés mítoszának az ásatások tényeivel való megegyeztetésére. Semmi ok sincsen ilyen katasztrófák föl vételére (Lyell), mert az egyes formációk egészen lassan, számos átmenettel váltották föl egymást. Ismerjük az erőket is, amelyek a változásokat előidézték, ugyanazon erők voltak, amelyeket ma is megfigyelhetünk munkájukban, a föld kérgének mai változásaiban. A föld lassu kihülése következtében, a föld nagyságához viszonyítva, igen vékony szilárd kéreg mozgásba jön, egyes részei fölemelkednek, mások a tenger színe alá süllyednek. Fennoskandia, azaz Norvégország, Svédország, Finnország, a Spitzbergák partjai ma is emelkedésben vannak, míg Grönland partjai egyre jobban lesüllyednek. A föld felszíne folytonosan változik. Nagy időközökben egész kontinensek emelkednek ki a tengerből, hogy később újra elsüllyedjenek és vannak helyek, amelyek gyakran, egymásután válnak szárazfölddé vagy tengerfenékké. A Himaláján, 17.000 méter magasságban, a perui Andokban, 14.000 méter magasságban talált tengeri csigákat a felszín változásának föl vételével lehet csak megérteni.

Azonban más, nem kevésbé fontos tényezője a rétegek kialakulásának az a munka, amelyet a víz végez el a természetben. A víz mint pára száll föl a tengerből a levegőbe, megtelíti és mint eső lehull a szárazföldre, ahol a mélyebb helyek felé törésével szüntelenül koptatja, megőrli még a legkeményebb sziklákat is, amelyeket jég alakjában már porhanyóssá és lazább szövésűvé változtatott és mint patakok, folyók, folyamok, a tengerbe viszi magával üledékét, ahol új lerakódásokat és egészen lassan, évezredek észrevétlen munkájával, katasztrófa nélkül

is új formációkat és a formációkból új korokat képez. A föld rétegei így, egymásra következésükben, lassu átmenettel régebbi kőzetekből származtak. Ugyanez áll a szerves világra, az állatokra és növényekre is, amelyek szintén nem hirtelen, lökészerűen jöttek létre, hanem a magasabb fajok az idők során a már meglévő alacsonyabbakból fejlődtek ki. Itt is ismerjük azokat az erőket, amelyek a változásokat előidézték. Olyan erők ezek is, amelyeket munkájukban jórészt ma is megfigyelhetünk, a természetes kiválasztás, az életért való küzdelem, alkalmazkodás által a változott környezeti viszonyokhoz, röviden mindaz, amit *Darwin* klasszikus műveiben leírt és elemzett (Müller-Lyer).

A történetelőtti ember testi formája.

A kővületek tanúsága szerint a szerves világ alacsonyabb, kezdetlegesebb formákból egyre magasabb formák felé haladt, amíg az emberig eljutott, ami az emberre vonatkoztatva annyit jelent, hogy az embernek is alacsonyabb formákból kellett kifejlődnie. Kérdés már mostan, hogy melyek voltak ezek az alacsonyabb formák, rövidebben, hogyan jutott el az ember az emberrélethez?

A tertiár-kor eocén-formációjában az emlősök rendje eljutott a félmajmokig, a pliocénben az emberszabású majmokig, a diluviumban végre föllép az ember, de a maradványok bizonyossága szerint már olyan művelődési fokon, amely a legélesebben elkülöníti az emlősök fejlődésben közvetlen előtte levő fokától, a majmok rendjétől. A legjobban kifejlődött állat és a kultúra legalacsonyabb fokán álló ember között is alapvető különbségek vannak és a diluviális ember kulturája nemcsak hogy fölmutatja mindezen különbségeket, hanem olyan jól megfelel a mai legprimitívebbeknek ismert népek, a busmannok, ausztrálnégek, a tűzföldiek, gyűjtőnévvel az alacsonyabbrendű vadásznépiségek műveltségének, hogy amikor először tudományosan leírták őket, egyenesen az ősember mai képviselőit látták bennük. Utóbb azonban kiderült, hogy ez az azonosítás nem egészen helytálló, az ősember kultu-

rája már *kezdetlegesebb* volt a mai primitív népeknél, amelyek a kultúra legalacsonyabb fokán maradtak ugyan, de az évezredek fölöttük sem zúgtak el nyom nélkül, úgy hogy szintén átmentek valamilye fejlődési folyamaton. A mai primitív népeknek mindnek vannak már fegyverei, szerszámai. Van elég jól kifejlett nyelvük, ismerik a tüzet, fölszítása és használata módját, vannak bizonyos vallási és más képzeik, amelyek magasan a természeti állapot fölé emelik őket. Tud beszélni, szerszámai, fegyverei vannak, ismeri a tűzzel való bánást, egy sor hagyományozott ismeret, szóval valamilye kulturávak fölött rendelkezik a ma ismert primitív ember, olyan értékekkel, amelyek csak sok ezeresztendő fejlődés alatt voltak megszerezhetők és amelyek nem voltak még a történetelőtti ősember birtokában. A praehistorikus, történetelőtti ősember és a mai primitív ember kulturájának fejlődési vonala hatalmas, tatóngó hézagot mutat, amely hézag, benne a kultúra ősi állapotával, műveltségünknek éppen azon elemeit tartalmazza, amelyek elválasztják az embert a többi emlőszállattól. A kultúra ilyen döntő jelentőségű elemei az *első szerszám elkészítése, a beszéd kialakulása, a tűz meghódítása*, amelyekről nem ad fölvilágosítást sem a földtan, sem a néprajz és melyekről ezért csak föltevések vannak. A mai primitív népek közelebb állnak hozzánk, mint az ősemberekhez és nem a kultúra legkezdetlegesebb fokát mutatják. Legjobban talán még az ausztrálnégek közelítik meg az ősi állapotot és mert az éghajlati viszonyok is a legkedvezőbbek, azonkívül csak itt élnek vadak, amelyek fegyvertelenül és veszedelem nélkül elejthetők, továbbá az egyik itt talált népség cölöpépítményeken lakik, a tüzet nem ismeri, járása nem egészen egyenes és mert Ausztrália lakói fölfedeztetésük idején ijjak, nyilak, agyagedények nélkül, alig egy-két vadászószerszámot birtokoltak, ezért az egyik elmélet Ausztrália őslakóiban keresi az emberi faj alacsonyabb formákból magasabb formákba való fejlődésében, az ősembertől a mai primitív emberhez vezető vonal hiányzó tagjait (Schötensack). Ez ellen a föltevés ellen azonban igen súlyos érvek sorakoznak. Európa, Ázsia és a

legrégebben a jelenlegi Behring-szoros által az óvilággal még szárazföldi kapcsolatban volt Amerika, az emlősök minden formáját úgy tüntetik föl, amint a kövületek alapján a palaeontologiai, őslénytani állatföldrajz tanítja. A mi egész állatvilágunk ősi alakjait a három kontinens kövületeiből pontosan megismerhetjük. Valószínűbb tehát, hogy Ausztrália a diluvium alatt vált el a többi kontinenstől és elkülönülésének volt a következménye az, hogy őslakói, ha nem is a legősibb kulturfokon, de a primitív népek között a legeslegálul maradtak.

Mindebből azonban főkérdésünkre, az ősember formájának leírására az következik, hogy ez a leírás tökéletlen, a tudományos igazságnak semmiképen meg nem felelő volna akkor, ha azon az alapon, hogy

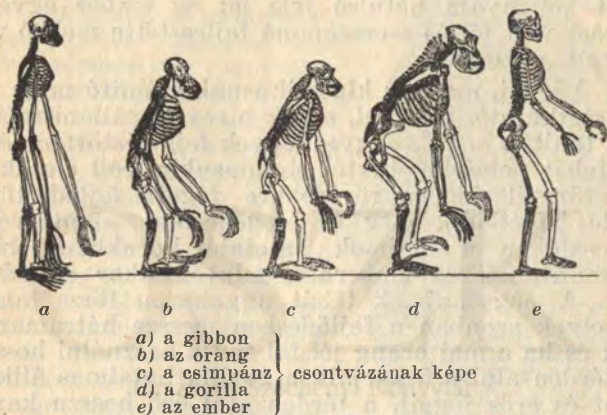
ősember = a mai primitív ember,

ősembernek a mai primitív embert írnia le. Ezen az uton sehogy sem kaphatunk kielégítő választ, ha megkérdezzük, hogy milyen volt a quartaer-kori, a diluviális ember, aki a kultúra első, jelentőségében minden későbbi fölfedezéssel jogosan vetekedő vívmányait, az *első szerszám elkészítését fölfedezte, megtanult beszélni és meghódította a tüzet magának*. Az ősember beállítását a föld korszakaiban nyomon kell követnie az ősember leírásának és ebben a munkában csakugy, mint a föld fejlődésének megrajzolásában az ásatások, „az ásó tudománya” nyújtja az egyedüli hiteles adatokat.

Az ember legközelebbi rokonai az állatvilágban a nagymajmok. Mutatja rokonságukat mindenekelőtt testük szerkezetének részletekig való megegyezése, véralkatuk egyformasága, azután a nemzési folyamatuk hasonlósága és azonkívül, hogy egyformán hajlamosak bizonyos betegségekre, még sok más testi vonás. A hasonlóság testi jegyeit lelki megegyezésekkel is kiegészíthetjük. A páviának hatalmas tömegekben, néha több százan élnek együtt. Éjszakára sűrűn egymás közelébe telepednek le és biztosításukra öröket állítanak föl. Ha megtámadják őket, az egész horda fülsiketítő üvöltésbe fog, mire a legerősebb hímek örült dühvel vetik rá ma-

gukat az ellenségre. A legerősebbek védik a gyengéket és fiatalokat, kivágják őket az ellenség közül, a megsebesülteket biztonságba helyezik és visszavonulásnál a többiek fedezésére leghátul maradnak. A rovarokat, csigákat, férgeket gondosan kikeresik a kövek alól, a nagyobb köveket egyesült erővel tolják odább (Brehm). Csupa olyan vonás, amelyet a kultúra legalacsonyabb fokán élő embereknél is megtalálunk.

Hogyan magyarázzuk már most ezt a nagy hasonlóságot? Csak úgy, hogy az emberek és nagymajmok elválásukig egyugyanazon törzsbe tartoz-

tak és hosszú időn át közös volt a fejlődésük. Az emberek és nagymajmok egyugyanazon törzsből erednek, egy és ugyanazon törzs két ága és ha a fáról vett hasonlatot jobban kiszélesítjük, hozzátehetjük még, hogy közös a gyökerük, a közös gyöke-
rekből egy törzs szakadt a földből és már jó magas volt ez a közös törzs, amikor két különálló ágra vállott. Az elválás a tertiár-korba megy vissza és azóta mind a két ág külön fejlődött, még pedig úgy, hogy az ember fejlődési vonala az elválás idejétől kezdve folyton *fölfelé*, a nagymajmoké pedig *lefelé* mutató irányban haladt. A nagymajmok állati sorsban maradtak, mint állatok erdőkben élnek, életükben egészen a fákhöz alkalmazkodtak,

az életért való küzdelmükben karmukkal és fogaikkal védekeztek, míg az ember öröklés útján minden lépést megőrzött, amit már megtett és így egyre messzebb jutott a közös őstől, annyira, hogy ma már tisztán szellemi fegyverekkel vivja meg harcát az életben. Emberek és nagymajmok a fejlődésben különválva egymástól egyre jobban elütöttek a közös ősöktől is, az emberek egyre inkább emberek, a nagymajmok egyre inkább állatokká váltak (Geimer), annyira, hogy ma már minden megegyezés mellett is hatalmas különbség tátong közöttük: az emberi agyvelő erősen kifejlődött és így megváltozott koponyája hátulsó fele is; az ember egyenes járást vett föl és szerszámmá fejlesztette mellső végtagját, a kezét.

A jénai, ma már klasszikusnak számító nagy természetkutató, *Haeckel*, egyik híres megállapításában azt tanítja, hogy az egyes lények fejlődéstörténetében — tehát peteállapotuktól elmulásukig leélt életükben — törzsük időben rövidebbre fogott fejlődéstörténete ismétlődik meg (a biogenetikai alaptörvény) és valóban a majmok fiatalabb korokban jobban hasonlítanak az emberhez, mint amikor elvénhedtek. A nagymajmok tehát ugyanazon törzs tagjai, amelyek azonban a fejlődésben messze hátramaradtak és ha a mai orang jól föl tudja használni hosszú, a térden alul érő karjait, a gorilla hatalmas állkapcsát és erős fogait, a térden alul érő hosszú karok, a hatalmas állkapocs és fogazat azonban egyre jobban eltávolítják az embertől és minden lehetőséget elvesznek tőlük a magasabb, az ember irányában való fejlődésre (Wilser). A mai nagymajmok rendje elmaradt, a fejlődés alacsonyabb fokán állapodott meg és más irányba terelődött, mint az emberi nemé és ez el is döntötte kettejük helyzetét az állatvilágban, mert az egyszer fölvelt irány nem hagyható el többé. Azonban elválásuk előtt közös uton fejlődtek egy ideig, ami annyit jelent, hogy nem különböztek egymástól és közös őseik voltak. Emberek és nagymajmok közös ősök leszármazottjai, az Afrikában és Ázsiában ma élő nagymajom-fajok, az ember közvetlen ősétől elváló egy oldalág külön hajtásai (Wilser).

Milyen volt az embereknek és nagymajmoknak ez a közös őse? Az eddig elmondottakból egy főjegyet már megállapíthatunk róla, olyannak kellett lennie, hogy belőle kétirányú fejlődés, az emberé és a majomé lehetséges volt. Ezt a közös őst, helyesebben ennek a közös ősnek a csontvázát vagy csontrészeit azonban eddig sehol sem ásták ki. *A közös ősnek ásatag, fossil nyoma eddig sehol sincsen.* Ennek ellenére is azonban nemcsak tudósok íróasztal mellett ki-gondolt papirosszüleménye. A közös ős alakját más, ismert anatómiai és palaeontologiai adatok alapján, szigorú tudományos alapo-s-ság-gal mégis ki lehetett követ-keztetni és ha kiásott nyo-mai nincsenek is, az emléke néhány ősi ábrázolatban mégis fönmaradt.

A délfranciaországi *Mas-d'Azil* melletti barlangban *Piette*, egy a régebbi kőkor-szaktól való csontlemezt á-sott ki, amely mai formájá-ban is mutatja, hogy egy valamikor teljes köralakulemez egy része, nem egészen a fele. Erre a lemezre hatá-rozott vonalakkal egy félig emberi, félig állati alak van fölkarcolva úgy, hogy a lemez félköröralaku részét jobb-kéz felől képzelve, a külö-nös alak befelé a kör közép-pontja felé néz, jobblábát a földre támasztja, a balt kissé fölemeli, két karját majdnem a válla magasságában maga előtt kinyújtva tartja, egészen úgy, mintha tréfás mozdulattal éppen táncra kerekednék, vagy ha egy fatörzset gondolunk előtte, mintha erre a fára fölкусzni készülne. Ugyanebben a barlangban *Piette* egy másik csont-darabot is talált, amelyen a bevésett karcolás már

Régebbi kőkorból való raj-zos csontlemez: táncoló állatember képe.

nem vehető ki olyan tisztán, de kétségtelen, hogy itt is ennek a különös lénynek az ábrázolásáról van szó. A rajzon a kifelé álló nagy lábujj — a majmok kapaszkodó lábujja — jól kivehető.

Nem sokkal Piette fölfedezése után *Cartailhac* és *Breuil*, a Pyreneusok tulsó oldalán, Spanyolországban, *Altamira* barlangjában is találtak kihalt állatoknak (vadló) a barlang falaira rajzolt, hiressé lett képei között hasonló rajzokat, amelyek közül az egyik első látásra is megegyezik az eltörött csontlemezre karcolt Piette-féle ábrázolattal. Mindkét rajz, a franciaországi és spanyolországi, alakjának kicsi a koponyája, mint az állatokénak előreugró az orr- és szájrésze, gerincoszlopa kissé ívelt, mindkettőn hiányzik a combok hátulsó felső részének kiálló megvastagodása, mellső és alsó végtagjaik körülbelül egyforma hosszúak, testüket egész nagyságukban szőrözet borítja és lábaik már a szilárd megállásra is alkalmasak. Elfogulatlan szemmel nézve, ezek a biztos kézzel, határozott vonalakkal készült rajzok olyanok, mint egyes egyiptomi isten-ábrázolások, egészen röviden: állati fő emberi törzsön.

A két egymástól elég távol eső helyen, nyilvánvalóan két, külön kéztől eredő rajzok egyszerre megdöntik azt a föltevést, hogy bennük a képzelet játékaról, véletlen találkozásról, a történetelőtti művészek ügyetlenségéről, vagy valami álarcos szertartásról lehetne szó. Az altamirai barlang képei után nyilvánvaló, hogy a rajzolók itt is eredeti élő, vagy nem sokkal előttük élt modellek után dolgoztak. Megnehezíti a kérdést az, hogy miként élhettek a Délfranciaországban a műveltségnek már olyan magas fokára eljutott kőkori emberek, mint a rajzolók is, ilyen, a fejlődésnek ennyire kezdetleges fokán álló lényekkel. Azonban Afrikában és Ázsiában még ma is ugyanazon a területen élnek az emberek és nagymajmok.

De azonkívül ásatag nagymajmok csontjainak Európa a fő lelőhelye és Németországból és Franciaországból legalább négy-öt-féle emberszábasu nagymajom csontjai ismereteseek. Ezek a csontok azt bizonyítják, hogy a valaha Európában élt nagy-

majmok közeli rokonai az Ázsiában és Afrikában ma élő nagymajom-féléknek, míg ásatag nagymajomcsontokat Európán kívül eddig csak északnyugati Indiában találtak, de ezekről a csontokról is bebizonyosodott, hogy fiatalabbak az Európában talált leleteknél. Az Európában talált sokféle majomcsont azonban megerősíti azt a föltevést, hogy ezeknek a majmoknak egyik oldalága itt mint az ember kortársa élt egy ideig.

A fejlődés rendje, az anatómia és palaeontologia sokszoros tanúsága, az élettani vizsgálódások eredményei az ember és majom közös eredetét állítják és ezt a tudományos föltevést a barlangi rajzok megerősítik és ténnyé változtatják. A közös ősnek, amelyből az ember és a magasabbrendű majmok tovább fejlődtek, a tudomány nevet is adott. A görög *pithekos* szó majmot, magasabbrendű majmot, *anthropos* embert jelent. Az ember és majom közös őst, hozzátéve még a latin *atavus*: ősi jelzöt, *Pithecanthropus atavus*-nak nevezték el (Wilser).

*

A *Pithecanthropus atavus*-ban megtaláltuk a közös őst, amelyből az ember tulajdonképeni fejlődése megindult. Ember és magasabbrendű majom ugyanazon törzs egymástól messze szétágazó két hajtása, azonban hatalmas időtávolság esik a közös ős és a legalacsonyabbrendű ember közé és a hézag majomember és ember között jó ideig betöltésre várt, más szavakkal, jó ideig kérdéses volt az ember közvetlen elődje a fejlődés során. Utoljára is a véletlen jött segítségére a kutatásnak és 1891—92-ben, egy akkor még fiatal hollandus katonaorvosnak, *Dubois Jenő* doktornak sikerült a régóta keresett hiányzó tagot — az angolok *missing link*-nek mondják — Holland-Indiában megtalálnia. A gyarmat kormányzójának rendeletére Dubois kihalt állatok csontjai után kutatott Jáván és Sumatrán és így bukkant rá ásatás közben Jáva szigetének Madiun nevű részén, a Bengawan folyó balpartján egy Trinil nevű majorság közelében, 12—15 méternyire a föld felszíne alatt azokra a csontokra, amelyeket lelőhelyükről trinil-i lelet néven szokás em-

legetni. Dubois itt, ezen a helyen, ugyanazon földrétegben és egymástól nem nagyon messze, a földtalálás sorrendjében egy fogra, koponyatetőre, combcsontra, még egy fogra és később egy állkapocs-részre talált, amelyek látszólag *egy* élőlény maradványai és olyan sajátosak, hogy sem embertől, sem emberszábasu majomtól nem származhattak, de azt a gondolatot ébresztették, hogy azonosak az addig csak elméletileg elgondolt taggal, az ember és legközelebbi rokonsága között, hogy ennek a tagnak a csontvázából valók. A tudományos elmélet Dubois fölfedezése előtt arra az eredményre jutott és azt a föltevést hirdette, hogy az embert emberi combu, emberi lábú, de még állati koponyájú lényeknek kellett megelőzniök, mert kétségtelen, hogy az emberrélettelenek egyenes járással és a kéz helyváltoztató szerepének megszűnésével kellett kezdődnie. Ezt az elméleti álláspontot klasszikus tömörséggel fejezte ki a fejlődés tanának megalapítója, *Lamarck*, amikor a következőket írta: A fákonélés megszűntével és a földön való tartózkodással lassankint hozzászoktak az egyenes járáshoz, ami a végtagok megfelelő átalakulásával járt együtt; a nagy lábujj helyzete megváltozott, az alsó lábszáron kifejlődtek a lábikrák, a mellső végtagok egyre ügyesebbekké, kezekké váltak és átvették a száj és fogazat munkájának egy részét, minek következtében megrövidültek az állkapcsok, megkisebbedtek a fogak és lassankint egyre inkább függőleges helyzetbe kerültek; mesterséges fegyverek segítségével ezeknek a fegyvereknek a készítője megszerzi az uralmat magának a többi fölött és lépésről lépésre az egész földön elterjed...

Igy hangzott az elmélet és ezt az elméletet a trinitélelet mindenben megerősítette. A kőzet, amelybe a Dubois megtalálta csontok sok egyéb állat csontjai közé be voltak ágyazva, vulkánikus hamuból, homokból és apró, olasz szóval lapilli-knek elnevezett kövecskékből tevődött össze, amelyek a vízbe hulltak, ahol rétegesen lerakódtak és a közibük került csontokat is márványnál keményebbre változtatták. Mindössze öt darab csontról van szó, de ezek a csontok a tudomány szerencséjére olya-

nok, hogy belőlük elég nagy biztonsággal az egész testalkatra következtethetünk.

Az először talált fog, a felső állkapocs harmadik zápfoga, egy bölcsesség-fog, két egymástól erősen elágazó gyökere van, amelyek közül a külsőt egy mély barázda árulja el, amely az elülső, rövidebb és hátulsó hosszabb ág összenövéséből keletkezett. Az emberi fogtól főleg nagyságában és rágófölületének érdekességében különbözik. Amugy nagyon széles és kívülről befelé erősen kifejlődött. Csak kevésbé van elkoptatva ez a „bölcsesség-fog“, amely, akárcsak az emberi, később bujhatott elő. Azonban ugyanigy különbözik a ma élő, vagy már kihalt majomfajok megfelelő fogától is; más a szélessége, a hátulsó felének alakulása és mások a gyökerei, bár általában a később talált másik zápfoggal együtt közelebb áll a nagymajmokéhoz, mint az emberekéhez. De csak közelebb áll és nem ugyanolyan ez a két zápfog, amelyek egyetlen, ma élő majomfajta fogaival sem egyeznek meg tökéletesen.

Egészen a fogak közelében feküdt a hosszukás, tojásalaku *koponyafedélcson*t, amely szintén hiányos ugyan, de olyan, hogy belőle az egész koponya alakját és ürtartalmát elképzelhetjük. A hossza 18.5, a legnagyobb szélessége 13, a legkisebb csak 9 cm, míg a ma élő csimpánz koponyája átlag 13.5, az öreg him orangé legföljebb 14, a legnagyobb gibboné legföljebb csak 10 cm hosszú. Körülbelül ugyanilyen hosszú a kifejlődött him gorilla koponyája, de a trinil-i koponyacsont rész nyilván nőnemű lényé volt és különben is a gorilla koponyacsontjai vastagsága miatt hosszúságából majdnem 6 cm-t le kell vonnunk, így ez a megegyezés csak látszólagos. Ugyanez áll az óriás gibbon (*Hylobates*) koponyájához való hasonlóságára is, a ma élő gibbonfélék koponyája kisebb és nem hosszukás alaku. A talált csont ívelése alapján a hozzátartozó koponya ürtartalmát Dubois 850—900 köbcentiméterre becsülte, ami majd kétszerese a legnagyobb majmokénak és megközelítőleg kétharmada az alacsonyabbrendű emberfajokénak. A 850—900 köbcentiméternyi ürtartalom másért is nevezetes. A nagyobb majomféléknek viszonylag mindig kisebb az agyveleje, így koponyájuk ürtar-

talma is. Ennek alapján a trinil-i őslénynek háromszor olyan nagyra kellett volna lennie, mint a gorillának és a sulyának föl kellett volna érnie az ökör vagy ló sulyával. Ilyen óriási és ekkora sulyú állat azonban nem élhet fákon kuszó életet és hogy a rengeteg testet elbirja, combcsontjának háromszor olyan erősnek kellett volna lennie, mint az emberének. (Wilser.)

Már pedig a trinil-i lelet *combcsontja* igaz ugyan, hogy nehezebb, mint a megfelelő más combcsontok, de sem nem vastagabb, sem nem hosszabb, mint az emberé. A hossza, 45.5 cm, megfelel egy közép nagyságu, 165—170 cm magas emberének, balcombcsont egy dudorodással rajta.

A trinil-i koponya
Dubois kiegészítésével.

Az egy helyen talált csontok kétségtelenül összetartoznak. Négyszáz láda csontot gyűjtöttek ott össze és a csontoknak ebben a tengerében egyetlen más csontot nem találtak, amelyet emberének vagy majomának lehetett volna tekinteni. A leirt csontok egy lényhez tartoznak, egy lényhez, amely „sem ember, sem majom”, hanem *átmeneti forma*. Átmeneti

forma, azonban mik között? Dubois az ember és majom közé állítja, de az eddig elmondottakból nyilvánvaló, hogy a közös ős két egymástól elütő, különböző fejlődést leíró ága között semmiféle átmenet nem lehetséges. De nagyon is lehetséges átmenet a közös ős és az ember között és Dubois által *Pithecanthropus erectus*-nak (latin: erectus = egyenes, egyenes járásu) elkeresztelt, a Wilser elnevezésével *Proanthropus*²¹ *erectus*-nak nevezett őslény ezt az átmenetet képviseli. A tertiaer-kor határán élhetett, nem volt sem ember, sem állat, hanem közbülső alakulat az ember fejlődési vonalán, mely még nem közvetlen elődje a ma élő embereknek.

*

²¹ Latin: pro = előtt, görög: anthropos = ember.

Dubois fölfedezése hatalmas vihart támasztott. Az előítéletek tulságosan erősek voltak és a lelet meggyökeresedett tudományos dogmák föladását, teljes átértékelését kívánta, ami nem ment simán, minden akadály nélkül. Ugyanez a sors ért egy másik, a trinil-it jelentőségben fölülmuló leletet, amelyet egyik ismertetője döntő fontosságúnak nevez az emberiség legrégibb történetére. A nagy természetbuvár, a francia *Cuvier* még a fajok változatlanságát tanította, ami az emberre vonatkoztatva megtagadta a fossilis ember létezését és 1856-ban *Fuhlrott* fölfedezése, a Düsseldorf melletti Neander-völgyben talált csontok *Cuvier* és hívei nézetét egyszer és mindenkorra megcáfolták.

A Düsseldorf mellett a Rajnába ömlő Düsseldorf patak alsó folyásában mélyen fekvő, egyszer kiszélesedő, másszor szakadékosan összehuzódó völgyön halad végig. A völgy legnyugatibb részét, melyet Neandertal néven ismernek, a fölfedezés idejében meredek, csipkésszerű sziklafalak jellemezték és a patak két oldalán, a sziklafalon, különböző magasságban a víz színétől számos barlang nyílt. A barlangok közül kettő a völgy déli oldalán, hatvan láb magasságban a völgy legaljától, meredek sziklafalon tátongott, ami megakadályozta, hogy könnyűszerrel hozzáférjenek, de azonkívül is a kisebb barlangnak olyan szűk félköröralaku szádája volt, hogy betekinteni is alig lehetett. 1856 nyarán a már régebben elkezdett kőtörőmunkával a két barlanghoz értek és köfejtés közben jelentékenyen kitágították a kisebbik, befelé ékalakban keskenyedő, az alján hat láb magasán agyagréteggel beborított barlang nyílását. Ez az agyagréteg utjukban volt és így a munkások hozzáfogtak, hogy csákány és lapátokkal eltakarítsák, ami úgy történt, hogy a csákánnyal fölvágott agyagdarabokat egyszerűen a völgybe söpörték. Alig értek azonban két láb mélységre, amikor csontokra bukkantak, melyeket megmutattak a véletlenül éppen ott tartózkodó tulajdonosnak, aki barlangi medve maradványainak nézte és nemcsak hogy az ott találtakat szedette össze, de a völgybe szórt törmeléket is átvizsgáltatta. Így akadtak rá a leszórt agyagtörmelékben a híressé vált koponyarészletre is,

amely Fuhlrott kezeibe került, aki rögtön fölismerte jelentőségét. A koponyafedélen kívül más embercsontok, két combcsont, jobb felsőkarcsont, a bal felsőkarcsont egy része, a bal könyökcsont, jobb kulcscsont, bal csipőcsont és néhány borda is előkerültek, melyet mind a víz hordott be a barlangba, minthogy a keskenynyílású barlang aligha szolgálhatott valaha is temetkezőhelyül.

A tudomány mai állása szerint ezek a csontok a diluviális korból valók és így az ősemlék csontjainak tekinthetők. A tudomány mai állása szerint, mert 1856-ban még nagyon megoszlottak a vélemények és akadt tudós, aki az 1814-ben arra végig vonult orosz hadsereg egyik kozákja maradványait, más egy öreg hollandusét látta bennük, ismét más vízfejű remete, vagy köszvényes aggastyán, vagy kelta férfi csontjainak mondta. Mások azonban, így a fölfedezők közül Broca, Lyell, King, a ma általánosan elfogadott vélemény mellett törtek lándzsát, sőt az egyik angol

A neandervölgyi koponya
Klaatsch kiegészítésével.

kutató külön, már kihalt emberfaj, a neandervölgyi ember bizonyítékát látta bennük. Hovatovább ez a nézet meg is erősödött, bár a kevés csontból álló lelettel nem tisztázódott teljes világossággal az a kérdés, hogy nem egyéni, csontképződésről, egy ember és nem egész embertípus maradványairól van-e szó. Ennek a kérdésnek az eldöntésére más helyről származó, a neandervölgyi csontokhoz hasonló ásatag csontmaradványokra volt még szükség, melyeket harminc évre a neandervölgyi lelet után nem messze a világháború elején szerepelt Namur-tól, a Maas egyik kis mellékfolyója mellett egy Spy közelében fekvő sziklabarlangban, négy méter mélységben, három egymás fölé lerakódott réteg alatt, két belga ku-

tató, meg is talált. A Spy melletti barlang két egész emberi csontvázat őrzött meg, melyek közül az egyik lábaival nyugat felé, a barlangban keresztben, a másik tőle nem messze, pontosabban meg nem határozható helyzetben feküdt. A csontvázak körül számos állatcsontot, mammutét, gyapjas orrszarvuét, bölényét, vadlóét, barlangi hiénáét is kiástak, sőt nem hiányzott néhány durván készült kőszerszám sem. Az állati csontok és kőszerszámok alapján meg lehetett állapítani, hogy az emberi csontvázak is a diluvium legrégibb szakából az elkezdődő jégkor elejéről valók.

A spy-i lelet föltűnő megegyezést mutat a neandervölgyivel és az első csontváz koponyája csaknem szakasztott mása a Fuhlrott leirta neandervölgyi koponyának. A belga barlang lakói csontvázaik után ítélve, alacsony, a mai lappokhoz hasonló termetű emberek lehettek, akiknek erős volt a dereka és a lába és nem volt tulhosszu a karja. Lapos és keskeny, de hosszú koponya, alacsony, erősen kidudorodó szemöldökkel ellátott homlok és koponyájuk elég terjedelmes térfogata voltak a további bélyegző vonásaik. A legrégibb, csontleletekkel bizonyítható emberei Európának, kiknek még a legkevésbé fejlődött a csontszerkezete. A quartaer-korban éltek, a mammuttal egyidőben, már tudtak tüzkővel tüzet csiholni és barlangokban laktak. (Fraipont.) A két csontváz már embercsontváz és nem a majomemberé, az ember fejlődésében elérkezett végre az emberhez és ezt a mai ember előtti ősemberállapotot őrizték meg a neandervölgyi és spy-i csontok, az ősember, a *Homo primigenius*²² csontjai.

A fölfedezések időrendjében haladva, a következő (1899) lelet a régi Nagy-Magyarországba, helyesebben Horvátországba vezet. A zágrábi egyetem egyik tanára *Gorjanovic-Kramberger*, *Krapina* közelében a Krapinica keskeny völgyének jobboldalán fekvő barlangban, a barlang fenekén elterülő törmelék alatti rétegben majdnem kétezer csontdarabot, köztük ötven koponyarészletet, nyolcvan fogat, azonkívül számos alsó és felső állkapcsot és más csonto-

²² Latin: homo = ember; primigenius = elsőnek született, ős.

kat talált, az állati csontok (orrszarvu, barlangi medve, bölény, óriás szarvas és más emlősök), kőből készült szerszámok és egy darab faszerszám mellett és a koponyacsontok mindenben megegyeznek a spy-i és neandervölgyi leletek megfelelő csontrészeivel. A horvátországi ősemlék, akárcsak az, amelyik a mai Belgiumban élt, barlangban lakott, barlangban keresett menedéket az időjárás viszontagságai ellen. Ismerte már a tüzet, értett a kőből, csontból és fából való szerszámok elkészítéséhez és talán már állatbőrökbe is burkolózott. Már egészen egyenesen járt és ha egészben még esetlen is volt, de azért esetlenségében, a csontjai tanúsága alapján, hatalmas erővel rendelkezett.

A leletek sora az eddig ismertettekkel nem ért még véget. A fejlődés gondolata egyre jobban elterjedt és vele az érdeklődés is megnőtt az emberi nem fejlődése iránt. A megnövekedett érdeklődés pedig új kutatásokat indított meg és az új kutatások új eredményekkel jártak. Az ember a föld történetének utolsó, földtanilag mozgalmas korában lépett csak föl, a kora jóval fiatalabb, mint számos gerincesé, amellet első lakóhelyei ma vagy a tenger, vagy hatalmas jégtakaró alatt vannak és így hozzáférhetetlenek, nem is említve még, hogy a legrégebb emberek nyilván alig ismerték még a temetkezési szokásokat és hullájuk szabad ég alatt ott enyészett el teljesen, ahol meghaltak. Nagyjából ezek az okai annak, hogy aránylag még ma sem sok a kiásott régi embercsont és hogy minden új leletre feszülten figyel föl a tudományos világ, amely már meglévő elméleti igazságai megerősítésén kívül új, eddig csak föltételezett igaznak hitt tanításai bizonyítékát várja minden új fossilis embercsontdarabtól.

Az újabb leletek először Délamerikába vezetnek. La Plata muzeumában már régebben őriztek egy kis jelentéktelen csontdarabot, mely több más ásatag csonttal együtt az Atlanti-óceán mellől Monte Hermoso hegyéről került oda. A csontocska legfelső nyakcsigolya, tudományosan atlas, amely különbözik az élő, vagy kihalt emberfajták megfelelő csont részétől, de ugyanígy nem egyezik meg az afrikai és ázsiai nagy majmokéval sem. Az alakja sem nem tisztán

emberi, sem nem tisztán állati, jóval kisebb, mint a trinil-i leleté és kétségtelenül egy ősemberé volt valaha, habár ez az ősember nem is volt még a szó mai értelmében vett ember. Azonban mindössze egy nyakcsigolya, melyből azért nem lehet tulságosan sokat következtetni még akkor sem, ha hitelt adunk annak a híres anatómusnak, aki vállalkozott rá, hogy a kezébe adott egy csontdarabból az egész állat vagy ember csontvázát helyreállítja.

Ugyancsak Délamerikában került elő egy másik, kiadósabb ásatag embercsont is. Buenos-Ayresben kikötőt építettek, amikor az ott a tengerbe szakadó La Plata-folyó ágyában, tizenegy méterre a folyam ágyának mélységében az építés előmunkálatait végző földmunkások egy koponyacsontot találtak, melyet Ameghino nyomban vizsgálat alá vett és tudományosan föl is dolgozott. A koponyatető a fej előrészéről való és egy majdnem teljes homlokcsont egészíti ki. A koponyavarratok után ítélve, a hozzájuk tartozó ember jó előrehaladott koru lehetett. Az egész élénken a trinil-i koponyarészre, vagy egy nagy majoméra emlékeztet, a lapos homlok, az erősen kidudorodó szemöldökcsontok azt mutatják, hogy egy emberhez hasonló, egyenes járásu, de tullanapos homlokával még eléggé fejletlen és a *Pithecanthropus erectus*-szal körülbelül egy fokon álló lényé voltak, vagyis az ősember nyomai a buenos-ayresi lelet tanúsága alapján Délamerikában is kimutathatók.

Ismét Európába, Németországba visz a heidelbergi élet, amelyet, egy alsó állkapcsot 1907 októberében vetett ki ásójával egy munkás az Elsenztal-i *Mauer* mellett, homokos talajból, körülbelül huszonnégy méterre a föld mai szintje alól. A nagyon régi időből származó alsó állkapocs, melynek nincsen külön észrevehető álli része, valamivel nagyobb és erősebb, mint a spy-i első csontvázé és bizonyos, hogy felnőtt, jól kifejlődött ember rágott valamikor vele. Erős, széles fogak tartoznak hozzá az egész állkapocs durva, erős szövésű, az első tekintetre is elárulja nagy régiségét, de bár első ismertetője lelkesültségében új typust látott benne és a *heidelbergi embernek*, tudományos latin kifejezéssel *Homo heidelbergensis*-nek nevezte el, semmiben sem üt el a

Homo primigenius már megbeszélte jellemző vonásaitól és a heidelbergi ember ugyanolyan, mint a Neandervölgy ősembere volt.

Az utolsó leletek az emberiség őstörténetére legkiadósabb adatokkal szolgáló Franciaországból valók. Alig telt el egy esztendő a heidelbergi ember állkapcsának fölfedezése óta, amikor a svájci tudós, *Hauser Le Moustier* mellett egy barlangban ősi embercsontokra bukkant. Most az egyszer tudóst ért a véletlen szerencse, az első megpillantás öröme és a fölfedezés dicsősége és Hauser a legnagyobb körültekintéssel is járt el a csontok kiemelésénél és a tudományba való bevezetésénél. A csontokat eleinte ott hagyta, ahol rájuk akadt, sőt az időjárás viszontagságai ellen újból vastag földréteget hányatott rájuk, azután több tanu aláírásával jegyzőkönyvet készített, majd a lelet kiemelésére számos német tudóst hívott meg, kik közül a szerinte legtekintélyesebbre bízta rá a napfényrehozatal fáradságos és sok felelősséggel járó dolgát. A csontok azonban roppant porhanyósak voltak, a legkisebb érintés is elég volt rá, hogy szerteszét hulljanak és így csak a koponyát magát több száz apró darabból kellett utóbb összerakni és ugyanígy a csontváz többi részeit, törzsét és végtagjait is. A le moustier-i lelet szintén nem hozott a Homo primigeniusnál régebbi embert. De új volt a leletben, hogy itt először akadtak gondosan eltemetett emberre, aki mellett ott feküdtek a kőkorszak legrégibb idejére mutató kőszerszámai is. A Le Moustier melletti barlangban eltemetett ősembert fiatal, alig tizenötéves korában érte utól a halál. Még nem kapta meg a bölcsesség fogát és még egy tejfoga is megvolt. De amugy pompás, erős és nagy fogai voltak. A szemöldökesontjai nem állnak annyira ki, mint a felnőtt férfiak koponyáinál, a homloka keskeny és hátrahajló, szemüregei nagyok, kerekék és messze szétállnak egymástól, az orrnyílása nagy és széles és az alsó és felső állkapoccsal együtt úgy előre áll, mint az állatoké és a ma élő emberek közül az ausztráliai benszült őslakóira emlékeztet. Alla különben ennek a koponyának sincsen és metszőfogai szabályos függőlegességgel állnak egymáson. A koponyához mérve a csontváz

kulcscsontja és bordái szembetűnően kicsinyek. A végtagjai erősek, de alsó kar- és lábszárcsontja aránylag rövidek. Rövid és esetlen a sipcsontja is, a csipője pedig keskenyebb, mint a ma élő európai emberé.

Hauser 1908 márciusában fedezte föl a Le Moustier-i barlangban eltemetett ősembert és ugyanazon év augusztusában három francia pap ötven kilométernyire Le Moustiertől a Dordogne egyik mellékfolyócskája közelében *La Chapelle aux Saints* egyik barlangjában egy másik, az előzővel egészen azonos körülmények között eltemetett ősember csontvázára talált, de egy élemedett koru aggastyán csontvázára. A koponya igen terjedelmes és 1600 köbcentiméternyi ürtartalma nagyobb, mint a mai kulturembereké átlagosan, noha az is igaz, hogy jól kifejlődött, hatalmas termetű emberé volt és a lelki képességek nem annyira az agyvelő nagyságán, mint inkább kialakulása finomabb mivoltán mulnak. A felső állkapcsón hiányzik a mai koponyákon mindig meglévő bemélyedés és így a szemgödör alsó szélétől a szájnyílásig ferde sík húzódik alá, mely a fej egész elülső, arci részét határozottan állatiassá teszi. A rövid, széles orrt erős behajlás választja el a homloktól és a fő hátsó nyílása jóval hátrább fekszik, mint a ma élő primitív embereknél. A törzs és végtagok csontjai mindenben hasonlóak a le moustier-i, spy-i és neandervölgyi leletekhez, a legfelső nyakcsigolya, az atlas, a Monte Hermoson talált csigolyára emlékeztet, míg a többi csigolyák azt mutatják, hogy hordozójuknak nagyon kurtanyaku embernek kellett lennie.

A *La Chapelle aux Saints*-nél talált koponya a neandervölgyi és spy-i koponyák valamennyi bélyegző vonását föltünteti, úgy hogy ezen csontok, melyek Nyugateurópa egymástól távol eső helyein, de azonos, vagy csaknem azonos összetételű földrétegekből kerültek elő, mind egy és ugyanazon ember-típushoz tartoznak. A neandervölgyi ember tehát nem egyedülálló jelenség, hanem az Európa egyik részén, a középső pleistocén-korban élt ember képviselője. Ez az ásatag emberfaj különbözik a mai emberektől, kik közül még a fejlődés legalacsonyabb

fokán állók sem mutatnak ilyen állati, pontosabban majomszerű vonásokat. (Boule.)

Foglaljuk össze még egyszer az eddig elmondottakat. Ellenére a vallások teremtetési mítoszainak, de ellenére a fajok változatlan állandóságát hirdető régebbi tudományos fölfogásnak is, a mai ember sok, sok ezer éves fejlődés eredménye. Az ember is része a szerves világnak, teste az emlősök rendjébe, a majmok elé utalja, melyekkel mai kifejlődött, tökéletesebb alakjában is sok megegyező vonást mutat. Fejlődése tehát csak a szerves világból érthető meg és mindenekelőtt a közvetlen utána következő állatfaj, a majmokhoz való viszonyának a kérdését kell kielégítően megoldani. Megegyezéseik magyarázata ket-tejük közös őse, amelyet csak rajzok és nem kiásott csontok is igazolnak. A közös ősből, mint ugyanazon törzs két ága, ember és nagymajom eörfmán továbbfejlődött, de fejlődésük nem egy irányba haladt, az ember elkezdett emberré lenni, a majom, ha lehet mondani, idők folyamán mint majom vált egyre tökéletesebbé. Az ember, a közös ősnek mai látószög-ből véve, emberi vonásait, a majom az állatiakat vitte tovább egészen napjainkig, amikor már hatalmas ür választja el az egvkor egymáshoz közelebb állókat. Az emberrélétel utját a leletek bizonyítják. Dubois majomembere még nem esik messze a két ág elhajlásától, a trinit-i koponya még inkább állat-, mint emberfő, de az elválás akkor már megtörtént, a jávai ősember már eöfvenesen járt a földön, a kezeit már mint kezeket és nem helyváltoztató szerveket használta és egyenes tartásával átalakult a mellkasa, megváltozott a fejtartása, megnőtt a látóhatára, egyszerre többet vehetett észre, mint elődei és a nagyobb látókör már bizonyos felsőbbiséget is biztosított neki a többi állat fölött.

A *Pithecanthropus erectus*-szal már adva voltak a további fejlődés lehetőségei is: az állati vonások folytonos hátrábbszorulása főleg a koponya alakában. A trinit-i lelettől nagyjában egyenes vonalu a fejlődés utja, a neandervölgyi, spy-i, krapinai leletek alapján megalkotott embertípus, melyet az amerikai csontok, a maueri állkapocs, a le moustier-i és la

chapelle-i csontvázak kiegészítenek, a Homo primigenius már sokkal kevésbé mutatják az állati jelleget és ha a mai kultúremlék koponyacsontjait nem is érik még el, a primitív népek koponyaidomait már jobban megközelítik. Természetesen a Homo primigenius-t testileg is jókora ut választja még el a mai ember fogalmától és a számos lelet csak egy-egy állomása a fejlődésben idáig megtett utdarabnak. Meny-

Az ősember
(*Proanthropus erectus*)
képe.

A felfedező Dubois
adatai nyomán készített
szobor után.

A néma ősember
(*Pithecanthropus alavus*) képe.

Gabriel v. Max festménye
után.

nyi ideig tarthatott ez a fejlődés, más szóval milyen idős az emberiség és az emberi kultúra, pontosan sohasem lesz megállapítható. A római kultúra, melynek mai kultúránk igen jelentékeny részét köszönheti, alig több kétezer, két és fél ezer esztendőnél, az egyiptomi ásatások a történetileg igazolt emberi kultúrát tizenöt-tizenhatezer évre kibővítették, a sinai kultúra körülbelül huszezeréves s ugyanennyire becsülik a korát a svájci ősembernyomoknak is. Ezek az adatok azonban már az igazi mai értelemben vett kul-

tura adatai, az emberiség fejlődéstörténetét bajos időben elhatárolni és így csak a palaeontológusok hozzávetőleges számításait ismételjük azzal, hogy egyikük szerint az emberiség kétszáznegyvenezeréves, egy másik egymilliókétszázezerévesre tartja, míg egy harmadik csak a kőkorszak tartamát nyolvankilenc-ezer esztendőre becsüli. Egészen mindegy, a számok talán nem is fontosak ennél a kérdésnél, mert a fejlődés egyes szakaszaira úgy sem nyerhetünk általuk semmi új ismeretet és inkább csak tudós emberek játéka.

Ugyanez áll azokra a művészeti ábrázolatokra is, amelyekben festők vagy szobrászok palaeontológiai tanulmányok és szakértők utasításai alapján az ősembert akarják a mai közönség előtt megjeleníteni. Mindezek az alkotások fogalmat adnak arról, hogy ez vagy az a művész ennek és annak a tudósnak a közreműködésével milyennek gondolja és hiszi az ősembert a maga valóságában arról, hogy mint tölti meg hussal és vérrel, izmokkal és idegekkel a földből napfényre hozott néma csontdarabokat, de az egész mégis csak játék, a valóság kevés eleméből alkotott képzeleti termék. Így az egyik ismert kép mindjárt az ősember egész családját hozza elénk. Áll és egy kinyuló vastag faágba kapaszkodik a férfi, hosszú haja meztelen hátát veri, a homloka alacsony, az élesen kiálló szemöldökcsontok közül lapos, tompa orr ugrik mérsékelten elő, majdnem egy vonalban a vastag, kissé nyitva tartott és duzzadt ajakkal, amelyeknek a fekvése elárulja, hogy a mögöttük lévő fogazat másként helyezkedett el, mint a mai emberé. A nyaka rövid, az alsó ajakkal szinte áll nélkül végződő fej majdnem a mellkasra esik, a hát még ivelt egy kevéssé, a felső és alsó lábszár a csipőtől a bokáig két párhuzamos egyenest mutat, ugyanígy az alsó és felső kar is, amely csak alig vékonyabb valamivel a csuklónál, mint a könyök alatt. Ráncos vastag bőr, rajta sűrű szőrzet borítja a testet és a kidülledt, esetlen hasat is. Az egész ember kisebb a mainál és noha figyelmesen mered maga elé, tekintetében nem sok az értelem és inkább bárgyunak, mint ügyesnek, az élet kemény harcaiban megedzettnek, a nála sokkal erő-

sebb állatok, a mammut, a barlangi hiéna, az orrszarvu furfangos legyőzőjének látszik. Előtte a földön ott ül az asszonya és a kicsinyét szoptatja. Az arca és arckifejezése ugyanolyan, mint a férfié, de előlről nézve. A haja neki is gondozatlanul hull le a két vállára és noha balkarjával tartja és melléhez szoritja kis gyermekét és bár arcvonásai valamivel finomabbak és gyöngédebbek, mint a férfié, inkább ösztönös, mint tudatos magatartásában nyoma sincs a gyermekét szerető anya kifejezésének. Jellemző a lábtartása. Keresztbe vetett lábakkal ül a földön, de a jobb lába, melynek nagyujja még szemben áll a

Az ősember (*Homo primigenius*) képe.
Hyatt Meyer gipszmodellje után.

többi négy ujjal, egészen a földön fekszik, olyan idegenül, hogy szinte magára irányítja tekintetünket és figyelmeztet rá, hogy ez az ősember még nem nagyon otthonos a földön és nem régen hagyta el a fákat, melyeken eddig lakott. (Gabriel v. Max festménye.)

Egy másik képen harcban találjuk az őseembert. Egy szikladarab mögé huzódott, mely eltakarja az alsó testét és a szikladarab mellett veszi föl a küzdelmet nagy ellenségével, a barlangi medvével. Sokan olvastak gyerekkorukban izgalmas vadászkalandokat, melyek a ma is élő szürke medvével, a Rocky Mountains, a Sziklás Hegyvidék grizzly-jével való párviadalokat, rettentő tusákat beszéltek el. A szürke medve gyorsan futott, kitünően mászott, szörnyű

karmaival még halálosan megsebesítve is egész főtörzseket hántolt le és a barlangi medve, csontjai tanúsága szerint erősebb volt a grizzly-nél. A festmény ősembere is tudja ezt, borzalom tükröződik vissza a szemeiben, amikor az előtte két lábra ágaskodó és hozzácsapó medvére pillant és rémült haragjában ő is a fogait vicsorgatja. Két erős karja pedig magasra emeli fegyverét, az ormótlanul megmunkált, gömbölyded szikladarabot, hogy lesujtson vele. Izmos, erős férfi ez az ősember, olyan, mintha egy darabból volna kifaragva. Egész testét sűrűn beborítja a szőr, a haja mélyen benőtt a homlokába és vastag szemöldökei csak még jobban föltüntetik jellegzetes vonását, erősen kidudorodó szemöldökcsontjait. Fölemelt karjaiban tartja a szikladarabot és a hónaljától a csipőjéig húzódó vonal sehol sem hajlik meg, a dereka ugyanolyan széles, mint a mellkasa és formátlan lábain is biztosan áll a földön. (Kilz G. festménye.) Ezen a képen az ősember nagyon jellemzően már fegyverfelét szorongat a kezeiben, fegyvert, amellyel pótolni akarja azt, ami erejéből hiányzik, fegyvert, amivel súlyosabbá akarja tenni az ütését, amelyet maga készít el magának és így fejlődése egész korai fokán a fegyverkészítés, a gondolat és megvalósítása már eljuttatják a technikai kultúra kezdeteihez.

II. A technikai kultúra kezdetei.

A) Az ásó tudománya, az őslénytan és az élettan (a biogenetikai alaptörvény) segítségével sikerült nagyjából képet alkotni magunknak az ősemberről és megrajzolni a fejlődés főbb utvonalait, melyek az ember és nagymajmok egy közös őstől az emberig elvezettek. Ezek az utak tökéletlen kezdetekből egyre tökéletesebb állomások felé haladnak és ha az egyes csontleleteket összekötő vonalat, az ember fejlődési vonalát ma még csak a kutatás egyszerűbb tétele végett képzeljük egyenesnek és ha ez a vonal néha sokszoros elhajlást is mutat, bizonyos, hogy az ember sok ezer éves fejlődés eredménye. Ugyanerre az eredményre más uton is eljuthatunk. Hasonlitsuk

csak össze a ma élő legtökéletesebb majomfajokat a kultura legalacsonyabb fokán élő mostani emberekkel. A legalacsonyabb kulturájú ember is különbözik az állattól, mert tud beszélni, vannak szerszámai és fegyverei, vannak elődjektől átvett ismeretei és tud bánni a tüzzel. Az embernek ezek a jellegzetes vonásai egyben a kultura legősibb stádiumának is a jellemzői és a primitív kultura ismertetése ezért nem lehet más, mint sorba venni ezeket az összehasonlításból származó vonásokat és beszámolni kettősen először arról, hogy hogyan jutott el az ember hozzájuk és másodsor melyek voltak az első lépések, amelyeket egy-egy már megszerzett, de egészen kezdetleges kulturvivmánnal, eleinte csak tapogatózva, a jövőendő nagyság minden sejtelme nélkül, megtett a fejlődés országútján.

Hogyan jutott el az ember ezekhez a minden kultura alapját képező vonásaihoz? Természetfölötti hatalom munkáját látni bennök annyi volna, mint beismerni a tudatlanságukat, mert erről a természetfölötti lényről sem tudnánk semmivel sem többet. Igaz ugyan, hogy a kezdetek kezdetéhez a tudomány, a természetfölötti hatalom ellenlábasja is csak föltevésekkel tud közelíteni, de föltevéseivel a legtöbb jelenség megmagyarázható és ezért pótolhatják az igazságot.

A kultura legalacsonyabb fokán élő ember is tud beszélni, a legprimitívebb embernek is vannak szerszámai. A beszédnek és a szerszámok kitalálásának azonban föltételei is vannak. A szerszámok föltalálásához kezekre van szükség, a beszédhez pedig az, hogy az embernek legősibb fokán is társaságban kellett élnie. A technikai kultura kezdeteiről beszélve, most az előbbi a fontos, megállapítása annak, hogy embernek, valamennyi négylábu emlősállattal ellentétben, kellett hogy kezei legyenek már, az első szerszámok föltalálása előtt is. Az ember mellső végtagjai eredetileg, csak úgy, mint a többi emlősé, helyzetváltoztató szervek voltak és az emberréválás kétségtelenül az egyenes, két hátsó végtagon való járással és a kéz fölszabadulásával kezdődött. A kezét már Anaxagoras, görög filozófus, a szerszámok szerszámának nevezi, de ezzé csak akkor vál-

hatott, amikor nem kellett már a test súlyának egy részét hordoznia. A mellső végtagok kézzé való kialakulását meg kellett előznie a hátulsó végtagokon való egyenes járásnak és ebben az értelemben helyes az a megállapítás, hogy az ember először a lábaival lett ember (Dames). Az ember mellső végtagjai tehát eredetileg helyzetváltoztató szervek voltak, hogyan lettek kezek belőlük?

A kutatók nagy része azon a véleményen van, hogy a mellső végtagok kezékké való átalakulása a fákon való élésnek volt a következése, annak, hogy a közös ős alkalmazkodott tagjaival a fákon kuszó életmódhoz. Mutatja ezt az ember és a fákon élő majomfélék nagy hasonlósága, azon majomféléké, amelyek csak úgy, mint az ember, a többi állattal ellentétben, kezekkel rendelkeznek. Egy öreg gorilla keze valóban nem sokban üt el egy néger ember kezétől; a csuklója vastagabb és az ujjak között majdnem a középső ízületig bőrhártya feszül. Ugyanigy az ember egyenes járása szintén a fákon-élésből származott, még a kéz kézzéválása előtt (Klaatsch).

Egy másik vélemény szerint a nagymajmok és emberek közös ősei, hátulsó végtagjaikat fölváltva kuszásra és főlegyenesedésre használták és a további fejlődés során a majmoknál inkább a kuszó-, az embereknél a főlegyenesedő-, talpraállóképesség alakult ki. A megváltozott testtartás következtében a hátulsó végtag egész szerkezete más formát öltött, a láb az idők folyamán a legfényesebben alkalmazkodott kettős céljához, föntartani a test terhét és végezni a helyváltoztatás munkáját, amelynél a mellső végtagoknak kezékké kellett idomulnia (Wilser-Schwalbe). Megemlítettük ezt a kérdést, anélkül azonban, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítanánk neki, mivel nem érinti azt az alapvető megállapítást, hogy az embernek már kezeinek kellett lennie az első szerszámok föltalálása előtt. Ma-radjunk azonban egyelőre az első elméletnél és nyomban fölvetődik egy újabb kérdés. Az ősemberen kívül más állatok, majmok is éltek és élnek fákon. Ezek az állatok szintén társaságokban tömörülnek, mellső végtagjaikat majdnem úgy, mint az

ember, kéz gyanánt használják. Miért nem jutottak el hát ezek is az emberi faj két nagy jellemzőjéhez, a beszédhez és szerszámokhoz? Miért csak az ember lett ember?

Ameddig a közös ős, a fákon kuszó életet élt, nem is lehetett szó a két ág, ember- és nagymajom-félék különválásáról. Az elválás akkor kezdődik, amikor a közös ősök egyike megváltoztatta környezetét és a fákról lekerült a földre. A földre való leereszkedés nem új egyes majomfélék előtt sem, de a nyelv és szerszámokhoz vezető fejlődés útjára csak az a csoportjuk került, amely, akár különös kedvező vadászati alkalmak, vagy más, kiderítetlen okok miatt egyre hosszabb időre, tartósan elhagyta a fákat és mindjobban a földi élethez alkalmazkodott. A fákon nagy biztonsággal, aránylag veszélytelenül, minden munka nélkül élt a közös ős. A táplálék előtte állott, támadói elől könnyen elmenekülhetett. Ez, a mondhatnók paradicsomi helyzet egészen ellentétjére fordult, amikor állandóbban a földre került. Számos veszedelem környékezte és az életéért megindult küzdelemben minden erejére szükség volt, a folytonos lesben-, résenállás kellett, hogy egész energiáját fölébressze, hogy ravasszá, kitartóvá és bátorrá váljék. A legkisebb hiba életébe került és ha a mindenkinek mindenki ellen való harcában, szemben a hatalmas ősszállatokkal, szemben a fajtájabeliekkel, nem akart alul maradni, új fegyvereket kellett kieszelnie, *az összetartást a többiekkel és a keze használatát* (Müller-Iyer).

Az állandóan a földre került ős, Dubois Pithecanthropus erectus-a, nem tudott már szükség esetén olyan gyorsan, mint elődei, a fákra menekülni, de a keze fölszabadulásával, az egyenes tartása okozta szélesebb látókörrrel értelme is egyre jobban meggyarapodott és elvesztett képességét új, szellemi képességekkel helyettesítette. A társas létben, a kezeiben növekvő értelmiségében már adva voltak az első szerszám elkészítésének föltételei, kérdés azonban, *hogyan jutott el az ember az első szerszámokhoz?*

*

Hogyan jutott el az ember az első szerszámhoz? Vitás a kérdés és megoldására csak föltevések van-

nak, amelyek közül az egyik csoport az ember emberi mivoltát hangsúlyozza inkább és az emberi értelem céltudatos munkájából akarja a keletkezés kérdését megvilágítani, míg a másik az állatvilággal való összefüggésünket emeli ki és ezen az összefüggésen törekszik a kérdés megoldására. Abban, amit már *Franklin Benjámín* észrevett, mind a két elmélet egyetért, a kultúra kezdetei arra vezethetők vissza, hogy az ember, ellentétben az állattal, szerszámteremtő lény, de eltérnek az eredet kérdésében, az elindulásban. Értsük meg jól, miről is van itt szó, mi itt tulajdonképpen a kérdés. Ott tartunk, hogy a közös ősök egy része közelebről nem ismert okok miatt otthagytta a biztos és kevés veszedelemmel járó fákonélést és lekerült a földre, a soha meg nem szűnő nagy harc porondjára, kezdetét vette harca az életéért, küzdelme a létért. Erre a harcra idők folyamán több fegyvert fejlesztett ki magának, a szolidaritást a többi magafélével, a kezét és harmadiknak, folyton növekvő értelmiségét. Ez a három fegyver azonban kevésnek bizonyult és új, hatásosabb fegyverek a létért való küzdelemben hovatovább kikerülhetetlen szükséggé váltak. Már most az a kérdés, hogy az ősember tudatosan ráeszmélt-e erre a megismerésre, magyarán mondvá, elkezdett-e gondolkozni azon, hogy mitévő legyen, vagy a maga megfigyelése és máshol látottak alapján fölillant-e benne az ötlet, amely az első szerszám elkészítéséhez vezette? Vagy pedig gondolkodás, magamegfigyelése, eszmélkedés nélkül csak azt tette, amit a fejlődésben más irányba terelt állattársainál látott, fölkapta azt, ami a kezeügyébe esett és csak abban tért el tőlük, hogy használat után nem hajította el magától, hanem meglátva célszerűségét, magának megtartotta és ez a megőrzött, célszerűnek talált kő- vagy fadarab a többieket utánpótlásra és így az első szerszám elkészítésére vezette? Az emberek nehezen barátkoznak meg azal a gondolattal, hogy csak láncszemek, ha végső láncszemek is a szerves lények során, nem szeretik az olyan gondolatokat, amelyek az állatvilággal való összefüggésre mutatnak és szívesen visszavetítik mai tökéletesebb mivoltukat a legrégibb időkbe,

a kezdetekhez is, mintha már akkor is a teremtség legdicsebbjei lettek volna. Ez az oka, hogy többen követik azt az elméletet, amely az emberek emberi voltára épít, mint amelyik itt is az állatvilágról beszél. Melyik elmélet a helyes? Mielőtt állást foglalnánk, ismerjük meg mind a kettőt előbb.

Ernst Kapp, német földrajztudós és bölcsele, a kiinduló pontot az ember magamegfigyelésében látta, abban a képességben, amellyel fölfogjuk valamilyen egyszer kipróbált eszköz célszerűségét, az őstörténetből vett példával azt a képességet, amellyel az ősember az egyszer valamiféle célra — furás, vakarás — célszerűnek és hasznosnak talált kődarabot eltette magának más adandó alkalomra és ezzel ezt a találmányra fölragadott kődarabot kivette a többi, nem méltatott kő közül. Valóban, a legrégibb szerszámok nem mások, mint ilyen egy alkalommal célszerűnek talált és ezért máskorra is megőrzött, még munkálatlan kődarabok.

A célszerűség azonban viszonylagos fogalom, amelynek csak úgy van értelme, ha összevetjük valamivel, szükséges volt tehát, hogy már az ősembernek is legyen mértéke, amelyekhez a dolgokat hozzámérte és így célszerű vagy célszerűtlen mivoltukat megállapíthatta. Ezt a mértéket, a dolgok célszerűségének megállapításához szükséges alapot, az ősembernek a tulajdon tagjai szolgáltatták. Az ősember a körmei gyengeségéhez mérte és így megállapíthatta, hogy bizonyos formájú kő- vagy fadarab hatásosabb, mint a körmei, jobban fur, vés kapar, az ökléhez mérte és megállapította, hogy egy, az egyik végén bunkós fadarab keményebb és ezért hatásosabb fegyver az öklénél, amellyel addig ellenfelére lecsapott. Ebben az értelemben az első szerszámok nem mások, mint az ember egyes szerveinek meghosszabbításai, erősebbé-, élesebbételete, röviden az ember egyes szerveinek az anyagi világba való kivetítése (*Kapp* szavával: *Organprojektion*). A lándzsa nem más, mint a lökésre kinyújtott alsó- és felsőkar meghosszabbítása, amellyel a célt könnyebben elérhetni, mint a csupasz karal magában. Az ökölbeszorított kődarab sokkal érzéketlenebb, ezért hatásosabb kalapács, mint az

ökölbeszorított kéz kő nélkül; a nyállal ellátott kő többet ér az ökölben végződő alsókarnál. Másrészt az ember kezdte megfigyelni teste egyes tagjainak működését, követte az anyagi világba és a megfigyelt szerv működéséhez hasonló, de annál célravezetőbb dolgot próbált magának a szerszámaiban teremteni. A tompaság mintáját megtalálta az öklében, az élességet a körmeiben és a fogaiban. A furó a kinyújtott körömmel ellátott ujj, a reszelő és fűrész az egyik fogsor projekciója, kivetítése, a szerszámok a fába vagy kőbe átvitt emberi szervek és az ember a szerszámaiban azokat a tulajdonságait hosszabbítja meg, bővíti ki, teszi élesebbé, amelyek munkájára a legfontosabbak. A kalapács így keményebb és érzéketlenebb ököl, a reszelő a köröm helyére lép, az evező lapátja megnagyított, szélesebbé tett kinyújtott tenyér, a mozsártörő a taposólabát helyettesíti. (Bücher.) A gondolat egészen világossá tételére újabb példákat is hozhatunk föl. Kapp gondolkörében maradván, a huszadik század és napjaink hatalmas technikai ujitásai az emberi szerveknek csaknem a végtelenbe való kiterjesztését hozták magukkal. A teleszkóp és mikroszkóp messzebbre és finomabban látó szemek, a telefon és mikrofon messzebbre és finomabban halló szervek. (Wiener.) A rádiótelefon a hallásnak megezerszeresedése.

A szerszámok föltalálása igen nagy időbe kerülhetett és amint már említettük, eleinte nem is annyira föltalálás, mint inkább meglátás, megtalálásról volt szó. Segítségére lehetett az embernek az a körülmény is, hogy számos szerszáma megvan a természetben, így ezeket mindjárt, minden további megmunkálás nélkül, legföljebb csak igen kevés alakítással használatba veheti és mihelyt egyszer egy véletlen kipróbálással meggyőződött célszerűségükről, egyszerűen utánozni kellett. (Weule.) A buzogány, fejsze, balta, véső alapul szolgáló mintáit az ősember a tenger- vagy folyóparton meglelhette. Kvarc- és tűzkődarabok nem ritkán már előfordulásukban lyukasak és még nem olyan régen hálonehezéknek, régebben horgonyok helyett használták föl. Az ősember a kalapácshoz és a baltához ezen az uton is eljuthatott.

De nem kevésbé gazdag az állat- és növényvilág is mintaképekben. Alig van fa, melyen a kalapács, a balta, a horog mintáját meg nem találhatnók, a tövis és tüskékben megvan a tű és az ár modellje, a bojtos gyökerekben a buzogányé. Az állatok világában a fogak, agyarak, szarvak, agancsok, a madarak csőre és karmai számos fegyvernek szolgáltak mintaképül. Mikronezia Gilbert-szigetein, Matty-szigeten a benszülöttek majd minden fegyverüket a cápa kupalaku, éles fogaival teszik hatásosabbakká, Uj-Guineában a fűrészhal kardja veszedelmes fegyver, melyet akárhányszor fából is utánóznak, az indiai vagh-nagh nevű fegyver pontos másolata a tigris kimeresztett karmu mancsának. (Weule.)

Látnivaló, hogy ez az elmélet merevebb és enyhítettebb formájában nem kevés értelmességet tételez föl a kultúra legkezdetén álló ősembereknél is. A *Pithecanthropus erectus*-ban megőrzött emberfajnál maradvány, nem jelent kevesebbet, mint hogy ez az ember meglátott, észrevett és a saját szükségletére fölhasználta olyan dolgokat, amelyek természetesenek és közelesőknek tetszenek ma nekünk, a mai műveltség látószögéből, de egyáltalán nem voltak sem közelesők, sem természetesenek a primitív fokon. Az ősember nyilván rendelkezett valamiféle magasabb értelemmel, mely már a trinit-i ember idejében is több volt a nagymajmokénál, csak éppen az a kérdés, hogy ez az értelmessége elég erős volt-e olyan agyvelőműködések elvégzésére, mint amilyeneket Kapp és társai elmélete tőle megkíván. Azonkívül és ezt a szervkivetítés elméletének ellenesei soha nem mulasztják el fölemlíteni, az ember valamely tagjának az anyagi világba való vetítésével, lemásolásával és tökéletesebbé tételével sok eszköz, így az íjj, vagy a kerék föltalálása sehogyan sem magyarázható meg és a legkevesebb annak a megállapítása, hogy ez az elmélet sem ment a zökkenőktől és nem világít meg maradék nélkül mindent.

A másik teória az állatok világában keresi a szerzők eredetét. Majmok igen gyakran botokra támaszkodnak járás közben, faszállásaikról leszakított ágakat, tüskés gyümölcsöket hajigálnak le ellensé-

geikre (Wallace), köveket hengeritenek le rájuk, kövekkel diót és kagylókat törnek föl. (Perty.) A csimpánz a fa ágai között kis kunyhófélét tákol össze magának, amely nagyon hasonló egyes vadnépek kezdetleges lakóhelyeihez. Mindezek a fegyverek és szerszámok azonban nagyban különböznek az emberéitől. A majmok a természetadta tárgyakat használják föl imitt-amott szerszámoknak, az ember maga állítja elő őket, vagy ha készen találta, akkor fölismerve hasznosságát, megőrizte magának későbbi alkalmazásra. Mihelyt az ember talponjáróvá lett, a kezei fölszabadultak és uj, addig ismeretlen munkákra is képesekké váltak. Ebben az állapotban már csak egy kis lépés kellett ahhoz, hogy az ember, aki a keményhéjú diót kővel törte szét, a kővel más dolgok, kövek széttörésével is megpróbálkozzék és így keletkezett az első szerszám, amelyet bővebben ismertetünk majd. Csak egy lépés kellett, mondja az elmélet, de éppen ez az egy lépés az, amelyet meg kellene magyarázni, fölfejtetni az okokat, amelyek az embert erre a lépésre ösztönözték. A szükség, a legjobb tanítómester kényszerítette rá az embert, hogy az első szerszámát, egy durván nagyjából megmunkált kődarabot, magának megteremtse. A szükség kényszerítette rá arra, hogy ezt a követ, mely kés, fűrész, kalapács, balta és véső szerepét töltötte be egyszerre (akár a mostani univerzális szerszámok), az ütésre nyéllel lássa el, a fűrészelésre fogassá tegye. A szükség, de újabb vizsgálatok kiderítették, hogy az anyagi szükség a legtöbb esetben eltompítja az embert és nem teszi találékonnyá (Gurewitsch) és így legalább is kérdéses, hogy elég ereje volt-e ahhoz, hogy az embert védekező, a létért folytatott harcában a szerszámok fölfedezéséhez vezesse. Valami gondolkozásfélével mégis kellett ebben a stádiumban az embernek rendelkeznie, különben hiába lett volna már kezük, a szerszámok szerszáma, bajosan jutottak volna el messzebbre a majmoknál, amelyek minden megfontolás nélkül hanyagul leejtik a fölragadott követ vagy fadarabot, mihelyt nem kell nekik többé. A szerszámok eredetét tehát nem lehet az állatvilágból sem közvetlenül levezetni és a végső okok elmondásával ez az elmélet is adósunk marad. De nem is lehet

ez máskép. Az első szerszámok föltalálásáról, tisztán elméleti, az agyvelőben lejátszódó folyamatról van itt szó. Gondolatokról, melyeknek csak a megvalósításait, az eredményeit látjuk, eredményeket, melyek szinte megmérhetetlen idővel ezelőtt, ismeretlen helyen vagy helyeken születtek meg. Gondoljunk csak arra, hogy milyen keveset tudunk egy mai korszakot alkotó technikai vívmány, Edison izzólámpája, Marconi szikratávírója, vagy akármi más születési történetéről. Pedig itt a föltalálók még élnek és megkérdezhetni őket, hogyan jutottak el találmányaik ötletéhez és sokszor maguk is beszámolnak nehéz kísérletezéssel eltöltött napjaikról. Beszámolnak róla, de semmivel sem értetik meg velünk jobban a találmányuk létrejövetelét és végső oknak, de korántsem kielégítő megoldásnak a föltalálók lángeszére szoktunk hivatkozni, amelynek segítségével messzebbre látnak, mint a közönséges halandók és olyan összefüggéseket is észrevesznek, amelyek mellett előttük ezren és ezren megfontolás és gondolkozás nélkül elhaladtak. Így lehetett az első szerszámok föltalálásával is és ezért nehéz, ha nem lehetetlen annyira bepillantani az őseMBER agyvelejébe, hogy a gondolatnak indítóit kitapogassuk.

De akárhogy áll az első szerszámok fölfedezésének a dolga, akármilyen föltevéshez is folyamodunk a gondolati előzmények megértéséhez, bizonyos, hogy mihelyt az első szerszámok megvoltak az életért való harc lényegében, már csak a szerszámok, helyesebben a fegyverek fejlődésétől függött. Az a népség, amely először használt lándzsát ütközeteiben, óriási előnybe jutott lándzsánélküli ellenfeleivel szemben, akik hiába voltak nála sokszorosan erősebbek, mert a testi fölényt a technikai vívmány kiegyenlítette és fölül is multa. Az életért való küzdelem ezért már igen korán szellemi térre terelődött át, a harcban nem a testileg erősebbek, hanem a jobban fölfegyverezettek, az értelmesebbek maradtak fölül. Mivel pedig ez a folyamat számtalanszor megismétlődött — gondoljunk csak a königgrätzi ütközetre, a hátul- és elültölthető puskák viadalára, vagy a tankokra a világháboru végén — a szerszám egyre élesebbé tette az emberi agyvelőt és a nyers

erő fölötti fölényével az állattól egyre inkább emberre változtatta. (Müller-Lyer.)

Az első szerszám föltalálásával továbbá az ember végleg elvált a természettől és amint már Franklin Benjámín észrevette, elkezdődött a kulturája. A kéz, amelyben kés van, egészen más szerv, mint a kéz, amely furót vagy kalapácsot, vagy fűrészt markol és így elmondhatjuk, hogy ahány szerszám, annyi szerv, annyi új szerve van az embernek, azzal a különbséggel, hogy a szerszámok letehetők és tetzés szerint változathatók, ami lehetetlen az ember tagjainál. Ebből azonban az következik, hogy a fejlődés bizonyos pontján el kellett, hogy hagyja eddigi területét, az ember szembefordult a környezetével és a szerszámok fölfedezésével kezdetét vette az a harca, melyet mai napig is folytat a természettel és amelynek bevezetőleg a kultura nevét adtuk.

*

Melyek voltak az első szerszámok és fegyverek, vagy mivel a legrégibb fokon nem voltak egymástól különválasztva, melyek voltak az első szerszámok? És milyen volt a szerszámok történetelőtti fejlődéstörténete?

Kérdésünkre két uton is adhatunk választ, a néprajz és a praehistoria, vagy palaeontologia útján. A néprajz leírja a ma élő primitív, az ember őskori állapotához legközelebb álló (ha nem is egészen azonos) népek kulturális viszonyait, megismeret fegyvereikkel és szerszámaikkal és egymással összevetve őket, igyekszik a legrégibb formákat is megállapítani. Azonban *egymásmelletti jelenségeket* ír le és a fejlődésre vonatkozó minden megállapítása összehasonlítás és következtetés eredménye, mert a ma élő primitív népeknél is régebbi és újabb formák egymás társaságában, egymás mellett fordulnak elő. Más a helyzete a praehistoriának, mely ebben a munkájában a geológiára támaszkodhatik. A földkéreg egyes rétegei rendesen úgy fekszenek egymáson, hogy a régebbi alul, az újabbak fölötté terülnek el, mihelyt tehát valamiféle maradvány ásatás útján a föld mélyéből valamelyik rétegből napvilágra kerül, a szóban forgó réteg alapján a

kora azonnal megállapítható. A kora, mely alatt itt a régebbi, vagy újabb idejét értjük anélkül, hogy a régiség évszámokban való kifejezésére gondolnánk. A föld különböző rétegeiből kikerült szerszámok, tehát időrendi sorba állíthatók, a legalsó rétegben találtak a legrégibbek, a praehistoria a fejlődés igazi mivoltával, a *tárgyak egymásutánjával ismerteti meg*. A néprajz így közvetve, a praehistoria közvetlenül jut eredményekhez, de mert a néprajz a modern utazók tudományos, szakszerű és folyton gyarapodó följegyzéseire támaszkodik, anyaga sokkal bővebb és így a praehistoria eredményei csak a néprajz megállapításaival együtt adnak megközelítően teljes képet.

Az ásatások többnyire rég elmúlt népek szerszámaikat, eszközeit és fegyvereit hozzák napfényre és így a praehistoriát éppen a szerszámok fejlődése, egymástól való különbözőzése alapján osztják korokra, ezért mindenekelőtt a praehistoria korszakaival kell tisztába jönnünk, a történetelőtti idők korbeosztásával, mely szorosan összefügg és egyenes folytatása a földtörténet korszakainak. A szerszám fejlődéstörténetében a szerszámok anyaga szerint három nagy korszakot különböztethetünk meg és pedig:

I. A kőkort, amely ismét két részre, egy régebbi (palaeolith²³) és újabb (neolith²⁴) korszakra oszlik.

II. a réz- és bronzkort és végül

III. a vaskort.

Ez a három kor a föld történetének időrendjéhez kapcsolva és azt kiegészítve, nagyjában a következő táblázatban foglalható össze:

²³ Görög: palaios = régi, lithos = kő.

²⁴ Görög: neos = új, lithos = kő, mindkét elnevezés Lubbock-tól ered.

Tertiaer	?	?
Quartaer, vagy Diluvium <i>Plastocene</i>	1. Régebbi kőkor (palaeolith-kor)	I. Kőkorszak
Alluvium	2. Újabb kőkor (neolith-kor)	
	1. Régebbi, 2. újabb bronzkor	II. Bronzkorszak
	1. A hallstatti kor	III. Vaskorszak
	2. A La-Tène-kor (a rómaiak előtti vaskor)	
	3. A történeti vaskor	

A táblázat használatára meg kell jegyeznünk, hogy fölülről lefelé olvasva megfordítottja a föld rétegeződésének, melyben a tertiaer-réteg lejjebb fekszik, mint a quartaer, vagy diluvium és ez megint a mai, az alluviális földréteg alatt terül el, tehát a föld rétegeződése szerint az őstörténet korai így következnek egymásra: palaeolith, neolith, régebbi, újabb bronzkor... Azonkívül ez a beosztás csak általánosságban a kereteket adja. A tudomány az egyes korszakok al-korait ismét újabb fölosztásokkal még kisebb, egymástól különböző kisebb időszakokra osztja, vagy csak egyes helyeken talált egészen különleges ismertető jegyeket föltüntető eszközök alapján újabb csoportokra osztja, melyek a számszámok fejlődéstörténetében alább szóba kerülnek. Így miúdiárt a régebbi kőkorszak legrégibb időszakát a francia Mortillet külön névvel eolith²⁵ kornak nevezte el és vele az állítólag a tertiaer-korból származó eszközöket jelölte. Fölvesznek azonkívül a régebbi és újabb kőkorszak közé közbülső tagnak még egy mesolith-nak² elnevezett időszakot is a Dániában talált leletek idejének elnevezésére.

Vegyük csak sorba ezeket a most táblázatba foglalt korokat és a korok ismertetésével közelebb jutunk kérdésünk megoldásához is.

A tertiaer-korból hiányoznak az ember egészen biztos nyomai és csak annyi állapítható meg kétségtelenül, hogy az emlősök fejlődése ennek a kornak a végén eljutott már a tulajdonképeni majmokig. A tertiaer-kornál többet tudunk — és igazában innen kezdődnek el a palaeontologiai ismereteink — a diluviális korszakról. Mindenekelőtt megváltoztak az időjárási viszonyok. A tertiaer-kor hőmérséklete meleg volt, olyan, mint a mai Északafrikáé, de sokkal több

²⁵ Görög: eos = hajnal, lithos = kő.

²⁶ Görög: mesos = középső és lithos.

csapadékkal. A *diluvium* kezdetén ez a meleg hőmérséklet egyre jobban csökkent, míg végre beállt a jégkor, amelyben Európa nagy részét gleccserek borították. A jégkort és közbülső korszakait egyszerűség okáért három időszakra oszthatjuk föl, régebbire, középső, jégközi és újabb időszakra, melyek közül az elsőnek a barlangi medve, a másodiknak a mammut és az utolsónak a rénszarvas volt a jellegzetes vadállata.

A régebbi és újabb jégkor közé eső, jégközi időben az időjárás aránylag enyhe volt és így a mammuton kívül az állatvilág más tagjai, az elefánt, viziló, orrszarvu, barlangi oroszlán, barlangi hiéna, farkas, hód, vaddisznó, bölény, szarvas és őz is megélhettek. A jégkorokban azonban nagyot sülyedt a hőmérséklet és általánosságban az állat- és növényvilág olyan volt, mint ma a sarkvidékeken: rénszarvas, rókák, zergék, mormoták, kihalt medvefajokból állt az állatvilág és olyan mohok borították a földet, melyek ma Grönlandban fordulnak elő.

Az első biztos leletek a jégközi és az újabb jégkorból valók és a németországi (Tanbach, Gera, Thiede, Blaubeuern, Schussenried stb.), francia, angol, spanyol, portugál, belga, osztrák, olasz, horvát ásatások gazdag eredményt hoztak és ezek alapján elég világosan megrajzolható a diluviális ember kultúrájának a képe.

A palaeolith-kori ember vadászattal és halászat-tal foglalkozott. Főleg rénszarvasokra, őzekre és vadlovakra vadászott ugyan, de vermeteket állított a hatalmas mammutoknak és lebirta a barlangi medvét is, melynek fogakkal ellátott alsó állkapcsát azután fegyvernek használta föl. De az anyagnak fölhasznált fán, csonton, szarun kívül szerszámaikat és fegyvereit mégis leginkább kövekből készítette. Természetesen nem minden kődarab volt egyformán alkalmas az egészen kezdetleges megmunkálásra sem. A legtöbb kőszerszám a franciaországi Somme-völgyből került elő, melynek krétarétegében nagymennyiségű és tömegű tűzkő (silex) található. Ez a tűzkő volt a legfőbb szerszámanyag Európában, csakugy, mint Amerika középső részén a vulkánikus eredetű obszidián, mely ütésre szinte kész késpengékké hasad

és tüzkövének köszönhetette a Somme-völgyi ősemlék, hogy művelődésének a menete gyorsabb volt valamivel, mint más, alkalmas kőben szegényebb vidékéké. A tüzkőhöz aránylag könnyen hozzáférhetett, anyagában sem nem tulkevény, sem tulpuha, így nem nagy fáradsággal leverhetett magának belőle egy jókora burgonya- vagy kis gyermekfej nagyságu darabot, más kővel úgy ahogy ki is formálhatta, miután az ütések alatt nem töredezik szét, csak kisebb-nagyobb lemezek pattannak le belőle és ilyenformán

hozzájuthatott első egyetemes és egyetlen eszközhöz, amely mindenre fölhasználható szerszám és védő meg támadó fegyver volt a kezében. Ennek a legősibb eszköznek mindennütt, Európában és a többi világrészben nagyjában *egyforma volt az alakja*, egyik végén legömbölyített kup, vagy még inkább hosszukás körte, mely durva hegyben végződött és a hegyétől lefelé élesre volt kiformálva. A hosszukás körtéhez való hasonlítás csak általában

A legrégibb kőkorból való szerszámok és fegyverek.

talál, mert a formák, a legömbölyöttség és íveltség szerint elég változatosak voltak és egy szóval nem is írhatók le pontosan. A mai szerszámok közül legjobban még az ék felel meg neki, vagy a hegyes balta, melynek azonban ekkor még nem volt nyele és a foka le volt kerekítve. Ez a kőék aszerint, hogy mint vették a kézbe, egyformán jól volt fölhasználható furónak, késnek, kalapácsnak, vakarónak, szóval mindennek, amire a kőkori embernek szüksége lehetett. A legrégibb európai kultúra nyomait Franciaországban találták, Abbeville és Amiens (St. Acheul és Chelles) közelében és ez a most leírt szerszám is, melyet sokan még ma is az emberi-

ség legrégibb kulturemlékének tartanak, Chellesből való és a *chellesi ék* néven emlegetik. A Franciaországban talált kőkori leletek nagy száma, a más-honnan felszínre került kevesebb maradványhoz viszonyítva azt bizonyítja, hogy tulajdonképeni népessége a kőkorszak ezen legrégibb részében csak Franciaországnak volt, míg a jégtől mentes többi országokban csak gyér lakosság és az is szétszórt hordákban lakott. (Sophus Müller.)

A chelles-i kőek két okból nevezetes:

1. a technikai megmunkálásnak már elég magas fokát mutatja;

2. a Föld igen sok, egymástól legtávolabbra eső részében hasonló alakban fordul elő, tehát szinte típusnak tekinthető. Az első körülmény, a technikailag elég jól megmunkáltság már régebben gondolkodóba ejtette a kutatókat, mert nagyon bajos volt föl-tételezni, hogy a szerszámok fejlődéstörténete ilyen vágásra és szurásra egyként alkalmas, aránylag tökéletes eszközzel kezdődött volna el, hogy az ősember a védekezésül, vagy haragjában támadó szándékkal fölkapott akármiféle kődarabtól az ügyesen kieszelt formájú nyeletlen baltához egyszerre, minden átmenet nélkül jutott volna el. *Gabriel de Mortillet*, a most megbeszélt dolgok egyik atyamestere maga is tisztában volt ezzel, de hiányzott még az anyaga, melynek alapján a chelles-i ék elődjeiről is egészen biztos alapokon beszámolhatott volna. Ezt a hiányzó anyagot 1907-ben a belga *Rutot* találta meg, aki néhány kilométerre Lüttichtől délre, a felső oligocén-hoz tartozó földrétegekben olyan tüzköveket fedezett föl, melyek szerinte kétségtelenül emberi megmunkálás jeleit mutatják. Ezek a jelek, melyeket Rutot retus-nak nevezett el, a tüzkődarabokon lepattantott és tegyük hozzá, szándékosan lepattantott és formadás miatt lepattantott részek helyei, melyeket élesen el lehet választani a használat következtében levált részek nyomaitól, mivel a kődarabok olyan részein is föllelhetők, amelyeken a részek maguktól való leválása semmiféle kéztartás mellett, minden munkát figyelembe véve sem történhetett meg. Ezek a chelles-i kőéknél nagyon sokkal régebbi maradványok már alakjukban, idomtalanságukban is elütnek

a chelles-itől és a réteg, amelyben előfordulnak, a korukat bebizonyítottan régebbinek mutatja. Régebbinek, sőt sokkal régebbinek kell vennünk tehát a Rutot által eolithoknak elnevezett legrégibb szerzőszámokat és egyik ismertetőjük szerint összehasonlíthatatlanul több idő telt el a kő legelső, szándékolt megmunkálása és a chelles-i kézi ék elkészítése között, mint amennyire a chelles-i kőek és egy ultramodern hydraulikus sajtó esnek időben egymástól. (Weule.) A Rutot-féle eolithok azonban igen gyöngén vannak megmunkálva és vaktából fölszedett tűzkődaraboknak látszanak, melyeket csak imitt-amott formáltak meg úgy ahogy, egy-egy ék meghosszabbítása, vagy valamely nagyon kellemetlenül kiálló résznek a letörése végett. Azonkívül pedig a legkülönbözőbb helyekről összegyűjtött eolithok az oligocénkorban való első előfordulásoktól kezdve egész a diluviumi, chelles-i ék tipikus fölléptéig jóformán semmi fejlődést nem mutatnak. Mindjárt első lelőhelyükön, Lüttich közelében a formáknak elég változatos csoportját mutatják, de ugyanez a változatoság lép föl később is, másutt is, egy határozottabb vagy több határozott, célszerűbbnek talált forma kialakítása nélkül. Más szóval, amíg Rutot fölfedezése előtt a chelles-i nyeletlen balta aránylagos tökéletessége és éppen ezen tökéletessége miatt csak szükségből legrégibbnek tartott mivolta okozott fejtörést a tudományos világnak, most, Rutot fölfedezése után a nagy időbeli távolság a lüttich-i és chelles-i leletek keletkezése között és a nagy időbeli távolság ellenére a fejlődés csekély, majdnem semmisnek vehető jelei az eolithokon.

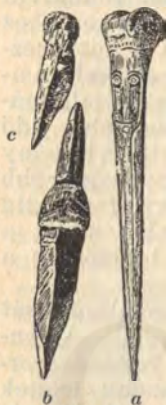
A kétségtelenül meglévő nehézséget német palaeontológus, J ä k e l, próbálta meg eloszlatni a következő, igen szellemesen átgondolt és tényekkel is jól bizonyítható elmélettel: A nyíl és az íj sok ezer éven keresztül alig mentek át valamiféle számbavehetőbb fejlődésen és alig hatszáz esztendő alatt eljutottunk az első kezdetleges, idomtalan löfegyvertől a géppuskáig. A ló vontatta kocsi az idők tengerében alig változtatta meg alakját és ma az egyik közlekedési eszköz követi a másikat. Száz éveken át ludtollal irtunk, a ludtoll metszése nagyjából mindenütt

egyformán történt és az első fémtoll fölfedezése után micsoda nagy változatosságot, haladást és tökéletesedést nem mutatnak a fémtollak, a töltő tollszárákig le nem vehető, odarögzített tollal és a legujabb kicserélhető tollakkal ellátott töltőtollszárákig. Öregebb emberek emlékeznek még a kerékpár régebbi formáira; a magas ülésű háromkerékű velociped csak kezdet volt, melyet gyorsan, rendkívül gyorsan követtek újabb típusok. Ilyen és ezekhez hasonló számos tény alapján Jäkel arra a következtetésre jutott, hogy az érési folyamat, valamely emberi találmány végleges konszolidációja a találmányok során, összehasonlíthatatlanul hosszabb idő alatt játszódik le, mint a már megérett vívmány újabb átalakításának időszakai, vagy egyszerűbb szavakkal élve, a fejlődés bizonyos nyugvópontig rendkívül lassan megy végbe, de mihelyt addig a pontig eljutott, egyszeriben megvan a lehetősége a további gyors átalakulásoknak.

Jäkelnek ezt a törvényszerű megállapítását maga a palaeontologia is fényesen bizonyítja. A rengeteg ideig tartó tertiar-kor kevésbé fejlődő szerszámformáit a diluviumban bő és gazdag leletek váltják föl és így az átmeneti idő lassu haladása is megmagyarázható.

A chelles-i lelet a Föld igen sok, egymástól legtávolabbra eső részében, hasonló alakban fordul elő, tehát szinte típusnak tekinthetjük. A chelles-i nyeletlen baltához mindenben hasonló kőszerszámokat találtak Afrika északkeleti részén, Keletázsiaiában és a már nagyon régen szigetjellegű Ausztráliában. Hogyan magyarázhatjuk meg a nagy hasonlóságot egymástól ilyen távol, a szélrőzsa legkülönbözőbb irányokban fekvő földségek népeinek szerszámai között? Kölcsönzés volt, vagy minden nép önállóan egymástól függetlenül érkezett el hozzá a fejlődésének során? Ameddig a tudomány a chelles-i ékben a kőmegmunkálás kezdetét látta, már aránylagos tökéletessége miatt is csak a chelles-i forma néptől néphez való vándorlására, egy szóval kölcsönzésre gondolhatott, habár a szerszám vándorlásának a térképén sok helyt fekete foltok voltak. Az összefüggés nem volt minden részében ismeretes. Mihelyt azon-

ban bebizonyult, hogy a chelles-i típusnak nagyszámu elődjei is vannak, hogy nem kezdet és nem vég, csupán közbülső szem a fejlődés láncán, akkor semmi sem akadályozhatja meg többé azt a gondolatot, hogy a csaknem mindenütt hasonló anyag (tűzkő), a célok azonossága, a mindenütt egyformán kialakult kéz nem egy időben, az európainál leg-

a) Csontból készített tör Uj-Guineából.

b) Obszidiánból készített tör az Admiralitas-szigetokről.

c) Ausztráliai, kőből készített kés.

előbb, a többieknél előbb, vagy később ugyanezt a formát hozta, mint adott viszonyok mellett legtökéletesebbet elő. A közös eredet előbb vagy utóbb minden népnél a fejlődésnek ugyanazon fokát eredményezte.

Azonban térjünk vissza ismét a neolith-okat, vagy a chelles-i szerszámtípust használó régebbi kőkorszak emberéhez. A szerszámok vadász- és halászáletét tették könnyebbé és elviselhetőbbé. Az elejtett állatok húásával és zsírjával táplálkozott, s csaknem kivétel nélkül fölnyitott csontmaradványok azt mutatják, hogy a velőt sem vetette meg. Erősebben megvilágítja lelkét az, hogy számos ugyanugy feltört emberi csontra is akadtak, tehát emberhúst, emberi csontvelőt is evett. — A testét okkerrel festette és már ékszereket is készített szaruból, kagylókból, kővecskékből, ragadozó állatok fogaiból magának és nem volt

hiján bizonyos művészi hajlandóságoknak sem. De nem foglalkozott még sem földmiveléssel, sem állattenyésztéssel és nem ismerte a fazekasságot, mert egyetlen egy darab cserepet sem találtak eddig a diluviális kor sok maradványa között. Megvannak első nyomai a kereskedésnek, törzsről törzsre haladó cserekereskedésnek is, az egyes helyeken kiásott nephrit-balták anyaga messzi földről jutott a lelőhelyre, a németországi Schussenried-ben földolgozott kőszerszámok anyaga kb. száz kilométer távolságból ered.

A francia palaeontologusok e palaeolith-kor to-

vábbi kisebb részekre osztják. A chelles-i szerszámok típusát szerintük az acheul-i követi, melynek eszközei az ék már laposabb és tetszetősebb, a *moustéri*-i és *aurignac*-i korok nem hoztak jelentősebb változást, míg a *solutré*-i néven ismert típus formáinak kecsessége és szépsége annyira elűt a többitől, hogy nem is nevezhetjük általánosnak és inkább különösen tehetséges szerszámkészítő művészek munkáját látjuk bennük. A következő fok, a *madelaine*-i (St. Madelaine-barlang Tursac-Dordogne mellett Franciaországban), hosszú, keskeny, pengeszerű kődarabjaival és végül a Rutot neolithköveivel össze nem tévesztendő újabb kőkor, vagy neolith-korszak, mely geológiailag már nem a diluviumhoz, hanem az arra következő alluviumhoz tartozik és amelyben a kőből készített szerszámokat már csiszolják is, amiről ezt a kort csiszolt kőszerszámok kora néven is emlegetik. A kövek köszörülése, helyesebben csiszolása, nagy haladást jelentett. Kezdetben ezt a lépést sem tartották általános őstörténeti lépésnek és csak bizonyos helyekre szorították, de ma is kőkori, palaeolith fokon élő ausztráliai benszülöttek szintén ismerik, így általános jellegét nem lehet többé kétségbevonni. Különben pedig a kövek egymáshoz dörzsöléssel való csiszolása nem olyan lépés, amelyhez ne tudott volna minden kőkori népség eljutni, legfőbb azon csodálkozhatunk, hogy csak a neolith-korban ért el az ősember idáig. (Weule.)

*

A kőkor régebbi szakából, a palaeolith-korból való maradványok tanúsága szerint ennek a kornak az emberei nem jutottak messzebbre a kulturában, mint a néprajz ma élő *alacsonyabb rendű vadásznépségei*, Ausztrália, Tasmania őslakói, a közép-afrikai törpénépek, a busmannok, a veddák, a tűzföldiek és az eszkimók. Mindezeknek a népeknek szerszámai, fegyverei, lakása nagyjában megegyeznek a palaeolith emberével, úgy hogy a kőkori ember elképzelt életmódját az ő életükön tanulmányozhatjuk. Külön kell itt megemlítenünk az *eszkimókat*, akik a legnyomoroságosabb klimatikus viszonyok között tengődve a technikai ügyességnek bámulatos példáit

mutatják. Számos angol és francia kutató (Boyd-Dawkins, Lubbock, Dupont, Bertrand) ezért azon a véleményen van, hogy az eszkimók a palaeolith-kori ember ugyanazon kulturális fokon maradt leszármazottjai, akiknek ősei a jégkor fokozatos elmúltával az egyre inkább északra tartó iramszarvas nyomán egyre jobban északra értek, míg végre mai helyeiken telepedtek le. Ez a fölfogás nem egészen alaptalan és néhány általánosan elfogadott tényre támaszkodik. Amint a diluviális kor lassu átmenetekkel helyet adott a mostani geológiai korszaknak, az alluviumnak, elmúlt a jégkorszak és az éghajlat enyhébbre fordult. A mammut és barlangi medve kihaltak, az iramszarvas egyre inkább északra huzódott és mai állataink közül a kőszáli zerge és a mormota a magas hegyekbe szorultak. Megváltozott a kultura képe is, a palaeolith-kor helyébe az újabb kőkorszak, a neolith-kor következett, amely tehát geologiailag már nem a diluviumhoz, hanem az alluviumhoz tartozik és amelynek emberét már nagyjában a maihoz hasonló állat- és növényvilág vette körül. A két kor között azonban ür van, amelynek áthidalása maradványok hijján nem sikerült még teljesen. A fejlődés, amely egyes dolgokban a palaeolith-korban már elég magas fokot ért el, nem ment tovább a neolith-korban, sőt úgy tetszik, mintha egészen elveszett volna. Általában azonban a technikai kultura továbbfejlődött és fejlődése alapján a neolith-kor két egymástól nagyban különböző formát mutat. Az elsőt *korábbi neolith-foknak* — a francia tudomány *néolithique ancien*-nek — nevezik és emlékei különösen a Dánia partvidékein (de másutt is, Franciaországban, Szardiniában, Portugáliában, Brazília déli részében) elterülő ősi hulladékrakásokból (dánul: *Kjökkenmøddinger*: konyhahulladékok) kerültek elő. Ezek a hulladékrakások, melyekből eddig vagy ötven ismeretes, rendszeren 1—3 méter magasak, 100—300 méter hosszúak és körülbelül 50 méter szélesek és az akkori állatvilág csontjain kívül hamuból, szénből és kagylóhéjakból állnak, melyekben rengeteg kőszerszám és cserépdarab maradt meg. A keletkezésüket úgy magyarázhatjuk meg, hogy a tengerparton lakó népség a kődarabokból épített tűzhelye mellett egyszerűen

elhajította étkezése közben a lerágott csontokat és kiürített kagylókat s amikor már a hulladékok az egész földet elborították, nem huzódott tovább, hanem ottmaradt a „szemétdombokon“, és amilyen mértékben a rakás emelkedett, úgy emelték mindig följebb a tűzhelyüket. Ezeken a kagylórakásokon készítették el és javígtatták a szerszámaikat, ezek voltak a mindennapi tartózkodási helyeik, a lakásuk. Az osztrigahéjak között hevernek a többnyire megrongált és ezért elhajított szerszámaik és agyagedények cserepei. Itt találkozunk először agyagedényekkel, melyeknek még nagyon vastag a fala, semmi disz nincs rajtuk és csak két formában, mint hegyestalpu korsók és ovális, gömbölyűalju csészek fordulnak elő. Készítőik vadászok és halászok voltak, akik nemcsak a parti halászatot kellett, hogy űzzék; az egyes megmaradt halcsontok azt mutatják, hogy halzsákmányért a nyílt tengerre is ki kellett merészkedniök. Ellenben a Kjökkenmöddinger-ek semmi nyomát sem őrizték meg a földmivelés, vagy állattenyésztésnek, noha már hosszabb időkre telepedtek le egy-egy helyen. Nem ismerték természetesen a fémeket, sőt nem jutottak el a kőszerszámaik csiszolásáig sem. A fegyverük ennek ellenére is haladást mutat, nyíllal vadásztak és nyilvesszőiket sajátos szívesen formált kőhegyekkel látták el. Már volt háziállatuk is, a kutya, melynek őse a sakál, mely Afrikában és akkor még Európa délkeleti felében is sűrűn előfordult és éppen a kutyacsontokból is következtethetjük, amit különben máshonnan, Angolország-, Olaszország-, Franciaországból való leletek szintén tanúsítanak, hogy keletről kellett annak a kulturális hullámnak kiindulnia, amely átment Dél- és Nyugateurópán és végül a dániai partok kagylórakásain állapodott meg. (S. Müller.) A korábbi neolith-kor kulturája tehát alapjában csak a fazekekasság ismerete által különbözik az előző palaeolith-korszaktól, mert jellegzetes szerszáma, a nem köszörült, egyik végén letompított, vagy mind a két végén élesre hagyott kőbalta (a nyélnek fölerősítésére szolgáló furás nélkül!) már a palaeolith-korszak végén is megjelenik, habár tömegesen először a hulladékrakások anyagában fordul elő. Ezeket a kagylóhéjakból álló szemét-

domb-lakóhelyeket különben nem kell valami egészen különleges őskori életmaradványoknak tekintennünk, a Tüzföld lakóinál, fölfedeztetésük idejében szintén találtak ilyen kagyló- és csigahéjrakásokra letelepült embereket.

A Kjökkenmöddinger-ek népénél sokkal magasabban álló kulturát mutat a Zürich melletti Robenhausennál talált leletekről *Robenhauseni*-nek elnevezett második fele a neolith-korszaknak, a neolith műveltség virágkora. Ebben az időben az ember elérkezett már a földmíveléshez és állattenyésztéshez. Szántott, buzát vetett, kenyeret készített magának, háziállatokat tartott, szarvasmarhát, kecskét, juhot, kutyát, néhol már a lovat is. A földmíveléssel együtt járt, hogy állandóan letelepedett és lakóházai egyik neméről, a cölöpépítményekről (melyekről alább bővebben lesz szó) az egész korszakot is el szokták nevezni. Ismerte a fazekasságot és korong nélkül alul gömbölyű edényeket készített. Halottait nagy sir emlékekkel, a megalith²⁷ építkezés emlékeivel tisztelte meg és az asztalformájú *dolmen*-eket, az egymástól bizonyos távolságra fölállított oszlopokat, a *menhir*-eket, a körbe állított oszlopokat, a *cromlech*-eket és a sirkamrákat, Európában, Ázsiában és Afrikában mindenfelé megtaláljuk, egyik vonaluk Európa nyugati partján huzódik végig és a pyreneusi félszigeten át Afrikába torkollik bele. — A robenhauseni emberek már tudtak a munkamegosztás hatalmas erejű gondolatáról és kereskedéssel, iparral is foglalkoztak. Csak magában a franciaországi Poitouban ötvenhárom műhely nyomát földözték föl, melyekben tömegesen készítették a kőszerszámokat, melyek anyagát gyakran messze földről szállították oda. A szerszámok egy része nephrit, jadeit és chloromelanitból való, olyan kőzetekből, melyek Ázsia belsőjében tömegesen fordulnak elő, de az Alpokban olyan viszonyok között, hogy valószínűbbnek látszik az Ázsiából való behozatal föltevése (S. Müller). — Halottaiknak sirokat ástak, melyek valamivel kisebbek voltak a mai sirgödörknél. A halottat a baloldlára fektették le a sirba, egyik kezét gyakran a fejé-

²⁷ Görög: megas = nagy.

hez emelték, a lábait magasra a testéhez szorították, a halott úgy feküdt, mintha békésen szunnyadoznék fegyverei és szerszámai között, melyeket gondosan melljük helyeztek. Ilyen sirt számosat találtak Cseh- és Németországban (Worms és Merseburg közelében) és általában Svájctól Magyarorszáig egész Közép-Európában és a legrégibb siroknak tekinthetők.

A neolith-kor virágzása nem hozott egészen új szerszámféléket és a haladás inkább a már meglévők tökéletesítésére szorítkozott. Így megvan a buzogány kőkori őse, kőgolyó, amelyen lyukat furtak a nyél beleszorítására, a nyilvesszők finomabb kőhegyei, amelyeken kivágás vagy kis toldalék van a vessző hozzáillesztésére, kőkarperecek, keményebb kőzetekből sokszor elég művészi kidolgozással. Általában a művelődés nagyot haladt előre és a palaeolith-kor legrégibb emlékeihez viszonyítva, a haladás szembeszökő. A két kor közötti átmenet nincs még egészen világosan földerítve. A diluvium után, mintha szünet állt volna be, az alluvium első, a diluviumon közvetlenül leülepedett rétegeiben nyomát sem találni semmiféle kulturának, míg a következő rétegekben egyszerre föltűnnek a földmivelő és állattenyésztő, különféle lakásokat építő, csiszolt szerszámokat készítő és már imitt-amott tudatosan művészettel dolgozó neolith-kori ember maradványai. A tudomány tények híján itt is föltevésre támaszkodik és a két kor közötti átmenetnélküli különbséget úgy magyarázza, hogy a jégkor vadásznépségei lassan elhúzódtak és helyüket a Keletről Európába bevándorló más nép, az indogermánok (árják) foglalták el, akik Európán kívül élték át a fejlődés különböző fokait a neolith-kulturáig és ide magukkal a már kifejlesztett és tetőpontjára vitt tökéletes neolith-kulturát hozták úgy, amint az a ránk maradt maradványokból ismeretes.

A két kőkort, közös néven a praemetallikus²⁸ korszakot a fémek kora váltja föl, amely a gépek korszakával napjainkig tart. Az első fém, amelyet Keleten használatba vettek, a réz volt, amelyet Egyp-

²⁸ Latin: prae = előtt, metallum = fém.

tombban már az első dinasztia (Kr. el. 5000) idejében ismertek, de csak egyes dolgokat, főleg töröket és fejszéket állítottak elő belőle. Ettől az időtől kezdve azután Egyiptomban egyre sűrűbben előfordul, de a kőeszközöket nem tudta mindjárt teljesen kiszorítani és még a Kr. e. harmadik évezred elején vagy közepén, a tizenkettedik dinasztia idején is a papok kőkéseket használtak vallási szertartásaiknál. Egyiptomban így hosszú időn át réz és kő volt a technika anyaga. Európában a tiszta rézeszközök használata csak egy viszonylag nem hosszú korszakra jellemző, mert tiszta rézből készült eszközöket alig egynéhány helyen (Mondsee, Felső-Ausztria) találtak és így egyideig még az is vitás volt, hogy rézkorról egyáltalán beszélhetünk-e, mert a harmadik évezredtől kezdve a réz helyét mindenütt a keményebb ónnal való ötvözete, a bronz váltotta föl. Európa Keletről kapta a bronz ismeretét, mivel a legrégebbi bronzleletek Keletről, Mezopotámiából valók.

A korszakok egymásra következésére rendkívül nevezeteseek *Schliemann* ásatásai, melyeket a régi, a görögök nemzeti hőskölteményéből, a Homeros költhőnek tulajdonított Ilias-ból ismert Trója helyén, a kisázsiai Hissarlik-dombon végeztetett. Hissarlik környékén ősidőktől fogva emberek laktak és az ásatás kilenc egymás alatt fekvő réteget hozott felszínre, amelyekben mindben bőven akadtak prae-histórikus időkből származó maradványok. A legalsó rétegben — amelynek idejét Kr. e. 3000—2500 közé helyezik — kőszerszámok, átfurt kőfejszék, tűzkőből való kések és rézből készített tárgyak feküdtek, a bronznak és vasnak még semmi nyoma sincsen. A második rétegtől a hatodikig — Kr. e. 2500—1000 körüli időből — kő- és bronzfegyverek, ezüst- és aranytárgyak kerültek elő, de vasszerszámokat és fegyvereket csak a hetedik, nyolcadik és kilencedik réteg — Kr. e. 1000, Kr. u. 500 körüli időből — kiásásakor találtak.

Az értékes, jól megmunkálható fém föllépte a kultúra erős föllendülését jelentette, ha nem is osztjuk azoknak a kutatóknak a nézetét, akik a bronz bevonulását a kultúrába, a kő és fém mai ember szemével látott különbsége alapján, egyenesen forra-

dalmi jelentőségü ujitásnak gondolják és mai látószögből nézve, szinte diadalénekekkel dicsőítik. A bronzot kezdetben, ameddig ritka volt, különösen ékszerek készítésére használták és karpereceket, fibulákat, függőket, diszedényeket csináltak belőle. Később, amikor jobban elterjedt és általánosan ismertté váltott, kezdték szerszám- és fegyveranyagnak is fölhasználni. A bronzkor első idejének jellegzetes szerszám típusa a lapos, hosszukás balta, amelyet a mai-tól eltérő alakban, egyik végén meghajlitott nyélre erősítettek (hajlással ellátott vastagabb faágot minden fán bőven találhattak), olyanformán, hogy a balta végén vagy az oldalán megfelelő nagyságu toldalékokat hagytak, amelyeket a nyélre hajlitottak és rákovácsoltak, vagy egy másik típusnál egyik végét csőalakúra formálva, a nyélre ráhúzták és zsinégfélével odaerősítették. A bronztőröket kezdetben háromélű pengével készítették és a nyélnek hagyott részt díszítésekkel látták el. A törökből fejlődött ki lassan a bronzkard, amelynek pengéje eleinte alig volt valamivel hosszabb a törénél. A nyilak hegyét bronzlemezekből vágták ki, vagy öntött hegyeket gyártottak.

A bronz megmunkálása Európa egyes országai-ban egymástól nagyon különböző képet mutat. A Kelethez, a fémek kiindulóhelyéhez közelebb fekvő országokban, Görögországban, Olaszországban, Franciaország déli felében a bronz kora rövidebb ideig, Svájcban (Genfi-tónál, Morges), Középeurópában és főleg Európa északi felében, a Skandináviában és Nagy-Britanniában hosszabb ideig tartott. A régiségkutatók ezeknek az utóbbi országoknak bronzkorát külön is választják és a „szép bronzkor“ néven emlegetik, tőlünk azonban, akik a kultúra kezdeteit általában vizsgáljuk, ez az archaeologiai részletezés messze esik és nem is a célunk. Mégis nem fejezhetjük be a bronzkor egészen rövid megemlítését anélkül, hogy legalább pár szót ne ejtenénk a magyarországi bronzkorról is. A hazánkban talált bronzkori leletek a legnevezetesebbek közül valók és a Kárpá-toktól délre elterülő medencét valóságos archaeologiai tündérkertnek mondják (Hildebrand). Hazánkba nem kellett máshonnan hozni a rezet, amelyet az ittlakó

ősnépek bőven találhattak, az anyagi föltétele tehát adva volt a bronzkori leletek gazdagságának. Más lapra tartozik azonban az, hogy az itteni leletek határozott, a többi országokétól első látásra fölismerhető különbséget, stilust mutatnak. Ilyenek a bronzkardok kiszélesedő pengével és csészealakú markolattal, bárdok és fejszék csőalakúra formált nyélrészszel, és főleg a bronzdrótból spirálisan, laposan készített fibulák. A leletek főleg a régi Magyarország északi

Magyar-
országi
bronzbalta.

és keleti vidékeiről kerültek elő, még pedig sok helyen egész tömegesen, mint például Hajdu-Böszörményben, ahol egyszerre husz darab különböző alakú bronzkardot és tálat találtak, továbbá Bereg, Abaujtona megyékben és másutt, úgy hogy a Nemzeti Múzeum régiségtára, de egyes vidéki múzeumok is, egész gyűjteményét tartalmazzák a magyarországi bronzkori leleteknek, amelyeket *Hampel József* külön munkában is földolgozott.

Mint az aranszinű fém, a bronz, úgy a vas is, minden valószínűség szerint Keletről jutott el Európába, a Fekete-tenger, a Kaukázus és északról a Kaspi-tó határolta vasban bővelkedő területről (a chalybok). Innen Ázsia nyugati részéből indult el a bronz nyomában, már Kr. e. 1500 táján föltűnt Egyiptomban, Kr. e. 1000 körül a görögöknél és végül Európa többi népeinél is, míg végre Kr. e. 400 felé érkezett Skandináviába, amivel egész Európában ismeretessé vált. Eleinte, amig ritka volt, akár a bronzot, ékszernek használták, később, amint általánosabb lett, bronztárgyakat díszítettek vele és a bronzeszközökkel együtt találjuk leletekben, majd a bronz egyre jobban háttérbe szorult a tartósabb és fegyverben jobban kiélesíthető vas előtt és az ó-görög Hellas és Róma már vasfegyverekkel lettek nagyhatalmakká.

Az európai vas-kultúra legelső nyomai Felső-Ausztriából, Salzkammergut-ból valók és a Hallstatt melletti sóhegyen talált sírokból kikerült leletekről a *hallstatt-i időszak* nevét viselik a praehistóriában.

A hallstatti-kor szerszámaait a „szép bronzkor“ maradványaira emlékeztető sok díszítés jellemzi. A nép, amely az első vasszerszámokat és fegyvereket elkészítette, nem akart mindjárt formában is újat adni és beérte a bronzeszközök vasból való elkészítésével és az egyes eszközök tökéletesebb kivitele egyformán áll az e korból fönmaradt vas- és bronzeszközökre. Így olyan csekély, de a maga idejében jelentős ujitás a külön kézvédő (keresztvas, kosár) nélkül készített vas- és kardpengében, hogy kétoldali pengéjük élet nem vezették föl egészen a markolatig és néhány ujjnyi életlen darabot hagvtak rajta, hogy esetleges vigyázatlan érintkezés a kard gazdáját meg ne sebesitse.

A történetelőtti vaskor második felének az újabb La-Téne-kornak (=mélység) eszközeit a svájci Neuenburgi-tó északi partja közelében fekvő Marin nevű falu mellett egyszerűség, célszerűség, minden cicoma hiánya jellemzi. A szerszámok és fegyverek egy részébe jegyet ütöttek, ami azt mutatja, hogy egyes nagyobb műhelyekben készültek. A La-Téne-kultúra, kelta kultúra volt, azé az indogermán népé, amely a Kr. előtti utolsó századokban Gallián és Nagy-Britannián kívül majdnem egész Középeurópát meghódította és diadalmas terjeszkedésében egészen Kisázsiaig eljutott. Hatalmukat a rómaiak és a germánok, tehát két másik indogermán nép törte össze és a kelták legyőzetésével lassanként elmúlt, vagy más formát öltött a La-Téne-kultúra és kezdetét vette a vaskor harmadik időszaka, amely már történeti idő.

Az őstörténetnek ez az egészen röptében való vázlata kiegészíthető a ma élő primitív népek technikai kulturájáról szerzett adatokkal. Azonban néhány egyszerű megállapítás már most sem fölösleges. Az őstörténet korszakokra való osztását régiségkutatók a legkülönbözőbb időből és helyekről való leletek alapján úgy készítették el, hogy az eszközök tulnyomó részének anyagát vették figyelembe. Így következett a kő-korra a bronz- és erre a vas-kor. Természetes, hogy az egyes korok nincsenek egymástól időben éles határokkal elválasztva, az új anyagok csak lassan, fokozatosan hódítottak maguk-

nak teret és ez a folyamat aszerint tartott hosszabb vagy rövidebb ideig, amint a szóban forgó nép az illető új anyaggal ott lakóhelyén bőven rendelkezett-e, vagy messzi földről való behozatalra szorult. Az anyag hozzáférhetőségén kívül nagy szerep jutott a haladás tempójában az emberek mindig meglévő konzervativizmusának, annak az emberi hajlandóságnak, amely többre becsüli az elődeitől örökségben kapott, sok emberöltőn át kipróbált és úgy ahogy használhatónak is bizonyult régít, mint a még nem annyira ismert újat. Ez az oka, hogy a bronzkor elejéről való leletekben egymás mellett fekszenek bronz- és kőfegyverek, bronz- és kőszerszámok és a későbbi időkre tehető maradványoknál egyre nagyobb helyet kap a bronz- és egyre kevesebb a kőeszköz. A korok a határokat tehát csak nagy általánosságban jelzik és ugyanaz áll az egyes korokon belül fölvetett kisebb időszakokra. Ezeknél a kisebb időszakoknál az egységes anyag bizonyos egyöntetű megmunkálása a döntő mozzanat, egyöntetű megmunkálás, amely az eszközök célszerűbbé vagy szebbé, diszesebbé tételére vonatkozik, melyek közül a technika nézőpontjából az első a jelentősebb. Általában leszögezhetjük, hogy a technikai újítások, ha lassan is, de folytonosan előre haladtak. A gyakorlati és diszitó jellemzővonások alapján fölvetett kisebb időszakok megint tovább osztályozhatók, aszerint, amint a kisebb időszak többé-kevésbé általánosan ugyanazon, vagy hasonló jegyeket mutatja, több népnél, helyesebben több helyen is előfordulnak-e, vagy csak egy közelebbről meghatározható földrajzi helyen lakó nép készítményeinek a bélyegző jegyei-e. A dolgot egy példa eléggé megvilágítja. Vegyünk egy Skótországból kiásott kardot. Az anyaga bronz, a bronz-korszakba utalja. Az egész egy darabból készült, a penge kétoldalt gyöngye hullámvonalat mutat és a közepén valamivel szélesebben kidudorodik, mint a markolata és a hosszan kihuzott hegye felé. A penge mindkét lapján, az él mellett egészen a markolatig érő keskeny vércsatorna húzódik le a hegyig, maga a markolat a közepén vastagabb, a feje közepén szabályos négyzet alakú kivágással hosszukás hasáb formájú. Az egész kardot bizonyos elegán-

cia és keresettség jellemzik, a készítője igen biztosan értette a mesterségét, a kard súlyelosztása kifogástalan, a penge nemes vonalai kifejlett, már bizonyos művésziességre törekvő hajlandóságot is elárulnak. Ez a tetszetősség a kivitelben pengénk keletkezési idejét a későbbi bronzkorra határolná, ha az élnek a markolat előtt való hirtelen megszűnése, a kis darab kivágás a kard mindkét oldalán, a markolat és a penge között ugyanolyannak nem mutatná, mint a hallstatti sirokból kikerült vaskardokat, és el nem döntené, hogy a skótországi lelet a hallstatti időszakból való.

Ezeknek az egyes általánosabb, vagy szűkebb körökre szorítókozó kisebb időszakoknak a megbeszélése, az egyes maradványok és emlékek részletesebb tárgyalása a praehistorikus régiségtan főadata és messzire elvezetne célunktól, melyet a kultura kezdetének ismertetésében tüztünk ki magunk elé. Munkánkban nekünk az ember a fontos, amint lépről-lépésre, egy-egy lépése között gyakran több száz, sőt ezerestendős megállással tovább halad, ezért szükséges, hogy az egyes korszakokat még egyszer sorba vegyük, többé nem az ásó tudományának, hanem az összehasonlító néprajz adatainak alapján, amely tudomány, ismételjük, egymás mellett adja azt, amit a leletek egymásután nyújtottak, de mert az egyes mai primitív népeket a modern tudomány készülségével figyelhetjük meg, mert nem a vak véletlenre vagyunk utalva náluk, az így nyert adatok nélkülözhetetlen kiegészítői a kultura eredetével foglalkozó minden munkának.

*

A kőkorszak jellegzetes vonása, hogy minden eszközének és fegyverének anyagát csakugy, mint az emberi táplálékot, közvetlenül a természettől kapja. Ilyen anyagok elsősorban a kő, azután a fa és az elejtett állatok bőre, csontja, szarva, fogai, belei, körmei, a kagylók. A mai primitív népek közül a kőkori állapotban lévőknek mindnek vadászat a főfoglalkozása, ezért fegyvereik és vadászó alkalmatosságai elkészítése számukra a legfontosabb. Fegyvereik a buzogány, az egyik végén meghegyezett

(utóbb más, kemény kő, hegyes csont vagy kagylódarabból készült hegygel ellátott) lándzsa, a nyíl és az íj, a hajítófa (bumerang). A nyilaikat sokszor mérges növények nedvébe mártják és úgy teszik hatásosabbakká vagy a nyilvesszőt a hegye alatt elvékonyítják, hogy testet érve, a hosszabb rész a saját súlya alatt letörik, míg a kampós nyilvesszővég a sebben marad. Az állatokat hurokkal és csapdával ejtik el, horoggal, hálóval, szigonnyal halásznak, főtörzsekből tüzzel csónakot készítenek, vagy bőrökből állítják össze, amikor tűjük a halak nagyobb szálkás csontja vagy tövisek, fonaluk állatbél vagy zsiger, vagy sodrott faháncs. Vannak nádból, sásból font kosaraik és kisebb állatok bőréből készült tömlőik. Egyéb szerszámaik még a kőből csinált kések, vésők, fejszék és kaparók a bőrök megtisztítására, természetesen nem úgy, hogy ezzel az aránylag sokféle eszközzel minden egyes törzs külön-külön rendelkezik, hanem hogy az egyik néptörzsnél az egyik részét, a másikonál a többit lelhetjük meg (Ausztrália őslakóinál a nyilat a bumerang helyettesíti, mely csak náluk fordul elő) és a fönti felsorolás általában összefoglalása technikájuk eredményeinek. A kőkornak erre az első felére jellemző még továbbá, hogy nem ismerik a szövést és a fazekasságot, noha ma már egyetlen olyan népről sem tudunk, mely a tüzet ne ismerné és így az agyag megmunkálásának és kiégetésének nem a tüznek a hiánya az akadálya.

Amerika és Óceánia őslakói, az északamerikai indiánok, a sioux-k, irokéz-ek, mohikan-ok, huron-ok, delawar-ok, a délamerikai karib-ok, araukán-ok, továbbá Polynesia, Mikronesia és Melanesia benszületett népségei a követ már csiszolni és furni is tudják. Félig már letelepedve élnek, ezért az indiánoknak ágyuk is van, függőágyuk vagy bőrökkel leterített padok, vagy prémekkel kibélelt ládák, amelyekbe egy nyiláson bujnak be. Óceánia lakói edényeiket díszítésekkel is ellátják, azonkívül tudnak szőni, van már kézi szövőszékük és tudnak cserépedényeket készíteni (korong nélkül). A fazekak keletkezését a tudomány ma úgy gondolja, hogy a primitív népek a természetadta edények (kókuszdió kemény héja, a vastagabbhaju tökfélék) után eleinte csak nem cse-

pegő, a vizet jól tartó edényeket és kosarakat készítettek maguknak és utóbb ezeket a vízálló edényeket még tűzállókká is akarták változtatni és ezért agyagréteggel vonták be. Az így készült edényeknél, mielőtt a tűzből kikerültek, fölöslegessé vált a belsőüket alkotó fonat, esetleg már ki is égett és így megpróbálták kézzel formázott fonat nélküli agyagedényeket is készíteni és az agyagot kis kő- vagy kagylódarabok belekeverésével tették szilárdabbá és jobban összeállóvá. Ennek a föltevésnek a helyességét számos átmeneti forma bizonyítja és az a távolabb

a) Bronztőr Olaszországból.
b) Tűzkőből készített tőr Dániából.

fekvő, de ebbe az összefüggésbe is beilleszthető adat, hogy az anyagot földszitő ornamentika gyakran tünteti föl a vízálló kosarak fonásának benyomott mintázatát.

A kőből készített fegyverektől és szerszámoktól a puha, könnyebben olvasható rézen és bronzon keresztül vissz el az ut a vaseszközökig a primitív népek technikájának fejlődésében is. A Columbus előtti Amerika középső és déli részeiben a mexikóiak és peruiaknak gazdag réz- és bronzkultúrájuk volt és nem ismerték a vasat. Mivel pedig a kőeszközöket éppen puhább voltak miatt a réz- és bronzöntvények nem pótol-

hatták teljesen, szerep jutott a kő megmunkálásának is, főleg a jobban hasadó keményebb kőzeteknek (obsidián, bazalt, porphy, jaspis). Az érceket rendszeres bányászattal nyerték és a keményítés miatt ónnal, ezüsttel, arannyal ötvözött réz kiformálását a tökéletesség magas fokára fejlesztették. Így találta őket a spanyol hódítás, a conquista és Cortez és Pizzaro katonáiban a vaskultura győzedelmeskedett a rézkultura fölött.

A kultura magas fokán álló mexikóiak és peruiak nem ismerték a vasat, melyet az óvilági népeknél a történet kezdete óta mindenütt megtalálunk és amely megvan Ázsia és Afrika primitív népeinél is. Ezek a primitív népek tehát látszólag a fejlődés magasabb fokára, a vaskorhoz értek már, még pedig olyan

módon, hogy fejlődésükben a réz- és bronzkort egyszerűen átugorták és a kőszközők után egyenesen vasfegyverekre és szerszámokra tértek át. Ez a föl-tűnő jelenség csak úgy magyarázható meg, hogy az óvilági primitív népek nem a maguk fejlődése során jutottak el a vas ismeretéhez, hanem készen kapták már a fejlődés minden fokát megjáró kulturnépektől és a vas használata törzsről törzsre haladva így előzhette meg náluk a közbülső korok fémeit. Ezt a magyarázatot több adat támogatja. Így csak kevés néger törzs ért ahhoz, hogy a lakóhelye környékén előforduló vasércet vas készítésére fölhasználja, továbbá a kovácsszerszámok és a furó egész Afrikában alig térnek el egymástól és végül az a gyors elterjedés, amelyet egyes kulturnövényeknél (dohány) megfigyelhattunk, megérteti a vas rövid idő alatti teljes diadalrajutását is. A primitív népek vaskora tehát nem jelentős a fejlődés nézőpontjából, az átvétel után megismert vasból kőkori kulturájuknak megfelelő szerszámokat készítenek ott, ahol az európai hatásoktól még mentek maradtak és szinte azt lehetne mondani, hogy kulturájuk vasból való kőkultura.

Térjünk azonban vissza a történeti idők kezdeteihez. A legrégibb civilizált, állami életet élő népek, a babiloniak és Egyptom őslakói történetük kezdetén már tul voltak a kőkulturán és emlékeik és maradványaik kifejlett metallikus technikáról tanuskodnak. Volt rezük, vasuk, ólmuk, aranyuk és ezüstjük, melyekhez bányászat és kohászat után jutottak, ismerték az ötvényeket és nagy hozzáértéssel dolgozták föl. Az egyiptomiak a technika minden ágában jelentősen haladtak és ha szemlét tartunk technikai föl-készültségükön, főleg a gépeiken, megállapítható, hogy szinte a gőzgépíig alig van szerszám, amelyet ne használtak és alig van a technikának olyan ága, melyet legalább a kezdeteiben ne műveltek volna. (Peschel.)

A technikának ez a magas ivelésű és legjobb uton lévő fejlődése megakadt az ókor két legnagyobb népénél, a görögnél és a rómainál és a technika haladásának ez a szünete nem is szűnt meg egész a középkorig, amikor új virágzásnak és napjainkban

még végeláthatatlan, szédítő iramu föllendülésnek indult.

A görögök és rómaiak nem vitték sokkal előbbre a technikai kulturát, így Róma iparosai a keltáktól tanulták el az edények ónozását, a szappanfőzést, fából való hordók készítését akkor, amikor az egyiptomiak a zománcozás minden részével tisztában voltak és fejlett gyógy- és vegyszergyártással rendelkeztek. A világot meghódító római hadsereg fegyverei sem mutatnak nagyobb fejlődést, a légiók felszerelése, a lándzsán történt kisebb-nagyobb újításoktól eltekintve a császárok koráig nagyjában ugyanaz maradt. (Seeck.) A klasszikus népeknek ezt a technikai elmaradását a tudomány számos érveléssel igyekszik megérteni, melyek azonban a megállapításon nem sokat változtatnak. Az egyiptomiak technikai fejlődése nem tartott lépést kulturájuk többi ágával, csak a technikát művelték, a kultúra többi ágai ezért még kifejlesztést vártak és ezt végezték el a görögök, akik a filozófiát és az építészet-szobrászatot és a rómaiak, akik, az állami életet és a jogtudományt vitték előbbre a fejlődésben. Közelebbi és jobban helytálló magyarázat az, amelyik a görög és római gazdasági viszonyokra vezeti vissza a kérdés magyarázatát. A görög és római uralkodó osztályok rabszolgákkal dolgoztattak, a mai értelemben vett munkát magukra lealázónak tartották és a munka megkönnyítésére vonatkozó minden gondolatot, ha csak nem a hadviselés érdekeit szolgálta, megvetéssel elutasítottak maguktól. A két nép legkiválóbbjai sohasem vették figyelembe a munkát, nem vizsgálták társadalmi hatásait és föltételeit és az az ideál, amelyet maguk elé kitűztek, a görög szépen, böles ember módjára élés, vagy a latin otium, a pihenés, nem ismerte programjában a technikai kérdésekkel való foglalkozást is. Kivételek természetesen akadtak, de ahhoz, hogy a technikai kultúra előrehaladásáról szólhassunk, más, az általánosság is szükséges, amelyet a görög-római világban nem találunk meg és az antik világ nem volt a technikai érdeklődések és vívmányok kora, a gépeket emberek, rabszolgák helyettesítették, nem volt rá szükség, ezért általában nem foglalkoztak technikai problé-

mákkal, vagy csak annyiban, amennyiben más (művészeti) kérdésekkel voltak összefüggésben.

*

Melyek voltak az ősemlék szerszámai — erre a fejezetünk elején fölvetett kérdésre két uton is megpróbáltunk feleletet adni. A közelebbit a palaeontologia, az ásó tudománya szolgáltatta, és segítségével az időbeli egymásután során eljutottunk a kezdetekhez. A másik ut a néprajz, ma élő, vagy már a történeti időkben élt népek technikai fejlődését vizsgálja sokkal gazdagabb eredményekkel, de nem keletkezésük rendjében mutatja be az egyes eszközöket. A néprajz fölhasználása a primitív ember kultúrájára vonatkozó vizsgálatoknál azon megfontolás értelmében történt, hogy a ma élő primitív népek a kultúrának olyan fokát mutatják, amelyen mi is állottunk valamikor, de valamiféle okokból elmaradtak tőlünk és mi elébük kerültünk. Mind a két tudomány nagyjában azonos eredményeket ad és részben kiegészíti egymást. Ez az egyik oka az ilyen kettéválasztás szükségességének, a másik meg, hogy az egymástól szétválasztott és külön vizsgálóra vett dolgoknak egyes részletei ezen a módon erősebb megvilágítás alá kerülnek és jobban megalapozzák a következtetéseket, amelyek szemlélődésünkből levonhatók. Az első ilyen megállapítás az, hogy a történelmi időkben három kor, kő-, bronz- és vaskor váltotta föl egymást és a palaeontológiai maradványok és a néprajz anyaga sokszor a legapróbb részletekig megegyeznek egymással, ami más szóval annyit jelent, hogy a ma élő primitív népek technikai kultúrája teljesen azonos a mi kultúránk bizonyos kezdetleges fokaival.

A mi kultúránk bizonyos kezdetleges fokai a mai primitív népek kultúrájából is megismerhetők, hangzik a tétel, amelyhez csak két megszorítást kell hozzátenni. A mai primitív népek a fejlődésben elmaradt, a technikai kultúrában is elmaradt népek, de kultúrájukból le kell vonnunk mindazon elemeket, amelyek magasabb kultúrájú népektől átvétel útján kerültek hozzájuk, amelyek kölcsönzések.

Azonban sem a palaeontologia, sem az ethnographia nem visznek el a legősibb állapotokhoz és a kultura legrégibb fokairól nem adnak fölvilágosítást egyrészt, mert palaeontologiai nézőpontból még megközelítőleg sem kutatták át teljesen a földet, másrészt, mert az utazók eddig még nem találtak olyan népségre, amely a kultura legalacsonyabb fokán, minden szerszám nélkül élt volna. A kultura kezdeteire ezideig csak föltevéseink vannak. Mégis megállapítható, hogy az első szerszámok olyan tárgyak voltak, amelyek az embernek közvetlenül a természetből állottak rendelkezésére, a *szervetlen* és *szerves*, a kövek, növények és állatok világából.

A földről fölragadott kődarab minden megmunkálás nélkül, keményebbé és nagyobbá, tehát hatásosabbá tette az ősember ökölcsapását és már távolról megelőzhette vele ellensége közelítő támadását, mint legősibb szerszámmal kagylókat és keményebbéjú gyümölcsöket tört föl vele. Mind a három célt — ütés, dobás, törés — jobban megközelítette, ha keményebb összetételű, egyik részén éles köveket keresett ki magának, azzal pedig, hogy más kövekre is ráütött velük, melyekről szilánkok pattantak le az ütéstől, vagy különböző élű darabokra töredezték, eljutott a kőnek kővel (vagy vastagabb doronggal) való megmunkálásához, amelynél egy, két, vagy több oldalon éles kődarab előállítása volt a célja. A legkezdetlegesebb formát a Rutot fölfedezte retusált kövek mutatják, a második, haladottabb fokot a chelles-i lelet. Az első megmunkált éllel, vagy élekkel ellátott kődarabok egyformán szolgáltak fegyverül és szerszámnak, ugyanaz a kődarab volt az ősember kése, vésője, fűrészje, kalapácsa, kaparója, éke és fejszéje, védő- és támadó fegyvere. Az ősi szerszámforma, a francia kutatók coup de poing-je (szó szerint = ökölcsapás) egyetemes, univerzálisan minden célra egyaránt fölhasznált, határozott idomot még föl nem tüntető kődarab a technika kiindulója. Ebből az egyetemes eszközből váltak ki később a különböző szerszámok, valószínűleg úgy, hogy először a hegyben végződőket kezdték bizonyos határozott célokra fölhasználni, azután pedig az élek különbözőségét vették figyelembe (furó, fűrészfélék). Az ere-

deti egyetemes kódarab használati köre így mindinkább szűkebbre zsugorodott és utóbb azzal, hogy mint ütő- és vágószerszámot nyélre illesztették, már csak hajításra való szerepe maradt meg hosszabb időn át.

A legrégebbi köeszközökkel egyidősnek kell tartanunk a *fából* valókat, melyek legkezdetlegesebb formáihoz, a fákról letört vastagabb ágakhoz, a földszínen futó, hajlós és elég szilárd gyökerekhez az ősember közvetlenül hozzájuthatott és minden kiképzés nélkül nyomban használatba vehetett. A fáról letört *ág* egyszerre volt alkalmas ütésre, hajításra, ásásra, és ebből a több célra földhasználható faágból váltak ki a többi speciális célokra készített fegyverek és szerszámok, legelőször talán a bunkó és buzogány, amelynek gondolata minden egyik végén vastagabb fadarabban gyakorlat útján szinte önként kínálkozott, azután a lándzsafélék, az emelőrud, csáklya, később az eke (mely még Egyiptom magaskulturájú ősnépénél is villaformára elágazó fából állott), a nyíl és az íj.

A nyíl és íj keletkezésének kérdése egyike a néprajz nehéz problémáinak. Említettük már, hogy az általános magyarázat, amely emberi szervek meghosszabbítását, helyesebben kivetítését keresi a szerszámok keletkezésében, ez a magyarázat nem alkalmazható a nyílra, és ugyanígy bajok vannak a többi elmélettel is. Egy tény bizonyos, nevezetesen, Ausztrália és Tasmania őslakói nem ismerik és helyette az eldobási helyére visszatérő hajlitott fadarabot, a bumerang-ot használják, amiből az következik, hogy földtalálása és elterjedése, Ausztrália elválása után kellett, hogy megtörtént legyen. De hogyan jutottak el a gondolatához? A földben álló lehajlitott rugalmas fatörzs visszapattan, ha eleresztik, és a végére lazán odaerősített tárgyat messze kivetí, de ez csak a rugalmasság fölfedezését magyarázná, mert a lehajlitott fánál nem jut szerephez a nyíl második főkelléke, a hur. Mások a tűzkeltés ősi módjára, az ives furóra vezetik vissza (amely nagyjában olyan, mint az órásiparban még ma is használt fonalas kézifuró), amelynél az íj és a hur a rátett pálcá gyors forgásba hozatalára szol-

gál, de ez egészen más funkció — és nem hozható közvetlenül kapcsolatba. Ismét mások a pálcára kifeszített és eleinte csak hangszernek fölhasznált hurt veszik kiindulónak. Négerek gyakran órák-hosszat elpengetnek egy szál hurt és nem győznek betelni a hangjával, és Odysseusról sem mulasztja el megemlíteni a költő, hogy megfeszített ijjának hurja milyen kellemes hangot adott. Bár-hogy álljon a gondolat megszületésének kérdése, az első nyilak fából, bambusznádból készültek, egyszerűen úgy, hogy a törzsről levágott rugalmas pálcát hajlitották meg, amikor még arra sem voltak figyelemmel, hogy ez a pálca mindenütt egyenletes vastagságu legyen és ebből az ősi formából jutottak el később az egyre tökéletesítettebb és más anyagokból is készült összetett nyilakhoz.

A primitív fa- és kőeszközök egyesítése ismét új szerszámokhoz vezetett, az általánosan mindenütt megtalálható fanyelű kőbaltához és kőalapács-hoz és a kőheggyel ellátott lándzsák és nyilvesszőkhöz. A technikai kérdés itt a két anyag egymáshoz erősítése volt, amiben a primitív népek ma is nagy leleményességet mutatnak és kezdve a végén behasított és a hasításba bedugott és zsineggel, dőrdarabbal szilárdabban való megerősítés módjától, a kötésnek igen változatos nemeit alkalmazzák.

A vékonyabb ágak és a faháncs, fakéreg fölhasználására az állatok nyújtottak példát, amelyet az ember utánzóképeségével, mihelyt egyszer észrevett, továbbvitt és kifejlesztett. A madárfészekek finom szövése indította meg az ágak kosarakká kötését, de általában a szövést és fonást, az agyaggal betapasztott kosarak a fazekasságot.

A hottentotta népek ma is fatörzset használnak föl vízi közlekedőeszköznek. Ráülnek a vízbeeresztett törzsre és lábakkal, kezükkel igyekeznek mozgásba hozni, illetőleg határozott irányban tartani. Az egy darabból álló fatörzs a csónakok őse, a további fejlődés két irányban történt. A fatörzsben tüzzel mélyedést égettek, vagy több darab fát erősítettek egybe és bőrökkel tették vízmentessé, amikor varróeszköznek a fák tövisei és hegyes halszontok tettek jó szolgálatot.

Noiré és Jähns német kutatók az északi népek fejszéjének gondolatát a barlangi medve hatalmas állkapcsában keresik és szerintük az ősember nemcsak fölhasználta fegyvernek félelmes ellensége hatalmas metszőfoggal ellátott állkapcsát, de más anyagokból is utánozta. Azonban nem szükséges ilyen messzire elmennünk, az állati csontok és szarvak elég könnyen megmunkálhatók, elég kemények és tartósak, ezért az ősember mindenre föl is használta, amire tudta és bőrük szolgált első ruházatul az európai hidegebbé vált időjárás ellen és bőrből készítette, eleinte kisebb állatok bőrét közvetlenül is fölhasználta kevés eszköze elrakására és mozgalmas életében elszállításukra.

Összegezzük még egyszer pár szóval eddigi vizsgálódásunk eredményét. A mai rendkívül fejlett technika minden vivmánya néhány egészen egyszerű eszközre vezethető vissza. Ezek az eszközök az emberi élet könnyebbétételét szolgálták. Céljuk tehát ugyanaz volt, mint a mai gépóriásoké elméletben. Anyagukat eleinte közvetlenül és készen a természet nyújtotta és az ember legkezdetlegesebb fokán csak *fölhasználta* a természetnyújtotta anyagot, később céljának megfelelőbbé tette, *módosította*, még később maga *állította* elő. A fejlődés megindulása és haladási tempójának menete számos ok eredménye. Az egyénnek a maga egyéni életéért vívott harca, a fajföntartási ösztöne, az utánzás és a kiválni akarás mind hozzájárultak az evolúció megindításához, csak úgy, mint a gyakorlat, amely folyton új formákat vetett föl és nem utolsó sorban az, hogy az ember a legrégibb időktől fogva társaságban él és a társaslét a leghatalmasabb ösztönző.

A fejlődés iránya összetettől elválasztott felé vezetett, az első szerszámok egyetemes célokat szolgálták és belőlük váltak ki az egy bizonyos, vagy néhány bizonyos cél szolgálatába állítottak, tudományos szóval a differenciálódást²⁹ megelőzte a technikai integráció.³⁰

²⁹ Latin: differentia = különbség; differentiatio = elkülönülés, különválás.

³⁰ Latin: integer = sértetlen, egész; integratio ebben az értelemben: egybenlétel, egység.

A fejlődés tempója nem volt egyenletes. A tétlenség fizikai törvénye áll az emberekre is, a primitív népek nem szeretnek dolgozni, lusta népek és munkához vagy játékból fognak, vagy csak akkor, ha a szükség arra kényszeríti őket. Ezért a már meginduló és mozgásban lévő fejlődés is gyakran megáll, korábbi kevesebb munkával előállítható formákhoz tér vissza („visszafejlődik“), a régebbi formák a megszokottságnak az alapján, sokszor az erkölcs és vallás ruhájába öltözve szívélyesen tartják életüket és az újításokat nem szívesen nézik. Ez az oka, hogy a fejlődés igen lassan érkezik el egy-egy olyan állomásáig, ahonnan azután, mint valami gondolati végtelen nagy ugródeszkáról, hatalmas nekilendülések következhetnek, az érés folyamata nem ritkán évezredek emésztett föl és a most mondott föllendülések sem követték közvetlenül mindjárt. (Egyiptom fejlett, a klasszikus Hellas és Róma fejletlenebb technikai kulturája.) De a fejlődés azért kétségtelen és igazi nagyságát csak akkor látjuk meg a maga valójában, ha a kultura valamelyik mai alkotását a legkezdetlegesebb formája mellé állítjuk. A dorong vagy bunkó és az ismétlőfegyver, az egyszál fa és a motorcsónak, az egyhuru hangszer és a zongora között hatalmas ut fekszik.

A néprajz és a palaeontologia elvezetett az emberi kultura bölcsőjéhez, megismertetett a kulturátlanok kulturájával. A fejlődés legkezdetéhez azonban nem jutott el és a legrégebbi maradványok is a kulturának már egy bizonyos fokát mutatják, amely időben messze esik már a kezdetektől. Nem lehetetlen, hogy további ásatások világot vetnek majd erre a ma még ismeretlen, legősibbnek vehető időszakra és bizonyosságot hoznak olyan kérdések eldöntésében, amelyeket eddig adatok híján csak elméletileg gondolunk el.

*

B) Minden valószínűség szerint a legősibb szerszámok egykoruak az emberi nyelvvel, az ember egy időben tanult meg beszélni és jutott el első eszközeihez. Az őskor harmadik nagy kulturális vívmányának, a tűznek használatbavételét későbbi időpontra

kell gondolnunk, mert a fölszítása és életbentartása nagyobb gondot és összetettebb munkát igényel.

A tűz meghódításának jelentőségéről nem szükséges sokat beszélnünk. Az emberi kultúra, úgy amint ma látjuk, tűz nélkül el sem képzelhető, és bizonyos értelemben véve, teljesen igaza volt annak a kutatónak, aki szerint az emberi kultúra igazában a tűzzel kezdődött el és a kultúra története a tudatosan táplált és mesterségesen előállított tűz fölhasználásának a története. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha a tüzet a primitív ember mellé képzeljük és úgy összegezzük azokat az előnyöket, amelyeket az ember szolgálatába állított tűz nyújthatott a kultúrátlanoknak. A mai vadásznépek — amelyek kivétel nélkül ismerik és használják — az ételüket teszik élvezhetőbbé és az ételüket mentik meg a gyors romlástól (konzerválják) vele; nagy fákat tűzzel döntenek ki; a fatörzsből közepére rakott tűzzel készítenek csónakfélét; lándzsáik hegyét tűzben keményítik meg; ha vízre akarnak építkezni, a cölöpök víz alá kerülő részét tűzzel (a külső rétegek megszenesítése) biztosítják a gyors elkorhadás ellen; füves térségeken, mint az amerikai prairie-k, meggyújtják a száraz füveket és úgy kergetik ki maguk elé a vadakat; a hirtelen lehülő tropikus égöv alatt az éjszaka hidege ellen tüzrakásokkal védekeznek, az eszkimó tűzzel világítja meg hosszú éjszakáit, tűzzel olvaszt a hóból vagy jégből ivóvizet magának és mindenütt, ahol ragadozók is előfordulnak az ember környezetében, éjjelente tűzzel védekeznek hirtelen támadásaik és rajtaütéseik ellen.

Tegyük még teljesebbé ezt a képet és a mai primitív népektől térjünk gondolatban vissza a kultúra kezdeteihez. A tűz megismerésével az ember fölszabadult az állati élet nyüge alól, függetlenítette magát minden hely és éghajlat alól, szabadon követhette a folyók irányát, mehetett végig a tengerek partján, kezdetét vehette elterjedése. De könnyebbé vált fájának föntartása is. A tűz megismeréséig a kis gyermek csak anyja tejével, később az anyjától megrágott és így porhanyóssá tett ételfélékkel táplálkozhatott, a tűzzel elvégezhető volt a porhanyítás munkája és bővebb és tartalmasabb lehetett az ős-

ember ivadékának táplálkozása. És végül a tűz útján jutott el az ősemler a vizet át nem eresztő, tűz fölé tartható, főzésre fölhasználható edényekhez, a faze-kassághoz és a cserépedényekkel az egyhelyen huza-mosabb, majd később állandó letelepedéshez.

A tűznek ezt a végtelen fontosságát ilyennek érezték már az ősemlerek is. A mai vad népek mitoszaiban és mondáiban nagy hely jut a tűznek. Ugyanezt látjuk a félig már kulturnépek szellemi hagyományaiban. A tűz kultusza lényeges része mindennemű vallások kialakulásának és végső csö-kevényeiben még a mai kulturnépek némely nép- és egyházi szokásaiban is föllelhető. A tűznek a vallá-sok keletkezésében játszott szerepét csak úgy értjük meg, ha tudjuk, hogy már igen korán szimbólikus értelemben fogták föl és megszemélyesítve gondolták. De eltekintve ettől a fölfogásától, mely szóba-kerül még egyszer, a kultura történetének írói többnyire megemlítik a tűz szelidítő, erkölcsre nevelő hatását. A melegítő tűz köré gyűlt össze először a még rendezetlen hordákban élő ősemler és egymás mellé kerülésükből a tűz mellett született meg az össze- és az együvértartozás, a szolidaritás érzése, mely a tűz fölé védőnek emelt tető alatt azután nemesebb formákat öltött és ma is a szebb és boldogabb jövő egyik biztosítóka. A ház fogalma elválhatatlan a tűz és tűzhely fogalmától és a házi tűzhelynek, mint a családi békés, zavartalan, az élet viharaitól ment életnek szimbólumára nem kell külön fölhivnom az olvasó figyelmét.

A tűzről, mint az ősi kultura nagy vívmányáról folytatott megbeszélésünkben, három mozzanatra kell figyelemmel lennünk. A tűz megismerése előtte járt a tűz használatbavételének és e kettőt bizony-talan nagy idő választja el a harmadik mozzanattól, a tűz mesterséges előállításától. Első kérdésünket tehát úgy fogalmazhatjuk meg, hogy mi vitte rá az ősemlert az addig is látott tűz tudatos meglátására, a tűz fölfedezésére? Bizonyos, hogy nem elsősorban a melegítő hatása, mert az emberiség őshazáját más okoknál fogva meleg éghajlat alá kell képzelnünk. Ugyanigy nem jöhet számításba a tűznek az ételek elkészítésében való fontossága. Az ősemler konzer-

vativ étvágyu volt és ma is vannak primitiv népek, amelyek nem sütik vagy főzik meg eledelüket. A tűz romboló hatása sem ragadhatta meg elsőnek az ősember figyelmét. Fák tüzzel való ledöntése, csónak-készítés tüzzel, hajtóvadászat tüzzel, későbbi dolgok. Ellenben ma is akárhányszor előfordul nyári időszakban, hogy az erdőben vagy a szénaboglyák körül játszó gyerekek, akiknek lelke nagyjából azonos a primitiv emberek lelkével, „játékból“, tehát merő gyönyörűségből, mivel tetszik nekik, gyakran nagy tüzeket gyujtanak. A pyromániás ember, aki gyujtogat és esztelen táncba fog a meggyujtott házak, kazalok körül, bomlott agyában ősi gondolat és érzés, a lángok szeretete tör ki. A tűz fénye megvilágítja a sötét éjszakákat, elűzi az éj rémségeit, amelyek ugyanugy visszahuzódnak a fölcsapó lángok láttára, mint az erdő legnagyobb ragadozói, a sokszínű, lobogó lángok ragadták meg az ősember figyelmét és fedeztették föl vele a tüzet. Bizonyítják ezt a tűz különböző nyelvekben való elnevezései, a nyelvtudomány is, amelynek egyik kiváló képviselője szerint a tűz vörös fénye vonta legelőször magára az ősember figyelmét. (L. Geiger.)

Hol akadhatott rá tüzre az ősember? A vulkanikus kitöréseknél, az izzó lávánál és ami meleg és erdőben bővelkedő vidékeken még gyakrabban előfordul, a villámfölgyujtotta száraz fáknál és erdőknél. Azonkívül a kövek megmunkálásánál, még a legkedetlegesebb fokán is, amikor minél kisebb térfogatu, de minél nehezebb és keményebb köveket tartott leghasznosabbaknak, a kövek egymásraütésénél és később a furásánál akárhányszor rábukkanhatott vastartalmu kőzetdarabokra, melyek egymáshoz verve szikrákat adtak. A tűz, „csiholás“-t igen alacsony rendű mai primitiv népek, a Tüzföld és a sarkvidékek lakói most is használják a tűz előállítására. Alkalma tehát volt az ősembernek a tűz megismerésére és amikor követte az állatok példáját és kíváncsian közelebb merészkedett az imént még lánggal, majd parázssal égő és végül elhamvadt erdőhöz, a meleg hamu alól kivillant rá helyenként egy-egy még parázsló nagyobb fagyökér és fölkelthette benne a gondolatot, hogy ezt a fényt adó „emberi természetű“ va-

lamit magával vigye és fényessége miatt társaságába fogadja. A parázsló rönköt csaknem tulszáraz falevéllal vagy hamuval kellett betakarnia és akkor huzamosabb ideig megmaradt minden táplálás nélkül, ha pedig megszabadították boritékától és kitéték a levegő, a szellő járásának, vagy ráfujtak, úgy ismét élénkebb izzásnak indult. Az ember ilyen módon hozzájutott a természetben előforduló tüzhöz, birtokba vehette és csak *állandó tűzének* gondozásával kellett törődnie. A tűz főntebb vázolt nagy fontossága miatt, természetes, hogy az állandó és vallási jelentősége következtében még különös tisztelettel övezett tüzet a törzs legkiválóbbjai őrizték, és a kezdetleges hit és erkölcs sokféle bástyájával vették körül. Nem lehetetlen, hogy kezdetben a hordák — amint egy újabb francia regény igen szellemesen elbeszéli — kemény harcokat vívtak egymással egy valamelyikük birtokában lévő égő fatörzs birtokáért, de később még mindig az állandó tűz időszakában erkölcsi szabállyá vált, hogy nem szabad megtagadni a tüzet az arra rászorulóktól és még ma is szokás némely afrikai néger törzsnél, hogy a tüzetkérő egyben a tüzadó védősége alá is helyezi magát és minden körülmény között számíthat a barátságára.

Az állandó tűz a nomád, folyton kóborló, alacsonyabbrendű vadásznépeknél nem jelentette még az állandó letelepülést, csak megszorította és kibővítette a horda fegyvertárát a természet és emberek, állatok ellen vívott szüntelen harcában. A vadász népek magukkal viszik a tüzet, egy kisebb darab és a gyors elégés ellen biztosított izzó fahasábot, melyet csak megfelelő anyaggal — tapló, félig kiszáradt, lazán összefont levélesomó, száraz fű, lomb, fűrészpör, apróra vagdalt forgács — kellett befödni, hogy állandóan parázslón maradjon. A megfelelő szállítóeszköznél pedig csupán arra kellett ügyelniök, hogy ne legyen a többnyire csőformájú tartó teljesen levegőtlen, de tulságosan sok levegő se jusson hozzá. A parázs hosszú ideig megmarad ebben a tartóban és ha kialvással fenyeget, új táplálék és levegő (fuvás, legyezés) által megint fölszitható, mert egy gyöngye kis szikra is elég a száraz „kanóc” meggyújtására.

A természetnyújtotta tűz fölfedezése és birtokbavétele az állandó tűzzel, voltak az első lépések a tűz meghódításában. A primitív ember azonban nem érte be az állandó tűzzel. Meglévő tűzének életbentartására megismert és használatba vett egy sor növényi, sőt talán állati anyagot (zsirfélét), látta, hogy egv erősebb szikra, egv aránylag kis darab parázs elegendő nagy, tetszése szerinti nagyságu tűz előállítására ég; ezzel elérkeztünk a tűz történetének harmadik mozzanatához, a tűz mesterséges előállításához.

Hogyan jutott el az ősember a tűz mesterséges előállításához? Semmiesetre sem tünődés, elgondolkozás által úgy, hogy egy valamelyik tehetségesebb elődünk „föltalálta“. Sokkal valószínűbb, hogy több helyen és több ízben számos ősember vette észre, hogy szerszámai készítése közben — különösen amikor már a furáshoz is értett — az egymáshoz dörzsölt, száraz keményfadarabok fölmelegednek és ha gyulékony anyag, mint a furással keletkezett finom, lisztszerű fapor jut a közelükbe, a dörzsölt fölületek közé, füstölni kezdenek és meg is gyulladnak. A primitív népek valamennyi ma használt tűzszerszáma furás, fűrészelés vagy reszelésre vezethető vissza és a kutatás mai állása szerint a legrégebbi tűzkeltési mód a furás, egészen szabatosan, huzamosabb ideig tartó, furó mozdulatokkal végzett dörzsölés. A hozzávaló eszköz egyik felén lapos, száraz fadarab, melybe többnyire néhány kör alakú mélyedés van vágva és egy másik, ugyancsak száraz, a rendes sétatálcáknál nem sokkal vastagabb, különböző hosszúságu forgatófa. Aszerint, amint egy vagy két ember gyújt ezzel a készülékkel tüzet, az aljzatnak szolgáló lapos fát lábbal vagy kézzel rögzítik meg a földhöz, mire a forgatófát függőleges tartással az egyik mélyedésbe állítják és a két tenyér közé fogva, állandó nyomással és gyors sodrómozdulattal, majdnem úgy, mint ahogy a háziasszony tojásos borlevest habar, dörzsölni kezdik. Nem sokkal a munka megkezdése után finom fareszelék képződik a nyílásban, mely egy a mélyedésre merőlegesen vont kis bevágáson alápereg. Az első kis szikra éppen a finom reszelékben

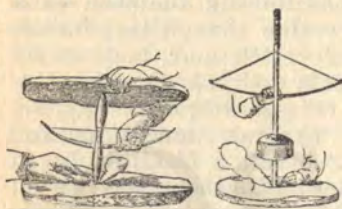
mutatkozik és lassu, óvatos fuvással és több gyulékony anyag hozzátételével hamarosan, néha már percek múlva parázslani kezd. A munka megkönnyebbítésére egyes primitív népek különböző keménységű fákkal dolgoznak és aljazatnak puhább, forgatónak keményebb fát szereznek. Régi följegyzések szerint az ókori görögök puhább borostyánfát dörzsöltek keményebb babérfával, de a kétféle fa nem elmaradhatatlan kelléke az ilyen tűzgyújtásnak és Délamerika indiánjai egyenmő fákkal állítanak elő tüzet. A dörzsölési fölület érdekesebbé tételére és így a munka meggyorsítására némely afrikai vad törzsek pár szem száraz homokot szórnak előzetesen a mélyedésbe. Tasmaniában, Brazília középső vidékein és Afrika számos részén fölfedeztetésük idejében ez a most vázolt mód volt az egyetlen tűzgyújtási forma. A primitív népek azt is észrevették már, hogy ennél az egész eljárásnál a forgatófa sodrásának a gyorsasága a legfontosabb, ezért tűzszerszámaik tökéletesítésében egyrészt munkát akartak megtakarítani, másrészt a gyorsaság növelése volt a főcéljuk. Így a forgatófa felső részét is mozgathatóan egy kívájt kőbe illesztették, mostani kifejezéssel azt mondhatnók, hogy csapágyba állították, azután a fára zsinegfélét csavartak, melynek két végét két ember erősen vonogatta, mire a fa gyors körmozgásba kezdett. Ugvanez az elv érvényesült akkor, amikor a forgatófára csavart zsineg két végét ivalakuan meghaitott fadarabra erősítették, ami azzal az előnnyel járt, hogy a kőből vagy csontból készült csapágyba foglalt forgatófát egy ember is működésbe hozhatta. Az így fölszerelt ives forgatófa harmadik változatában a zsineget a forgatófa felső végére erősítették, magát a zsineget csavarmenetesen többször a pálcára tekerték és úgy kapcsolták a két végéhez az ivet. Ennél a kapcsolásnál az ivet már nem vízszintes síkban jobbról balra, vagy fordítva kellett vonogatni, hanem, mint egyes órásműhelyekben ma is látható, kézi furónál föl és alá. Még gyorsabbá azzal tették az ilyen tökéletesített forgatófát, hogy nem messze a hegyétől vastagabb, fából való lencseformájú korongot húztak föl rá és így, fizikát nem ismerve, a lendítőerőt és a tétlenségi nyomatékot is fölhasználták.

A Mississippi-folyamtól nyugatra élő indián törzsek, így a Börharisnya-történetekből ismert irokézek ilyen tűzszerszámmal gyújtották meg wigwamjaik előtt a tüzet.

Az őseMBER első tűzszerszáma nagyjában ilyen lehetett, mint ezek a dörzsölő gyújtókészülékek. Az őseMBER tudott már furni, sőt a palaeolith-kori maradványok tanúsága alapján a fa, csont és kő különféle furását ismerte. Baj csak az, hogy a fát is kővel vagy csontdarabbal furták meg és nem fával, ami megnehezíti a forgatófára való áttérés gondolatát, ha a kiindulópontot nem is tudjuk másként elképzelni. Így ebben a kérdésben is csak föltevésekre szorítkozhatunk. A német *Karl von den Steinen* szí-

nes szavakkal beszéli el, hogyan képzei a forgatófa eszméjének megszületését.

Előfordulhatott, hogy a vándorló őseMBerek egyszerre csak ijedten vették észre, hogy magukkal vitt tűzüik már alig pislog és amikor a parazsat a szokásos és jónak talált fareszeléssel föl akarták szítani,

Az irokéz indiánok tűzfurója.

fűrészport sem találtak maguknál. Szétnéztek száraz falevél, vagy fü után, de sehol sem láttak a közelben. Nem volt más hátra, mint gyorsan új reszeléket előállítani, ám bokornak, fának sem volt nyoma az egész pusztaságon. Föl kellett áldozniok egyik nyilveszójüket és mert egészen véletlenül kőeszközeiket is elhagyták valamerre, a fát fával kezdték megmunkálni. Kaptak is falisztet, de még nagyobb volt a csodálkozásuk, amikor látták, hogy a liszt átmelegszik és lángot fog a dörzsölésnél. Az őseMBER ezzel egy végtelenül jelentős technikai vívmánnyal lett gazdagabbá. Idáig tart *Steinen* meséje, amellyel a tűzszerszám keletkezését akarja megmagyarázni és amelyben azon a nézeten van, hogy a szükség szorította rá az embereket az első tűzszerszám föltalálására.

Azt az észrevételt, hogy fát fához dörzsölve tűzhöz jutunk, a vad népek sokféle módon igyekeztek

hasznosítani és a furó-féle tűzszerszámok mellett találunk nálunk gyalu- és fűrész- (reszelő) fajta tűzcsináló eszközöket is, melyeket különböző fákból, néha kettéhasított bambusznádból készítenek. Minden ilyen szerszámnál csak a dörzsölő mozdulatban és a finom reszelék előállításában van különbség, de amugy az előbb ismertetett elven alapulnak.

A fából való tűzgyújtó alkalmatosságok mellett már igen kezdetleges műveltségi fokú emberek ismerik a tűzgyártás másik, ősi módját, a csiholást. A Tüzföld lakói a szerszámkészítésre is fölhasznált tűzkő- (silex) darabot ütnek egy vas- vagy kéntartalmu kővel, kovával össze és a kipattanó szikrát száraz és gyulékony növényi anyaggal fogják föl. A csiholást ismerték már a praehistorikus Európa lakói is. Kőkori leletekben sűrűn találunk kovadarabok közelében többé-kevésbé tipikus formájú tűzkődarabokat, melyeken rajta van még a kovával való ütögetés nyoma és a bronzkori sirokból előkerült fegyverek és szerszámok mellett ott van a tűzszerszám, amelyet szintén a halott mellé tettek. A történeti idők kezdetéről való maradványokban állandó típusa a tűzszerszámnak a hosszukás, csónakformájú kovadarab és a fából, vagy csontból készült, fémfedéllel ellátott kanóc- (fűrészpor) tartó. A kovadarab homoru felén itt is megtaláljuk a karcolás, helyesebben ütés, csiholás nyomait, a szükséges vasdarabot fegyver alakjában ezekben az időkben minden ember magával hordta. A kova, acél és taplóból álló tűzszerszám hosszú életűnek bizonyult és vidéki udvarházak padlásán, eldugott fiókok lim-lomjai között még ma is megtaláljuk a kis zacskót, benne a gyufa fölthalálása előtt általános, három darabból álló tűzszerszámmal.

*

C) A szerszámok és fegyverek, a tűz megismerése és gyújtási módjai, de még inkább az állandó tűz mellé a technikai kultúra kezdeteinek ismertetésében természetesen rendben a lakóhely fejlődésének, a lakás evolúciójának megbeszélése következik. Az állandó tűz már magában is bizonyos, kisebb-nagyobb ideig tartó egyhelyhez kötöttséget hozott magával, a tüzet, ezt a mindennél értékesebb kincset táplálni,

gondozni, az időjárás viszontagságai és szeszélye ellen védeni kellett, a házi tűzhely még ma is szimbólikus értelmű és az egész házat jelenti. De azonkívül a nyersanyagok fizikai és kémiai megmunkálása és a közlekedési eszközök tökéletesítése, az érintkezés gyorsabbá tétele mellett az emberiség a legtöbb szellemi munkát lakóhelye kialakítására

Eszkimó hókunyhó (iglu) építése.
(Klutschack rajza után.)

fordította és a kultúra fogalma bizonyos értelemben egyenlő a jobb lakóhely fogalmával. A városok minden kényelemmel fölszerelt nagy kőházaikkal a kultúra magasabb fokán állnak, mint a falvak és a vert földből vagy vályogból készített összetákoltt kunyhót a fejlődésben megtett hatalmas ut választja el az amerikai felhőkarcolóktól. A primitív kezdetektől hatalmas pályát futott be az emberiség lakóhelyének elkészítésében, habár az ősi elvek, amelyek alapján munkához látott, ma is ugyanazok maradtak és a

fejlődés a társadalom osztályokra tagoltsága és a javak egyenlőtlen elosztása miatt egyáltalán nem egységes. A gazdag, művelt Nyugaton is találunk gyéren kezdetlegesebb lakóhelyeket és amint szegényebb és ezért kulturátlanabb népek felé haladunk, a kezdetleges lakóhelyek egyre szaporodnak. A vasbeton és égetett téglá mellett ma sem multa még teljesen idejét az égetetlen téglá, a vályog és a sár, az asbest-palatető mellett nádfedeles, vagy zsuppal takart viskók, a bérházak pincelakásai mellett a csak pincéből álló veremlakás.

A lakóhely elkészítésének egészen általános, változatlanul mondható elvei szerint minden emberi lakóhely három követelmény figyelembevételével készül. Védelmet kell nyújtania felülről a nap heve és a légköri csapadék, eső, hó, oldalról a szél és hideg, esetleg emberi és állati támadások és alulról, a lakásnak lefoglalt területen a talaj nedvessége, a benne élő férgek ellen. Az emberi lakóhelyek egyik vagy másik követelmény erősebb hangsúlyozásával mindenkor ezen az alapon készültek, a fejlődés itt nem más, mint a védelem folytonos tökéletesebbé válása, ezért fővonalainak megrajzolásánál legegyszerűbben innen indulhatunk ki.

Biológiai multunk, az ember származása miatt legősibb állapotnak a bizonyos lakóhelynélküliséget kell föltételeznünk. A ceyloni veddák fák alatt éjszakáznak, veszély esetén fákra menekülnek, az esős évszak beálltával barlangokban huzódnak meg, a lakóhelyük elkészítésére semmi gondot nem fordítanak. (Sarasin.) Magasabb fokon már a fákon kunyhóféle férőhelyet is készítenek, de ezt sem állandó lakóhelynek és a ma élő primitív népek közül az Elő-India nyugati partján, Sumatrán, Új-Guineában, vagy az Amu-Darja felső folyásánál, Hátsó-Indiában és a Fidzsi-szigeteken, meg a Csad-tó környékén élő, fákon is lakó emberek inkább csak menedéknek használják föl a hatalmas fák jól elrejtő, sűrű lombos koronáját. Állandóan ma már egyetlen népség sem él fákon és a legősibb stádium elveszett az ember földre kerülésével. New-South-Wales őslakói barlangokban laknak, melyek bejárata előtt tüzeket gyújtanak. Tasmaniai törzsek odvas fák

üregeibe huzódtak, a busman-ok szabadban tanyáznak és néha ágakból falhoz hasonló szélfogót csapnak össze, de ezt is inkább a tűzük, mint a maguk védelmére készítik.

A kimutatható legrégibb lakóhelyek a természetes barlangok és mesterségesen kivájt vermek. A klasszikus görögök troglodyták-nak (barlanglakóknak) nevezték a főleg a Vörös-tenger mellékén így élő vad népségeket és ilyen barlanglakók voltak az európai ember ősei is. Bizonyítják ezt a leletek, melyek az őstörténet megindulását és fölvirágozását eredményezték és amelyek az 1856-ban megtalált neandervölgyi csontokon kezdve mind barlangokból kerültek elő. De későbbi korokban is, hosszú időközön át hű maradt a mérsékelt, vagy hidegebb égöv alatt lakó ember ehhez a természetadta lakáshoz, melyen igen keveset, jóformán semmit sem kellett változtatnia és amely egyformán megvédte az időjárás és ellenségei ellen. A neolith-korszakban élt ember már többnyire mesterséges lakóhelyet készített magának. Munkájában szorosan barlanglakó elődeit követte és barlangokban szegény, vagy sík vidéken földbe vájt vermet magának. Olaszországban sok helyen megvannak még a nyomai ezeknek a kőkori lakóhelyeknek, melyeknél többnyire (de nem mindig) körformájú vermet ástak, a kiemelt földet eső elleni védelemnek köré hányták, az üreg közepét a tűzhely részére jól kimélyítették és az egész vermet, melybe ferdén vágott nyílás, vagy hosszabb árok vezetett eleinte ágakkal, rőzsével, mohával, később sátor- vagy nyeregformába rakott karókkal és ezeken szeméttel, földdel, gyeppel földték be. Ilyen lakásokat, helyesebben ilyen lakásnyomokat Olaszországon kívül Franciaországban, Belgiumban és egész Közép-Európában találtak és úgy látszik, hogy a népvándorlás koráig ez volt Európában az egyik fő lakástípus. A méreteiről fogalmat ad egy aránylag jól megmaradt csehországi verem, mely tojásdad alakú, négy méter a hossza, az alja körülbelül másfél méterre esik a föld színétől és a tűznek szánt és itt a szélén ásott gödör golyóformájú és még félméterrel mélyebb. Eleinte a fedél közvetlenül, vagy csak igen kis emelkedéssel került rá a veremre, de már az első

karókból tervszerűtlenül lerakott, legkezdetlegesebb fedélszéknél szinte magától adva volt a tető fölemlésének gondolata, amelyhez különben más uton, a szélfogóból kialakult kunyhó vagy sátor alakját nézve is eljuthattak és így a veremlakás fejlettebb formája a verem és kunyhó kombinációja, földre vájt alapu kunyhólakás. Az idők viharában természetesen nem maradtak meg ezeknek a lakóhelyeknek az oldalfalai, hiszen legtöbbször egy a környező talajtól elütő, rendesen sötétebb színű, az ételhulladékoktól, megolvadt zsiradéktól még ma is zsiros tapintásu földréteggel borított mélyedések árulják csak el, hogy valamikor emberek laktak. Természetesnek kell tartanunk, ha a fából, szerves anyagokból készült fölépítmények teljesen eltűntek. Azonban az ilyen vermekből kiásott szerszámok, csont-hulladékok mellett elég sűrűn vet ki az ásó keményebb, nap, levegő vagy talán a pusztító tüztől megkeményedett kisebb-nagyobb agyagdarabokat is, melyeknek egyik fele egymással meglehetősen párhuzamosan haladó, nagyjában egyformán mély benyomásokat mutat. Ezek a mélyedések az agyagdarabokon elárulják, hogy a veremlakása felső része többnyire rőzsefonatból készült. Az ősember rőzsefonattal bélelte ki vermét és ezt a fölfelé meghosszabbított rőzsefonatot is rákent agyagréteggel akarta szilárdabbá, áthatatlanabbá tenni, az ásó kivetette agyagdarabok a vakolat darabjai. A rőzsefonat mellett korán hozzáfogott az ember az első gerendák elkészítéséhez is. Tűzzel vagy kőbaltájával kidöntött egy-egy szál fát, késével lenyeste ágait és ha kellett, ékkel kettéhasította. Az ilyen nyers gerendát azután nyomban fölhasználta és legföljebb még annyival szaporította meg a munkáját, hogy a gerendák földre kerülő végét nagyjából hegyesre faragta és tűz fölé tartva, keményebbé tette és némileg konzerválta. A württembergi Gross-Gartach melletti kőkori kunyhók maradványai között fölfedezőjük, *Schliz*, olyan agyagdarabokat is talált, melyek kétoldali bemélyedéseiből azt kell gondolnunk, hogy a fölépítmény kettős falu volt némelykor és kívülről egymásra fektetett gerendákból, belülről rőzsefonatból állott olyan módon, hogy a két fal közötti üreget agyaggal töl-

tötték ki és a rőzsefalat kívülről is agyaggal vonták be.

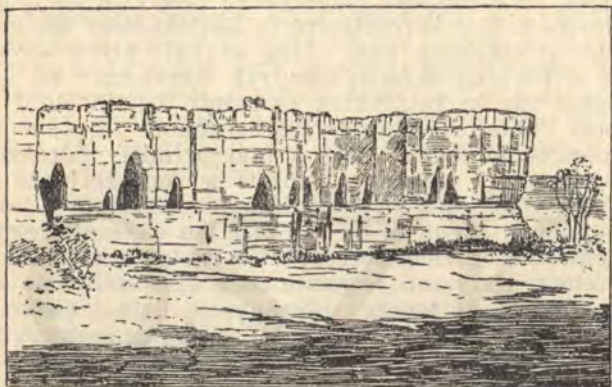
Az ősi lakóhelyeknek ezt a formáját régi írók is tanusítják. Örményország ősi népe állatostul földalatti vermekben lakott (Xenophon). A mai németek germán elődjei földalatti vermeket ástak, amelyek tetejét szeméttel földték be, így a hideg ellen is nagyobb védelmet találtak és ellenségeik figyelmét is elkerülték (Tacitus). A phrygiaiaknak nem volt sok fájuk, lakóhelynek dombokat választottak ki, amelyeket felülről lefelé haladva egyre jobban kibővítettek (Vitruvius). De az európai indogermán népeknek ilyen kezdetleges lakóhelyére utal a nyelvtudomány is. A német *Wand* (fal) szó, amely az ó-felnémetben még *want*-nak hangzott, gót *wandus* alakjában még rőzsét jelent és összefügg a mai német *winden*, ó-felnémet *wintan* = fonni igenévvvel. A *Wand* szó jelentése tehát eredetileg nem más, mint „rőzséből font“ (Schrader).

A földbevéjt kunyhók legkülönbözőbb nemeivel a mai primitív népeknél is sűrűn találkozunk, sőt a nyomait magas kulturájú nemzeteknél is megtaláljuk. Ide tartozik a mai cigányainknak kezdetleges putrija és a veremlakások, amelyeknél az emberek függőlegesen álló, puhább kőzetekbe ásnak természetes barlangot maguknak. Kína egyes vidékein a puha és mégis szívós löszből álló talaj ősidők óta a szegény emberek százait csábította a mesterségesen elkészített veremlakásokra (Richthofen F.). De mégis leginkább a hidegebb égöv alatt élők kényszerültek a zord telek ellen a föld alá menekülni. Az egész óvilági Arktis halásztörzsei oly mély vermeket ásnak ki maguknak, hogy legtöbbször csak a nyirfakéreggel vagy állati bőrökkel borított fedél látszik ki a földből. Ugyancsak a hideg elleni védelmet szolgálja a szintén földött árokszerű bejáró, amely Alaska eszkimóinak veremlakásait a külvilággal összeköti. Nem a földbe, hanem a gyakran több méter vastag hóba vájnak maguknak hajlékot Északamerika északkeleti részének eszkimói. *Iglu*-nak nevezett kunyhójuknak hó, illetve jég az anyaga is. Négy-szögű tömböket vágnak ki az egyformán sűrű, jéggé fagyott hóból, befelé és fölfelé spirálisan egymásra

állítják és egy nagyobb jégdarabbal fedik be. Hóba vágott, hosszú folyó vezet a kunyhóhoz, amelynek belsejében, a falai mellett hópad huzódik. Az egész hamarosan elkészül és állatbőrökkel kibélelve valamelyes védelmet nyújt a hideg ellen.

Az Uj-világ különösen gazdag a sokféle földalatti lakóhelyben. Amerika északnyugati partján, Kaliforniáig mindenütt megvan, csak úgy, mint a Missouri-környéki indiánoknál és a Yuma-népeknél. A veremlakások itt mind folyosós bejáratuak, de az Angol-Columbia és Kalifornia között fekvő területen vannak veremlakások, amelyeken hiányzik az oldalnyílás és a füst kivezetésére és közlekedésre szolgáló nyílás a tetejükön van. Még sokkal érdekesebbek azok a barlanglakások, amelyek Északamerika délnyugati részén találhatók és szinte iskolapéldái az emberi haladás törvényszerűségének. Az ősember természeténél fogva, akár a mai primitív népségek, nem szeretett dolgozni, irtózott a rendszeres munkától és fölösleges életenergiája levezetésére teljesen elegendőnek tartotta, ha a közvetlen életszükségletét szolgáló eleség megszerzése után valamiféle játékba foghatott. Helyesen jegyezte meg egy szellemes kutató, hogy a tétlenség törvénye a fizikai élettelen világon kívül érvényes az élők és főleg az ember világra és a primitív fokon álló ember a munkában is (mint a gyermek) a játékot, a szórakoztatást (ritmust) keresi. Az ősembernek ezzel a hajlandóságával, a tétlenség és lustaság ősi bajával szemben áll az életért való harc a maga rideg, kivételt nem tűrő kérlelhetetlenségével és az életért való küzdelem, akár a klimatikus viszonyok megváltoztatásával, akár organikus okokból — az emberek elszaporodása, az eledelszerzés növekvő nehézségei, vadállatok támadása — az ősembert dolgozni kényszerítette és ha élni akart, munkálkodnia kellett. A két dolog összeütközése nyilván nem folyt le simán és rövid idő alatt és valószínűleg évezredekig tartott, amíg az ember ráeszmélt arra az igazságra, amely vezető elve a mai technikai fejlődésnek is: minél kevesebb munkafogyasztással minél nagyobb eredményeket elérni. Tudjuk, hogy a mai kor a technikai eszközök egyre tökéletesebbé való tételével igyekszik ennek a célnak

az elérésére, de fogyatékos és kezdetleges szerszámai-
val félig tudatlanul még a primitív ember szintén
ennek az elvnek az alapján végezte munkáját. A
klimatikus viszonyok megváltoztak és ezzel, az addig
szabad ég alatt tanyázó embernek szállás után kellett
néznie. Egy kiugró szikladarab már időleges mene-
dékül, egy természetes barlang állandó lakóhelyül
szolgált. Barlangot hiába keresett sík vidéken, meg-
próbálta vermeivel utánozni. A hegyes vidéken vala-
hol sziklarepedésre talált, egyik felén nyitott, elég
mély bemélyedésektől, a hiányzó elülső falat maga

Amerikai barlanglakások, *cavate lodges* (üreges kunyhók).

pótolta ki hozzá, mert egy fal elkészítése még mindig
aránytalanul kevesebb munkával járt, mint egész
kunyhó elkészítése, vagy ha nem, úgy az előfallal
teljessé tett barlanglakás, fekvésénél és anyagánál
fogva biztosabbnak látszott előtte.

Ilyen veremlakások Amerikában a Rio San
Juan, a Rio Grande del Norte és a Little Colorado
vizeinek környékén, amelyeket angol szóval *cavate
lodges*-nek³¹ nevez a tudomány. A függőleges szikla-
fal ürege repedéseit kitágították és szabálytalan, he-
gyes ivű nyílásokkal lakásokat vájtak a hegysé-
gekbe. Az egész emberi tevékenység nem állt itt

³¹ Angol: *cavate* = üreges; *lodge* = kunyhó.

másból, mint a bejárati nyílásoknak hozzáférhetőbbekké tételéből, a hulladékok és törmelékek eltávolításából és a lakóhely esetleges kitágításából.

Uj-Mexikóban és Arizonában pueblo-indiánok készítette másfajta lakóhelyek maradványai a *cliff-dwellings*.³² Ez a földség canon-jairól (ejtsd: kanyon, spanyol szó = ágyucső és átvitten csőalaku folyómeder), folyóinak — a Colorado és mellékfolyói — a sziklák közé vájt sok száz méter mélységben vezető medreiről nevezetes. A ma már elhagyott és lakatlan cliff-dwelling-ek sokszor nagy magasságban a canon-ok falain huzódnak és annyira elrejtve fekszenek, hogy szinte alig vehetők észre. A sziklafal mélyedéseit egészítették ki durván készített fallal ezekben és több sor ilyen barlanglakást vájtak egymás fölé egész a fensikig, ahonnan leeresztett és főlhuzható létrákkal közelíthették meg a lakásaikat és ugyanígy létrák kapcsolták össze egymással az egyes barlangsorokat. (H. Lewin-Dorsch.)

Ismét másfajta veremlakásokban laknak a volt Német-Keletafrika északi felének benszülöttei. Lakóhelyük, a *tembe*, földött, körülbelül 2 méter magas vasuti teherkocsikhoz hasonlít, melyeket kettesével vagy négyenként úgy állítanak derékszögben össze, hogy közöttük jókora, csordáik befogadására alkalmas, félig vagy egészen zárt udvar maradjon. Ezeket a tembe-ket rendszeren a föld szintjén építik, a mondott vidéken azonban, leginkább Iraku-ban és Ufiome-ben éles szelek járják és így a föld alá kerültek. (K. Weule.)

*

Egyszerű szavakkal, az egészen, vagy részben földalatti veremlakásokkal egykorúak azok a lakóhelyek, melyek *cölöpépítmények* név alatt ismeretesek. Az ősemlék olyan helyeken, ahol víz volt a közelében, tanyáját nem a föld színe alatt, hanem, hogy magát könnyebben megvéddesse, vizen ütötte föl. Az olvasó a cölöpépítmények szóra mindjárt Velencére és alapításának történetére gondol, arra a népségre, amely a „világbiró Attila“ elől mene-

³² Angol: cliff = szikla; dwelling = lakás.

külve, a tenger vizével próbálta elkerülni a hun veszedelmet, vagy a tenger színénél mélyebben fekvő Amsterdamra, ahol a talajviszonyok cölöpökre való építkezést tettek szükségessé. A technika haladásának nézőpontjából az egész csak annyi, hogy nem messze a partoktól tavak sekélyes vizében cölöpöket eresztettek le egymástól nem nagy távolságban a vízbe, a cölöpök fejeit keresztbe fektetett gerendákkal bekeretezték, a keretet egymás mellé fektetett gerendákkal rostélyos lappá építették és az így készült alapon kunyhókat emeltek. Az így készült kunyhók kisebb vagy nagyobb csoportokban álltak egymás mellett, keskeny padlókkal voltak egybekapcsolva és ugyancsak cölöpökön álló hid vezetett ki belőlük a partra. A technika haladását és kezdeteit vizsgálva, csak azon kérdésekre kellene feleletet keresnünk, hogy milyen volt a gerendák megmunkálási és fölszerelési módja, milyen elvek alapján, milyen ácsmunkával rótták össze a keretet és a kunyhók vázát, esetleg, hogy mennyiben mutatkozik haladás az addigi lakóhelyek építési módjával szemben. Az ősemberek egy része vízre építkezett, az egész semmivel sem látszik érdekesebbnek, vagy jelentősebbnek, mint a barlanglakások, az iglu, a tembe, a lapp gamle, vagy az amerikai Pueblos és Casas Grandes, a cliff-dwelling-ek és rokonai. És mégis a cölöpépítmények új kort, vagy legalább is új fejezetet jelentenek a praehistoriában és a leghidegebb archaeologus is fellelkesül és meleg, szinte lírai melegségű szavakat talál, ha a cölöpépítményekről, a cölöpépítmények lakóinak kultúrájáról beszél, a cölöpépítmény szó úgy hangzik a praehistórikus archaeológiában, mint a másik a Kjökkenmöddinger, a kagylóhulladékok, egészen sajátos és teljes maradványokra mutat, melyet könyvek és értekezések egész sora tárgyal. Miért? Mi az oka a lelkesült, vagy lírai hangnak komoly tudósok nem is szórakoztatásra írt könyveiben? Az európai cölöpépítmények nem jelentettek valami ismeretlen, soha nem hallott fogalmat a tudományban. A történetírás atyja, Herodotos kereken Kr. e. 450 évvel készült munkájában, meséi anekdotái és komoly ethnographiai és földrajzi leírásai kö-

zött (V. 16) említést tesz már cölöpépítményekről. Herodotos szerint az ókori Thrákiában, amely a mai Románia és Bulgária helyén feküdt, a Prasias-tó mellett élő paeoniaiak így építkeztek. „Magas cölöpökön állnak a mocsárban egymással összekapcsolt építményeik, melyeket egy keskeny hid köt össze a szárazfölddel. A tartócölöpöket kezdetben közösen verték le az ott lakók. Később azonban törvényt hoztak, hogy minden házasodó férfi három Orbelos-hegyről való cölöpöt kell, hogy beverjen a feleségeért, azonban mindegyiküknek egész csomó felesége van. Így laknak ezek az emberek és mindegyiknek megvan a maga kunyhója a gerendákból készült talajon és minden kunyhóban van egy, a tóra nyíló csapóajtó. Kis gyermekeik egyik lábára zsineget kötnek, hogy ne essenek le a vízbe. A lovaikat és jószaikat hallal táplálják, melynek akkora bőségében vannak, hogy csak egy kötélre fogott üres kosarat kell a csapóajtón a vízbe eresztetniök és rövid idő alatt színültig telve halakkal, már föl is huzhatják ismét.”

Igy beszél Herodotos és a görög történetíró nem ugyan Thrákiából, hanem hozzánk még közelebb eső vidék, a kincses Erdély ókori történetére vonatkozó emlék igazolja. Ötszáz esztendővel Herodotos után a késői római császárok egyikének, Trajanusnak, sok kemény harcot kellett vívnia a mai Erdély és határai közelében élő dákokkal, akik Decebalus nevű uralkodójuk alatt sehogy sem akarták elismerni a római uralmat maguk fölött. Számos sikertelen csatározás után a császár maga vonult föl ellenük, utakat vágatott és végre legyőzte őket és mert győzelmét igen jelentősnek, a legyűrt ellenséget birodalmára nagyon veszedelmesnek gondolta, hadi dicsőségét a Rómában ma is álló oszlopszerű emlékművel örökitette meg, amely emlékműre spirálisan haladó domborművekben az egész hadjárat nevezetesebb eseményeit fölvésette. A kőbe vésett haditörténet leolvasásával később sok történetíró megpróbálkozott, köztük a német *Mommsen*, *Ferrero* előtt az egyik legjobb római történelem megírója a legsikerültebben. Ott vannak az oszlopon — mondja *Mommsen* — az ütközetek, a különféle római és dák harcok,

lándzsa és kőhajítók, gyalogos ijjászok, nehéz páncélos lovasok, a dák zászlók és tisztek, kerek fővegekben, ott van az oszlopon a fenyőerdő, melybe a dákok kötözésre vitték sebesültjeiket, levágott emberi fejek a császár előtt, hátrakötött kezű nadrágos dák harcosok, akiket hosszú hajuknál fogva hurcolnak az uralkodó sátorához és ott van a dák cölöpökre emelt falu is a tóban, melynek hegyben végződő kerek kunyhóira a rómaiak gyújtófáklyákat hajigálnak.

Herodotos és Traján császár oszlopa tehát legalább Európa egy részére, a Balkán-félszigetre és Erdélyre bizonyossá teszik a cölöpipítményeket, de tanuságuk nélkül is, az eddig követett és számtalanszor helyesnek talált módszer, a mai primitív népek cölöpkunyhói alapján is kétségtelennek kell tartanunk, hogy a veremlakások mellett a lakóhely második őse, ha nem is a legkezdetlegesebb formája, a cölöpkunyhó volt. A maláji faj különösen kedveli ezt az építési módot és ilyen lakóhelyeik a Husvétiszigetektől Madagaszkárig mindenütt föltalálhatók, csak úgy, mint Ázsiában a Kaukázustól Hátsó-Indiáig és onnan észak felé a Behring-tengerig. Afrikában nincsen összefüggő nagyobb területe, de azért itt is megvan a déli Kongó-medencében, a volt német Kelet-Afrikában, Mlagarassi és Rovumánál és a fehér Nilusnál. Amerikában Venezuelát (kis Velence) fölfedezője, *Hojeda*, 1499-ben az ott talált cölöpfaluk miatt nevezte így el, a cölöpökre való építkezést tehát az egész emberiség ismerte és így még indokoltabb a kérdés, hogy mi teszi az európai őskori cölöpipítmények maradványait olyan nevezetessékké. Ezek a maradványok egész kultúrát őriztek meg, minden legkisebb részével együtt és éppen ebben áll a jelentőségük. A többi leletek, a mészkőbarlangokban talált maradványok csak részleteket adnak, melyeket a tudomány nagy fáradsággal és nem is mindig teljes sikerrel próbál meg a kultúra egy-egy korszakának képére kikerekíteni. A svájci tavak iszapjából kikerült anyag a maga rendkívüli gazdagságával minden ilyen munkát fölöslegessé tesz és bármiféle emléknél és leírásnál teljesebben mutatja be a cölöpkunyhókon élt ember életmódját és munkásságát. Jelentőségben talán csak a Kr. e. 79-ben a Vezuv kitö-

résekor elpusztult Pompeji kiásott részei mérhetőek vele össze, de ezek sem teljesen, mert a római kultúrát másfelől is megismerhettük és a forró hamu- és iszapréteg sem őrzött meg mindent. Képzeljük el, hogy valami eddig nem tapasztalt természeti jelenség, vagy még föl nem talált, minden eddiginél hatásosabb mérges gáz egyik napról a másikra, egyik óráról a másikra megölné és egyben konzerválná és emberi szemnek hozzáférhetetlenül megőrizné a XXIV. vagy XXV. század számára egy munkás és gyarapodó falu minden élőlényét, falvastól, házastól, szerszámostól együtt. Képzeljük el a körülményeknek ilyen sajátságos összejátszását és egyszeriben meg fogjuk érteni, hogy miért volt a svájci cölöp-építmények véletlen föltalálása eddig legnagyobb eseménye a praehistorikus archaeológiának. Mint annyi sokszor, itt is a véletlen jött segítségére a tudománynak. Elbeszélésnek is érdekes, hogy milyen körülmények között fedezték föl az első nyomokat.

Az 1853-ról 54-re forduló esztendő Svájce em-beremlékezet óta nem tapasztalt száraz és kemény hideget hozott. A hideg befagyasztotta a svájci tavakat tápláló folyók legnagyobb részét, és ennek következtében a tavak vize aggasztóan apadni kezdett, a víz egyre hátrább huzódott és a tavak különben nem látható fenéke napvilágra került. Így volt ez a Zürichi-tónál is, melynek vize egy lábbal mélyebbre szállt az addig ismert és 1674-ben tapasztalt legmélyebb pontjánál. A víz apadása károkat okozott a hajósoknak és molnároknak, de előnyére vált a parti helyek tulajdonosainak, akik földjeik gyarapítására való alkalomnak vették a víz visszahuzódását és gyorsan gátakat emeltek a szárazzá vált tóparton a később újra megnövő vizek ellen és amikor a gátakkal készen lettek, a töltés és a régi part között elterülő új területet a gát és a víz között fekvő és még egyre növekvő árterület földjével, jobban mondva iszapjával akarták a régi parttal egyenlő magasságra huzatni. Ennél a töltési munkánál fordult elő, hogy a Zürichi-tó egyik kis öblében Obermeilen és Dollikon között, a tónak Zürichtől Küssnacht felé vezető részén a munkások egész sereg a tó fenekébe eresztett cölöp fejére akadtak és halomszámra ástak

ki a tó fenekéből szarvasagancsokat, megmunkált kődarabokat és cserepeket. A tudomány szerencséjére, híre ment a furcsa leletnek — a vízben álló cölöpökről a halászok már addig is tudtak — és a hír eljutott az obermeileni tanítóhoz *Äppli*hez, aki jelentést tett róla a zürichi régészeti társaságnak, melynek elnöke, *Ferdinand Keller* rövidesen megjelent a helyszínen, rendszeres kutatásokba kezdett és még ugyanazon évben közzé is tette első jelentését a svájci tavakban talált „kelta“ cölöpépítmények nyomairól. Keller jelentésében pontosan leírta a leletek helyének talajviszonyait és nagyjában ugyanilyeneknek mutatkozott a többi svájci tóban talált ma-

Cölöpépítmények a müncheni Német-Muzeumban lévő modell után.

radványok környezete is. A felső vizréteg alatt, mely a hideg és szárazság miatt akkor visszahúzódott a tó feneké, 1—2 láb mélyen közönséges szürkéssárga, imitt-amott az öbölbe torkolló pataktól besodort gömbölyű kavicsokkal elegyes iszapból állott és benne semmi nyoma sem volt cölöpök vagy állatok maradványainak. Ezen szürkés réteg alatt feküdt egy 2—2.5 méter vastag második, melyet a benne föloszlott állati anyagok feketeszínűvé festettek, a tulajdonképeni „kultur-réteg“, melyből a leletek előkerültek. A harmadik réteg, a tó igazi feneké, a kultur-réteg alatt feküdt és csak a cölöpök hegyes végeit, de semmi mást nem találtak benne. Maguk a cölöpök különféle fák törzsei voltak, ácsolatlan, de többnyire kettőbe vagy négybe vágott alakban, a maradékok nagysága tiz-tizenkét láb között mozgott és szabályos vonalakban egymástól egy, másfélláb tá-

volságban voltak a tó fenekébe leeresztve. Már maga a cölöpmaradványok szabályos elrendezése is kétségtelenné tette, hogy kunyhók alapjaiul kellett szolgálniok és ez a föltevés azután más bizonyítékokkal teljes igazsággá vált. A cölöpökre készítők padlókat fektettek és ezen a padlón építették föl durva deszkákból, rözséből és agyagból házaikat, amelyek elég tágasak voltak ahhoz, hogy bennük, a főzésen és házi munkákon kívül más ipari foglalkozásokat (ruhák, halász-, vadászszerszámok készítése, fazekasság) végezthessenek. Munkájukban minden hulladékot az ételmaradékok és használhatatlanná vált eszközökkel együtt a vízbe hajítottak, ahol azok megmaradtak.

A Zürichi-tóban talált lelet nem volt egyedülálló. Még ugyanazon évben a Bieli-tóban még kiadósabb maradványokra bukkantak. A Bieli-tó halászhátjait régóta ismertek egy a tó nyílt vizén fekvő, láthatóan mesterségesen készült kőrakást és ha a víz tiszta volt, cölöpök végeit is látták a vízben a kőrakás körül, amelyek sok bosszúságot okoztak nekik, mert hálójuk az amugy legjobban haldus vizrészen egyre beleakadoztak. Megpróbálkoztak hát a cölöpök eltávolításával, de tulsokat találtak és abban hagyták. Az obermeileni lelet hírére azonban itt is kutatni kezdtek és az állítólagos kőrakás, a római kor maradványának vett romok, a vékony mészréteg alól gyönyörű bronztárgyak, balták, kések, lándzsahegyek és ékszerek kerültek elő. Ez a második lelet azután fölkeltette a svájciak amugy is erős történeti érzékét. Mindenütt kutattak és nem eredménytelenül. Közvetlen Zürich városa közelében, Wollishofennél több mint 7000 tárgyat emeltek ki, a Neuchâteli-tóban ötven, a Genfi-tóban negyven, a Bieli-tóban még kilenc cölöptelepítvény nyomait fedezték föl. De ezeken kívül alig volt svájci tó, ahol maradványokat nem találtak volna és köztük olyan nevezetéseket is, mint a Robenhauseni-, a kis Pfäffiki-tóban. A maradványok azonban másutt is fölbukkantak. A felső-olaszországi tavak környékén, a francia Savoyában, a németországi Schussenried mellett, Bajorországban a Starnbergi-tóban, az osztrák Salzkammergutban és

a hazánk bronzkori leleteiről amugyis nevezetes területén. A cölöpökre való építkezés általános volt Európában is az őskor egyik korszakában és Svájc csak a cölöpépítmények zónájának legsűrűbb helyeit jelenti a maga több, mint kétszáz lelőhelyével. Keller még kelta építmények maradványairól beszélt és gondolatban nem ment túl azoknál a népeknél, akik ellen Julius Caesar viselt hadjáratot a Galliában, a mai Franciaországban és Julius Caesar említi meg a galliai hadjáratról írott művében a kelta helvetiaiakat, a mai svájciak őseit. Utóbb azonban a leletek — később Keller maga is észrevette — más eredményre vezettek, a tavi cölöpkunyhók lakói nem azonosak a kelta helvetiaiakkal és Svájc helvétek előtti ismeretlen fajhoz tartozó népének kell gondolnunk őket. (Bölsche.)

A cölöpökre való építkezés általános volt Európában az őskor egyik korszakában, jegyeztük meg az imént, de melyik korban? Lehet-e, sikerül-e időbeli határok közé fogni olyan történetben, amelyben éppen az időmeghatározás okozza a legnagyobb nehézségeket? Az eddig mondottak alapján máris nyilvánvaló, hogy a legrégibb cölöpépítmények sem származhattak a kultúra kezdetének évszázadaiból. A fa megmunkálása, a cölöpök szállítása és vízbe eresztése, a padló elkészítése, a kunyhó, melynek *függőleges* falai vannak, a vízi közlekedés, hid, csónak, magukban is eleget bizonyítanak ilyen föltevés ellen, a cölöpépítmények tehát a szó eredeti jelentését véve, nem primitívek. Közelebb jutunk, ha magukat a maradványokat vesszük ebből a nézőpontból vizsgálóra. Csiszolt kőből való fejszék a legrégibb, bronzeszközök a legkésőbbi emlékek, így a kőkor második fele és a bronzkor a cölöpkunyhók korszaka, a bronzkor végével az emberek általában ismét a szárazföldön ütöttek maguknak tanyát és pedig nem azért, mintha azok a körülmények, amelyek a vizen való élésre kényszerítették őket, ekkor már megszűntek volna, de mert nem találták már igényeiknek megfelelőeknek a cölöpkunyhókat. (Sophus Müller.)

Mindezek után vegyük most már tüzetesebben szemügyre az őskori cölöpépítményeket. Magukból a kunyhókból csak az a rész maradt meg, amely a víz

alatt állott, tehát a tulajdonképeni fundamentum. A padlót és a fölépítményt elmosta a víz, vagy tűz tette tönkre. Másként áll a dolog a lápos, tőzeges talajon emelt cölöpkunyhókkal. Württembergben, *Schussenried* mellett tőzeges lapterületen egy négyszögletű kunyhó egész, valamikor oda lesülyedt padlóját megtalálták. A körülbelül husz láb széles, harminc láb hosszú téglalap alakú padló négy keresztben egymás fölé helyezett gerendasorból készült és az egyes sorok között vastag agyagréteg feküdt. A gerendák kapcsolási módja nem sokban tér el a mai ácsolásnál szokásos csapos kötési módtól. Más leletekből tudjuk, hogy a kunyhók falát részben hasított gerendákból rótták össze és a hézagokat az egészet befedő agyaggal vonták be, vagy ugyancsak agyaggal bevont rőzsefontokból készítették. Az egyes kunyhók mind négyszögletűek voltak, köralakúnak nem találták a nyomát, ami nagyon fontos, mert a négyszögletes építési mód idegen hatásra, a mykenae-i kőépítmények hatására mutat. A kunyhók belülről két részből álltak, egy kisebb külső és nagyobb belső helyiségből, melynek egyik sarkában volt a körakás, mely gerendakeretbe helyezve tüzhelyül szolgált.

Miket találtak a cölöpmaradványok közelében? Nem az utókor számára nagy gonddal készített emlékeket történeti események megörökítésére, nem is valamiféle isteneknek följánlott drága áldozati ajándékokat, hanem a mindennapi élet szegényes és máshelyt csak ritkán előkerülő maradványait. Más ként áll a dolog a bronztárgyakkal, melyekről nem tételezhetjük föl, hogy tulajdonosaik a vízbe hajították volna, vagy ha véletlenül belehulltak, ki nem emelték volna. A bronz nagy értéknek számított abban az időben. De számos cölöpfalut tűz pusztított el, sok helyen fölül is megszenesedett, megüszkösödött gerenda- és cölöprészekre bukkantak és a kiemelt tárgyak egy részén is tisztán látni még a tűz nyomát. Ilyen esetekben a cölöpkunyhók lakói elhagyták régi helyüket, vagy a közelében fogtak hozzá új otthonok építéséhez és némely helyen (például *Robenhausen*) két-három telepítvény maradványai vannak egymás fölött. A bronztárgyak a kigyulladt padlókról hulltak alá a vízbe. A megmaradt eszközök

a mindennapi élet arzenáljából valók. Balták fa- vagy szarvasagancsból készült nyéllal (ami ritkaság, mert a nyél többnyire elkorhadt a máshol kiásott leleteknél), fűrészek, kések, árap, valamennyi nyeléstől. Kőből való fegyverek, nyeles bunkók és fejszék, a fegyverek készítésére szolgáló állati eredetű anyag, szaru és csont meg fa mellett. Azonkívül fonott kosarak és gyékények, szövött holmi darabjai, lenből készített rojtok és szalagok, mindenféle cserép- és faedény, kőből és szarvból faragott gyöngyök, ékszernek kifurt állatfogak, fésűk és szarvasbordából készült gereben a len megmunkálására, hatalmas, rendezetlen antiquariuma egy ősrégi korszaknak. A szerszámok, fegyverek, használati és dísz tárgyak mellett különböző növényi magvakat, terményeket is találtak, melyekből a földmivelés állapota tűnik ki. *Oswald Heer* hétféle gabonaneműt tudott belőlük fölismerni.

Egy horvátországi leletben még a kenyérmagvak kézi megőrlésére szolgáló kettős — egy nagyobb alsó és kisebb felső — kő is előkerült, azután földmivesszerszámok, igák és háziállatok, ökrök, juhok, kecskék, disznók, kutyák csontjai és nagymennyiségű vadállatból és halakból eredő csontok. De megvan a halászó eszközök is, egyetlen fatörzsből kivájt csónakok, hálók részletei és bronzból készült horgok, amelyek anyaguk kivételével hajszálra megegyeznek a mai sötétkékre futtatott angol acélhorgokkal.

Külön kell megemlítenünk a cölöpmaradványok közül előkerült bronztárgyakat. A bronzkor valamennyi stádiumát föltaláljuk bennük, kezdve a tulajdonképpen rézből készült szerszámokon és fegyvereken, végezve azon az időszakon, amelyet „szép bronzkor”-nak nevez az archaeologia és amelynek maradványai teljesen megfelelnek a skandináviai és hazánkbeli ilyen emlékeknek. Csak az egyes tárgyak díszítése nem oly gazdag mintájú, mint ezeké. A maradványok között ott vannak a kis bronzzabolák is és nyilvánvalóvá teszik, hogy valami apróbb lófajt már általánosan ismertek. Természetes, hogy a cölöépítmények maguk is hosszú fejlődésen mentek át és a későbbi korból valók tökéletesebbek, a cölöpfalvak nagyobbak

és szilárdabbak és egyre távolabb a partoktól, az állóvizek közepe felé épültek. (S. Müller.)

*

Nem hagyhatjuk abba a vízi cölöpépítmények megbeszélését, hogy meg ne említsük a szárazföldi ilyen maradványokat, amelyek már eredetileg is a szárazföld részére készültek. A Parma, Modena, Mantua környéki lapos dombok termékeny földjét a tizennyolcadik század közepe óta talajjavítási célokra használta a környék földmivelő népe és kocsiszámra vitte el soványabb szántóföldjeire. Innen kapták ezek a romok terramara elnevezésüket is (mara = márga). A svájci cölöpmaradványok fölfedezésével azután Olaszországban is kutatni kezdtek és így irányult a figyelem a terramarákra, amelyekben szintén ilyen fajta építkezés nyomait fődözték föl.

Ezek a terramarák praehistorikus korból való kisebb-nagyobb helyiségek maradványai. A nagyságukról fogalmat nyújt a Castellazzo mellett kiásott, amely körülbelül 500 méter hosszú és 250 méter széles területen feküdt. Az egyes kunyhók cölöpökön emelkedtek, amelyekre padlót helyeztek és erre a padlóra került a rőzséből, szalmából és agyagból készült fölépítmény. A kunyhók lakói a mindennapi életükben fölgyült szemetet a házaik elé és alá hajigálták és ha, ami gyakran megesett, a kunyhóikat tűz pusztította el, új telepítvényüket a régi fölé emelték, ami idővel szintén a talaj emelkedésével járt. De különben is már az első letelepedésnél magasabban fekvő helyeket választották ki, amelyek könnyebben voltak megvédelmezhetők, minthogy a terramarák elsősorban védelmi okból emelkedtek cölöpökön. Ma a föld mélyéből kell kiásni azt, ami megmaradt belőlük, aminek a Po gyakori kiöntése és a kiáradt víz leraakódott iszapja a magyarázata, amely megőrizte emléküket. Legjobban a Parmától északnyugatra fekvő Castione melletti telep maradványai jutottak el az utókorra. Az emelkedés itt csak három méter, de a rétegek, amelyeken egykor három falu emelkedett egymás fölött, jóval vastagabbak. A két felső rétegben talált megszenesedett holmi mutatja, hogy a

legkésőbbi és azt megelőző falu tűzvéssznek lett az áldozata, a legalsó, legrégibb telepedésnek megvannak a sűrűn egymás mellé vert cölöpei, amelyek két méter hosszúak, 12—18 cm vastagok és eredetileg 20 centiméter mélyre voltak a földbe leeresztve, így a kunyhók embermagasságban emelkedtek a föld szintje fölé.

A terramarák eredetileg is dombokon épültek és erősség-félék lehettek. Bizonyítja ezt a földhányás, amelyet a házak padlójával egyenlő magasra emeltek a telep körül és az árok a sánc körül. A sáncokból jól egymásba eresztett fakeretek kerültek elő, amelyen nyilván egykori őrtornyoknak szolgálhattak alapul. A Castellazzo melletti telepet harminc méter széles, három és fél méter mély árok övezte, amelybe a szomszéd patakból vizet eresztettek, az árkon átvezető hid oszlopai még megvannak. Ugyancsak árok, de jóval mélyebbre ásva, vette körül a telep belsejének egy szintén téglalap alakú részét, valószínűleg a vár magva, vagy a telep urának lakóhelye emelkedett ezen a belső területen. A terramarák tehát szintén hulladék- és szemétrakások, akár a kagylóhéjakból álló északi dombok. Valamennyi a bronzkorból való, mert kőeszközöket és szerszámokat csak gyéren találtak eddig. A kiásott maradványok gazdagabbak, mint a többi leleteknél és akár a vízi cölöpépítmények, a mindennapi élet számos nyomát megőrizték a fából készült, több darabból ügyesen összerótt keréktől, a csontfésűig és a kétélű, bronzból készült borotváig. Az archaeologia számára igen jelentősek, mint ősi erősítési mód, a földhányással készített sánc, máshol, így hazánkban a Lengyel melletti híres lelőhelyen is megvolt. A cölöpházakat a mykenae-i kultúrával hozzák összefüggésbe, azzal a megkülönböztetéssel, hogy ott a házak alapja is kőből készült. (S. Müller.) Legfőbb bizonyíték a déli eredet mellett a házak négyszögletes alakja a régi kör alakú kunyhók helyén. Az eredet kérdése azonban archaeologiai és építészettörténeti probléma, a kultúra kezdeteivel foglalkozó vizsgálódás számára elég, ha tudomást veszünk róla és mint a primitív kultúra ősi felének egyik bizonyítékát könyveljük el.

*

Az egészen kezdetleges veremlakásoktól a cölöp-kunyhók két fajáig jelentős utat tett meg a technikai haladásban az emberiség. A cölöpkunyhók nagyjában már olyanok, mint a mai legegyszerűbb és legszegényebb svájci halászkunyhók. A lakóhelyek egy jelentékeny csoportjáról, a sátrak és tulajdonképeni kunyhókról nem szoltunk eddig, mert a maradványok során haladtunk és ebből a csoportból könnyen érthető okok, a fölhasznált építőanyag gyöngesége miatt semmiféle emlék nem maradt fenn. A tudomány tehát itt a mai primitív népektől végzett megfigyelésekre támaszkodik és belőlük következtet az őskori állapotokra.

A kunyhó ősi formáját a busman *bosje* mutatja, mely nem más, mint a szél és az éjszakai lehülések ellen fölülről sebtében összefogott és összekötött cserje, melynek belsejéből a fölösleges részeket eltávolítják. Elkészítési módját könnyen elképzelhetjük, ha a mi olyan férőhelyeinkre gondolunk, amelyeket a nád vágása, vagy a kukorica törése idején lábon hagyott nád vagy kukoricából csapnak össze. A busmanokra annyira jellegzetes az ilyen hevenyészett lakóhely, hogy a délafrikai hollandus gyarmatosok, a mai burok ősei, éppen a lakóhelyeikről nevezték el őket busmanoknak, amely szó az eredeti hollandus *bosjes-man*-ból (cserjelakó) ered. Azonban már a busman-kunyhó is aránylag fejlett forma, az ausztráliai benszülöttek fakéregből készült, egy vonalban haladó szélfogóval is beérik és *mia-mia* nevű „lakásuk“, amely olyan, mint valami rozoga deszkákból összeütött kerítésféle, födeletlen és igazában csak a tüzüket védi meg az erősebb szélrohamoktól. Az ethnografusok ezt a szélfogót veszik kiindulónak. Két ilyen szélfogó szögben összehajlítva, már kunyhóféle, olyan, mint a mi közönséges házaink nyerges teteje, a hozzátartozó fal nélkül, a földre állítva, csak a nyitott oldalai lezárásáról kellett még gondoskodniok. Ennek a legkezdetlegesebb kunyhóformának azonban két nagy hibája van: nem véd meg a légköri csapadékoktól (ezen a köré hányt föld sem segít és a bővebb eső csak belefolyik) és minthogy szög alatt hajlik össze, a közbefogott tér nem használható ki egészen. Az ilyen kunyhónak, akár a mi földszintes házainknak padlásán,

csak a közepén és attól jobbra-balra, nagysága szerint, kisebb-nagyobb távolságon lehet egyenesen megállni és minél jobban közeledünk a szélekhez, annál kevesebb a tér, amelyet fölhasználhatunk. A „holt szöglet“ — ahogy az ethnografusok mondják — kétirányu fejlődésre szorította az embert. Mérsékelt és hideg éghajlat alatt a szögbe futó, két, illetve négy lapból álló, esetleg könnyebbség okából kerekre szabott kunyhó alapját lemélyítette, veremlakást csinált, tropikus vidékeken pedig a holt szögletet a föld alá helyezett fallal szüntette meg, vagyis a kunyhó födelét fölemelte, amivel az egész közbefogott tér fölhasználhatóvá vált. (Weule.)

A lakóhely fejlődésének ezek az állomásai jól kimutathatók az egyes primitív népeknél. Melanézia pápua lakói nem ismerik még a falat, lakásuk két, a földön egymásra hajtott szélfogó, vagy egy szélfogó, vagy az esős időszakban a barlangok. Az Egyenlítő közelében fekvő őserdők törpe népségei szélfogót készítenek maguknak, vagy gömbölyű, levelekkel borított kunyhókat. Az amerikai Tüzföld lakóinak *toldo*-ja sem más, mint nem kinyújtva, hanem félkörben beállított szélfogó, a délnyugatafrikai *pontok* gömbölyű kunyhó.

Mindezeknek a lakóhelyeknek fa a főanyaga, még pedig meg nem munkált, vagy csak kevésbé földolgozott fa és részei (kéreg, háncs). Fában szűkülő vidékeken az embernek más a fát helyettesítő anyagról kellett gondoskodnia, amelyekkel az ősi formákat nem nagyon változtatva, lakóhelyét elkészíthette. A pusztás földségek (steppé-k) lakói nomád népek, lakóhelyük csak ideiglenes, gyorsan összeüthető, hamar szétszedhető és szállítható lehetett, ilyen a mozgatható kunyhó, a sátor, amelynek falait előbb állatbőrökkel, majd nemezzel fődtek be. Az ázsiai nomád népek *jurtá*-ja, a beduinok sátrai csak anyagukban mások, formájukban nem hoznak sok újat.

Általában az ember onnan vette a hajléka elkészítéséhez szükséges anyagot, ahol a legközelebb találta és a lakóhely fejlődése részben az építőanyag kérdése. Fa, égetetlen és égetett anyag és terméskő a fölhasznált anyagok, amelyekhez a kulturnépek idő-

ben nem egyszerre eljutottak és amelyeken igazában ma sem mentünk még túl. A *Tigris* és *Euphrates* folyók közötti kőben szegény *Sinear* őslakói a már történeti assyrok és babyloniabeliek téglával építkeztek, ugyanugy, mint Közép-Amerika félkulturált őslakói, az *aztékok* és a *maja* nyelvtörzshöz tartozó népek. Égetetlen téglából valók a *Casas Grandes* (nagy házak) néven ismert hatalmas épület-romok a délamerikai *Rio-Gila* völgyében, vagy az ugyancsak amerikai *Arizona*-, *Colorado*-, *Utah*-ban és másutt található és ma is lakott *Pueblo*-k (spanyol: pueblo = helység), ezek a kockaszerű, lépcsőzetesen egymásra állított épületek, amelyekbe csak létra segítségével fölülről lehet bejutni.

*

A kultúra emelkedésével a kunyhót lassan kiszorítja a ház, de fából készült házak már alacsonyabb kulturfokon is megvannak. *Észak-Amerika* indiánjai több kisebb kunyhó helyett nagy házakat készítettek, amelyekben több család elfért, az *irokéz*-ek gerendákból összerótt, fakéreggel fődött házai között ötszáz láb hosszúak is akadtak. Ezek azonban csak szórványos jelenségek. A lakóhely tágasabbá tételét nem találni meg a primitív népeknél, ami nem meglepő, mert még az európai középkor polgári házai, sőt lovagi kastélyai sem voltak kényelmes lakóháznak nevezhetők, a primitív népek pedig életük nagyobb részét szabadban töltik és nem érzik szükségét nagy lakásoknak, amelyeket sokkal több munkával és összehasonlíthatatlanul nagyobb fáradsággal lehet elkészíteni.

Rengeteg munka, kezdetleges eszközökkel elért bámulatos eredmények jellemzik az ősi kőházakat.

Az általánosan elfogadott nézet szerint a kőépítés Egyiptomból, még pedig a történeti Egyiptomból ered. A történetelőtti Egyiptomból nem maradtak fönnt kőépítmények maradványai, sőt a történeti idők kezdetén is a Nilus sarából formált téglavolt a főépítőanyaguk, amelyből fa fölhasználásával lakóhelyeiket elkészítették. Egyiptom kultúrája azonban évezredekkel idősebb, mint az európai, Egyiptomból már írásos följegyzések maradtak ránk olyan időkből, amelyekben az európai népek történetét még a teljes

sötétség borítja, így megtörténhetett, hogy a már történeti Egyiptomból terjedt el a kőépítés a még történetelőtti korát élő Európában. Krisztus születése előtt körülbelül kétezer évvel eljutottak a kőházak világ-részünk déli felére, a görög szigettengerre és magában Görögországban is hatalmas, történetelőtti kultúrát keltettek életre, amely még nyomaiban is rendkívül figyelemreméltó. A kőből való építés innen, Dél-Európából huzódott tovább nyugat felé és északi irányba. Természetes, hogy az eredeti forma — mert az anyagon kívül a forma dönti el az összetartozás kérdését — nem maradt változatlan a lassu átadás és átvétel századokig tartó folyamatában, de alapjában véve mindenütt ugyanaz. Ez az Egyiptomból származó építési típus nem azonos a mai kőházak alapformájával sem, amelyek a sokkal későbbi római építési módra vezethetők vissza.

Az európai kőépítkezés legrégebbi görögországi nyomainak fölfedezése a német *Schliemann Henrik* (1822—1890) érdeme, aki az antik görögség két nagy epikai alkotása, a Homeros nevéhez fűzött Ilias és Odysseia alapján föl akarta kutatni a költemények korából való, föld alá került emlékeket és habár ez a munkája nem is járt sikerrel, ásatásaival megindított egy olyan munkát, amely világot vetett Európa őstörténetének addig nem ismert részleteire és a saját nagyszerű fölfedezéseivel a praehistorikus archaeológiába örökre beírta a nevét. Munkájának első felében Troja városa, az Iliasban leírt csaták színhelye után kutatott, másik nagyobb, a tudomány számára jelentősebb felét munkásságának a trojaiak győztes ellenfelei az ősi görögség maradványainak kiásatására szentelte. Az Iliasban Agamemnon volt a Troját ostromló görög seregek fővezére, aki városából, Mykenae-ből indult utnak és a háboru győzelmes befejezése után ide tért vissza, és amint a görög tragédiák elbeszélik, itt lett hűtlenné vált felesége Klytaemnestra és annak kedvese, Aigisthos áldozatává. De Mykenae amugy is nevezetes az ó-görög mondák világában. A monda szerint Andromeda megszabadítója, Perseus alapította és egy másik mese szerint itt ette meg Thyestes a gyermekeit. Mit talált Schliemann 1876-ban az ó-görög éposz és tragédiák, az

ó-görög mese- és mondavilág ezen városa helyén? Négy métertől tizenegy méter magasságig változó, 3–7 méter vastag, szabálytalan, kötőanyag nélkül egymásra rakott terméskövekből álló ugynevezett kyklops-i fal veszi körül a magaslatot, amelyen egykor a vár állott. Ezen a falon nyílik az „oroszlánkapu“, egy három méter széles nyílás, amely fölfelé kissé megkeskenyedik és amelynek felső keretdarabját egy több, mint öt méter hosszú, két és fél méter széles, egy darabból kifaragott kötömb alkotja. A kötömbön egy másik, a hegyén lecsapott, háromszög-alaku kőtuskón két, mai alakjában már fejetlen kőoroszlán tart egy fél oszlopot. Schliemann ezen a falon belül kezdett el ásni és rövidesen hat sirban tizenkilenc csontvázra és a csontvázak körül gazdag leletre talált. A gazdagságot itt nem csak tudományos értelemben kell vennünk, a sirok aranyból készült holmikkal voltak tele, arany ékszerekkel, csészékkel, vértékkel, gombokkal, karperecekkel, az egyik sirból ezüstből készült ökörfej került elő, amelynek szarvai aranyból valók voltak, azután aranyveretes török, övek, kardmarkolatok, halotti álarcok és sok más tárgy, mind aranyból. Jellemző azonban, hogy vasat nem találtak a sirokban, a kardok is mind bronzból valók.

Az aranyeleten kívül az építés, de egyben a kezdetleges vallások történetére is nevezetes a Mykenae közelében talált siremlék, melyet a nép Agamemnon sirjának nevez és Schliemann tévesen Atreus kincsesházának gondolt. Hosszu, harminchat méter mélyen a sziklába vágott folyosó vezet a siremlékhez. A folyosó két oldala magasan ki van falazva, a végén hatalmas kapu vezet be az első térbe. A kapu kerete nem omlott még össze teljesen, a felső része két darabból áll, melyek közül a nagyobbik 9 méter hosszú, 3 méter széles, 1 méter vastag és 120.000 kilogram súlyával a legnagyobb kötömb, amelyet eddig görög földön találtak. A kapukereten belül tovább halad a folyosó és pár lépés után a köralapú hegyes kupolába végződő belső helyiségbe jutunk és innen a folyosótól nézve jobbkézfelől másik rövid folyosóval a négyszögletes sirkamrába. A köralapú kupolateremnek 15 méter az átmérője és a magassága is

ugyanennyi, a falát négyszögletes kötömbök alkotják, amelyeket gyűrűszerűen úgy helyeztek el egymás fölé, hogy minden egymásra következő sort valamivel beljebb toltak, miáltal a kupola fölfelé haladva egyre szűkebbé vált az egydarabból álló záróköig és a kiálló részeket azután lefaragták. Tizenöt sor egyre kisebbé váló gyűrű emelkedik így egymás fölött. A folyosó, a kupolaterem és a sirkamra sziklába vannak vágva, egy domb belsejét építették ki a halottak számára lakóhelynek és az egész emléket kívülről föld borítja. Belső díszítését régen elhordták már, a falakat egykor elfedő porphy- és alabástromlapoknak és a megerősítésükre szolgáló bronzkampóknak már csak a nyomai vannak. Nem messze ettől a siremléktől egy másodikat is találtak, mely csak nagyságban üt el Atreus kincsesházától, de amugy mindenben hasonlít hozzá, akár a többi ilyen siremlék, a görögországi Vaphio, Kalamata, Menidi, Thorikos, Orchomenos, Dimini közelében fölfedezettek. Azonban nemcsak Görögország a lelőhelye ilyen földalatti sirkamráknak. Szicíliában, Spanyol- és Franciaországban, Írlandban és Skandináviában is vannak ilyen kőbe vágott, földdel borított, hosszú folyosóval ellátott siremlékek, habár egyik sem olyan pompás, egyik sem készült akkora gondnal és munkával, mint a mykenae-i és különösen az északi országokban lévők (az ottani nép „óriások szobái“-nak nevezte el ezeket) durván faragott, ügyetlenebb kezekkel egymásra állított kövekből készültek. Mindezen épületek sírok és az egész futólagos vázlat alapján is elgondolhatjuk, hogy mennyi munkával kellett elkészülniök. Nem véletlen, hogy sírok maradtak fenn, míg lakóházaknak alig van nyoma. A történetelőtti ember a mykenae-i kultúra idejében a halottak kultuszát mindennél fontosabbnak tartotta. Ugyanazon vallási képzeteket uralta, mint a pyramisokat építő, halottaikat bebalzsamozó egyiptomiak, akik rövidéletű muló anyagból készült lakóhelyeket emeltek maguknak, de örökkétartó, mindennel dacoló szilárd helyeken akarták elhelyezni a halottaikat. A halottaikban magukat tisztelték meg, siremlékeik fölépítésével szerintük maguknak voltak hasznukra és amilyen

helyet biztosítottak halott atyáiknak, ugyanolyant reméltek a fiaiktól. A siremlékeket valóságos lakóhelyeknek szánták halottaiknak és így a kőépítmények fejlődésének vázlata nem volna teljes, ha nem beszéltünk volna néhány szót róluk.

*

Összegezzük még egyszer a lakóhely fejlődéséről elmondottakat. A legősibb hajléktalanságot az első szerszámok elkészítésével nagyjából egyidőben kezdte lassan a mesterségesen készült lakóhely is fölvaltani. Addig talán fákban, a földre lekerülve fák alatt, a szabadban vagy barlangokban, sziklaüregekben, kiálló szikladarabok alatt, odvas fák üregeiben, ki-dőlt faóriások gödrében buvott meg az ősember. Természetes lakóhelyek gyér volta, másfelől a megváltozott klimatikus viszonyok azonban arra kényszerítették, hogy valamiféle védelmet teremtsen magának és féltő gonddal őrzött tüzének, és védelmet teremtsen magának másféle támadások ellen. Ezzel a gondolattal azután sok mindent, mondhatnók az összes lehetőséget végigpróbálta. Falat állított a szél ellen. Két falat összehajtott és az első kunyhót csinálta magának, vagy összefogott és megrögzített cserje-ágakból hevenyészett más tipust. Hidegebb éghajlat alatt a barlangokat próbálta utánozni, a föld alá huzódott. Az állatok és emberek elől, egész közel ahhoz a területhez, amely főeledelét szolgáltatta, a vizen építkezett. Anyagot ott vett, ahol legkönnyebben talált, fát és részeit, agyagot, követ vagy havat, ha más nem akadt. Az igényei nem voltak nagyok, teljesen beérte azzal, ha a lakóhely, úgy ahogy, megfelelt annak a célnak, amely megteremtette a védelemnyújtás céljainak arra az időre, amikor aludt és védtelen volt. A szó mai értelmében véve, nem *lakott* a lakásában, életének legnagyobb részét nem benne töltötte; foglalkozását nem otthon végezte. Ez az oka, hogy olyan kulturális vívmánnyal, mint például a kémény, a kezdetleges fokon sehol, csak jóval később találkozunk. A füst azon a nyíláson ment ki, amelyen emberek, állatok ki- és bejártak, tisztasággal, szellőztetéssel a veremlakásokban, a kunyhókban belül lévő személgödrökkel, a terramarák a padlójukig érő hulladékkal, a primitív emberek nem sokat

törődtek. Az a filozófiai irány, amely a jelen romlottságával szemben a természet embereinek erkölcsi tisztaságára hivatkozott és a természethez való visszatérést hirdette, semmiesetre sem gondolt az anyagi kultúra kezdeteire, a Kjökkenmöödingerek, szó szoros értelmében szemétdombon élő népségére. Azt, amit higiénikus lakásnak neveznek, hiába keressük akár az őskor, akár a mai is élő primitív embereknél. A veremlakásokban elviselhetetlen volt a bűz, még az ott felnőtt, edzett szaglóérzékű lakosai sem bírták ki és a legzordabb télben is időnként kimenekültek belőlük. És vegyük hozzá az élsdi rova-

Kaliforniai földkunyhók.

rok miriádjait, amelyek sűrű rajokban valóságos lepel módjára borították a falakat, a mai tömeglakások, szobák, amelyekben éjjel-nappal alszanak az ágyrajárók, halvány fogalmat adhatnak a vermek levegőjéről. Ezek a kezdetek csak még értékesebbé teszik a haladás eddig elért eredményeit, amelyhez sok ok, elsősorban gazdasági és ennek nyomán szellemi okok vitték el az embert. Primitív hajléktalanság — kunyhó (sátor) —, ház csak a legfőbb állomásai ennek a fejlődésnek, amely, mint bevezetőleg mondtuk, nem általános és ha már kőbaltával nem vágnak ki fákat és hajítófával, bumeranggal sem

vadásznak emberekre és állatokra — a mai fejlett korban is megtaláljuk a primitív lakóhelyeket, gyakran a legkezdetlegesebbeket is. A legrégibb és legújabb típusoknak ez az egymásmellettsége pedig nem valami rejtélyes okból fakad és mindenki könnyen kitalálhatja.

III. A gazdasági kultúra kezdetei.

Az ékszer és a ruházkodás fejlődéstörténete.

A lakóhely fejlődésének legalsó, kiinduló foka az ősi hajléktalanság volt, melyet az ember biológiai leszármazásán kívül egyes vadnépek életmódja igazol. Ugyanigy a ruházkodás fejlődéstörténete is teljes ruhátlansággal kezdődik. A forró égöv alatt ma élő primitív népek általában nem viselnek ruhát. Ausztrália őslakóit Cook kapitány még ruha nélkül találta. Anyaszült meztelenek az Andaman-szigetek lakói, a Borneo belsejében élő dajak-ok, az Uj-Hebridák, a Marquesas-szigetek, a Husvéti-szigetek népe. Afrikában a latuká-k, djur-ok, dinká-k, bavé-k, a darfuriak, Amerikában a régi karib-ok, a boto-kud-ok, a Kis-Antillákon lakók. A spanyol hódítók meztelenül találták a Bahama-szigeteken, Venezuelában és Guyaná-ban lakó törzsek egy részét. Az ethnologiai adatok mellé sorolhatjuk a már történeti népek régi emlékeit. Ő-ind templomok szobrai ruhátlan nőket és férfiakat ábrázolnak, akár a régi Egyiptomból fönmaradt szobrok és képek, melyeken az uralkodón csak pompás fejdisz jelzi állását, de minden ruhája a *sendot* nevű kötény, az egyiptomi mitológia istenei meztelenek és ruhátlan a művészetben a klasszikus görög-római világ számos istene és istennője. (Müller-Lyer.)

Az ősi ruhátlanságot azonban megelőzte egy fok, amikor az ősember egész testét sűrű hajruha borította, aminek az ujszülöttek hajas mivolta az egyetlen, de döntő erejű bizonyossága. Az ujszülött gyermekeknek semmi szükségük nincs a hajzatra és ezért nem magyarázhatjuk másként, mint hogy ősidőkbeli állapotát őrizte meg így átörökléssel az ember. Az ősi sűrű hajruhát azonban már a történetelőtti em-

ber elvesztette és egyike az anthropologia, az ember-tan vitás kérdéseinek, hogy milyen okok idézték elő az ősi szőrzet elvesztését. *Darwin* magyarázatában két okot hoz föl, az első az, hogy a forró égöv alá helyezett őshazában a hőség idézte elő a szőrruha elvesztését, a másik és jobban megtámogatott föltevésében pedig a kiválasztásban keresi és legrégibb elődeinknél az izlés olyan megnyilvánulását veszi föl, amely a férfiakat a nők, a nőket a férfiak kiválasztásában a kevésbé szőrösök előnybenrészesítésére indította és öröklés útján így gyarapodott volna mindig jobban az egyre kevésbé szőrös emberek száma. Egészen röviden. *Darwin* szerint izlésbeli, esztétikai oka volt a fokozatos elszőrtelenedésnek. *Darwin* föltevései ellen azonban igen súlyos érvek emelhetők. A nagy angol kutató Afrikában, a gorillák és csimpánzok hazájában keresi az emberiség őshazáját, ahonnan eddig semmiféle egykor élt nagy majommaradvány nem került elő és ahol a gorilla és csimpánzfélék teste a hőség ellenére is sűrű szőrrel borított. A szőrruha melegebb vidéken is jó szolgálatot tesz a testnek a levegő éjszakai lehülése és a gyakori csapadék ellen, amivel elesik a természetes kiválasztás gondolata, hogy a szőrtelenség idők folyamán hasznosabb volta miatt szorította ki a szőrösséget. Hasonló módon nem állhat meg az esztétikai magyarázat. A szőrruha elvesztése hosszú ideig tartó folyamat volt és kezdetén egészen csekélynek, alig észrevehetőnek kellett lennie, bajosan szerepelhetett hát indítéknak a nemi kiválasztásban. (Wilser.)

A német *Röse* más uton próbálta megfejtetni a kérdést. Elméletében az őseMBER szőrzetének elvesztését agyvelejének fokozatos és egyre növekvő irányu fejlődése okozta olyanformán, mintha a haj elvesztésével a természet a másutt — az agynál — szükséges anyaggal takarékoskodni akart volna. Okoskodásának végső tétele, hogy az első *igazi* embernek szükségképen egészen csupasznak kellett már lennie, más szavakkal a szőrruha elvesztése az emberréléssel egyik bizonyítéka. Ez a gondolatmenet azonban nem számol azzal, hogy az agyvelő növekedése már a *Proanthropus*-nál megkezdődött és hogy a szellemileg magasabb fokon álló emberfajok még elég hajasak.

Ha Röse és vele együtt Hoffmann föltevése helyes volna, akkor a legszörösebb embereknek legostobábbaknak, a legszörtelenebbeknek a legokosabbaknak kellene lenniök, ami nyilvánvalóan képtelenség.

A szörruha elvesztését az agyvelő növekedésével hozni összefüggésbe, eléggé különös gondolat, de még aránylag egyszerű a különben jóhírű *Günther Konrád* ötlete mellett, amikor az ember elszörtelenedését egykori vízi életéből vezeti le. Nem állítja ugyan, hogy őseink valamelyik fejlődési fokukon vízi emlősök voltak, de sokat kellett a vízben tartózkodniok és hajazatukat — akár a vizilovak és cetek — lassanként a vízben vesztették el. Ámde semmi sem szól amellett, hogy az ember fejlődésének egyik korában vízben, vagy részben vízben élt volna és azonkívül is, a fókák és vidrák gyönyörű prémruhát hordanak, noha szintén víziállatok! Mindebből eléggé kiderül, hogy a szörruha elvesztésének kérdését bajos ma megoldani és annak a meglátása, hogy az elszörtelenedést újabb hajszaporodás követi az emberi test egyes részén (a női haj, férfiak arcán, mellén, hónaljában) még bonyolultabbá teszi.

Lehetséges, hogy számos ok idézte elő az elszörtelenedést, így a mesterséges védőberendezések, vermek, kunyhók, állatbőrből készített ruhák, a tűz és másfelől az, hogy az egyenes járás rendkívül kifejlesztette a felső lábszár bizonyos izomsomóit, melyek így igen alkalmasakká váltak, hogy rájuk ülhessenek és a szörzet először az ülés következtében maradt el. Igen sok majomfélének ezért csupasz a fara, akár a tenyere és a talpa. Az ember még nagyobb bőrfölületen ült, mint a nagy majmok és tudvalevően a kopaszság egy foltról kiindulva, gyorsan elterjed. Bárhogy álljon a dolog, kétségtelen, hogy a szörzet elvesztésének korán be kellett következnie, mert egyik emberfajnál sem találunk egészen hajjal borított embereket és egészen szakállas, bajuszos nők nagyon ritkák.

*

Mi volt az első oka a ruházkodásnak? A ruházkodás fogalmát ennél a kérdésnél ki kell bővitenünk egy keveset. A ruházkodás itt nemcsak bármiféle

anyagból készült különböző alaku ruhadarabokat jelent, hanem mindazt, amivel magát az ember idők folyamán fölcicomázta, jelenti tehát az indián tollas fejdíszét, a tetoválás különféle alakját és mindazt, amit ékszernek magukra akasztanak az emberek. Primitív fokon akár a szerszám és a fegyver, a ruha és ékszer sem voltak különválasztva egymástól. A kérdést tehát, hogy mi volt az oka a ruházkodásnak, úgy is föltehetnők, milyen körülmények készítették rá az embert, hogy teste egy részének felszínét rövidebb időre, vagy állandóan megváltoztassa? Kérdésünkre általában három okot szoktak válaszként fölhozni. A ruhát föltalálták az emberek:

Miss Julia Pastrana, a híres mexikói táncosnő, akinek arcán lévő szőr valódi szakáll és bajuszszőr volt.

1. védelmül az időjárás ellen,

2. disziteni önmagukat vele,

3. szeméremérzetből, ilendőségéből.

A szeméremérzet későbbi fejlemény és nem oka a ruházkodásnak, hanem következménye. Az emberek nem azért kezdtek el ruhát viselni, mert észrevették, hogy meztelenek, de utóbb

már ruhát viselve, kezdtek el ruha nélkül szégyenkezni és ethnologailag nem bizonyítható az Ó-szövetség ismert helye „megesmérék, hogy meztelenek volnának: és figefának leveleit fonván egybe, csinálának magoknak körülköteket“. (Mózes I, 3, 7). A primitív emberek egyáltalán nem ismerik a szeméremérzetet, már pedig, ha ez lett volna a ruházkodás fő oka, akkor minden népnél meg kellene találnunk a szégyenkezést a test bizonyos részeinek födetsége fölött. De azonkívül nagy valószínűséggel megállapíthatjuk a szeméremérzet másodlagos kifejlődésének okait is. Első az elpirulás akarattalan reflektorikus jelensége, melyet az aggodalom idéz föl, de sötétben,

mikor tudják, hogy nem vehető észre, sokkal gyöngébb, azután a félelem (különösen nőknél), hogy utálatot okoz, szerves életének bizonyos időnként föllépő megnyilvánulásával és végül, hogy a him mindenkori aktivitásával szemben a nőtények az állatvilágban, csak szabályos időközönként hajlandók párosodásra és ezen időszakokon kívül vonakodnak és kerülnek a hímek tolakódását; a szeméremérzés ennek az ösztönszerű vonakodásnak az átalakult formája. A ruházkodásnak nem a szeméremérzés volt az oka, de amikor az emberek már testük bizonyos részeit elfödtek, a test elfödését — mely eredetileg más célt szolgált — így is értelmezték és a szeméremérzet annál erősebbé vált, minél több testrészt takart el az ember mások szemei elől. (Reitzenstein.)

A másik két motívum közül fölületes itélettel a mai ember látószögéből az időjárás ellen való védelemkeresést vehetnők a ruházkodás indító okának. Azonban a tropikus vadnépeknél — és föltehetőleg az európai ember őseinél is — a védelmi motívum háttérbe szorul az ékitő motívum előtt. A primitív ember rendkívül hiu, ezért a ruha az ékszerből keletkezett és pedig azzal a céllal, hogy viselője figyelmet keltsen maga iránt a másik nemnél. A vadnépek rendkívül szeretik magukat fölcicomázni, amiben talán a biológiai mozzanatnak is valami része, a madarak nászruhájának és más a himállatokat jellemző diszitményeknek (ágas-bogas szarvak, sörény stb.). A primitív ember a testére halmozott sokféle ékítéssel ki akarja emelni magát társai közül és tetsteni akar a másik nemnek. Egyes vad törzseknél még ma is hordanak a nők keskeny, gyöngyökből, kagylókból készült öveket, vagy szalagféleket, melyeknek nem elfedés, hanem az ellenkezője, a nemi részekre való figyelmeztetés a célja. Reitzenstein be is mutat egy ilyen képet, melyen a Kivu keleti partjáról való öves mtussi-leányt a legjobb akarattal sem mondhatjuk felöltözöttnek, minden ruhája egy vékony gyöngysor a csipőjén. Rendkívül figyelemre méltó, hogy ugyanezt a fogyatékos „ruhát“, a csábításnak, figyelmeztetésnek viselt övfélét megtaláljuk a leletek kis szobrocskáiban is. Egy Veronában napfényre került bronzfigura kezdetlegesen kidolgozott

nőt ábrázol, aki két kézzel vizeskorsót tart a fején és a szóban lévő övön kívül semmi más nincs rajta, más helyzetben az öves szobrocskák egyik kezükkel egyenesen a nemi szerveikre mutatnak, mint a nálunk, Nyitra megyében kiásott, vagy a Novilarán talált bronzfigurán. (Reitzenstein.)

A ruha, egészen általános értelemben véve, az ékszerből fejlődött ki. Ó-egyptomi képeken a leányok csak a *rachat*-nak elnevezett bőrvet hordták, melyről ugyancsak bőrből készült finom rojtok függtek alá, a rabszolganők mind ruhátlanul vannak ábrázolva, a rachat tehát ékszerszámba ment és nem eltakarás volt a célja, amit világosan mutat, hogy a férjes asszonyok jobban takaró ruhákat hordtak.

Mtussi leány
gyöngyövvél.

De ha, amint minden bizonyítja, a primitív ember lelki életének hatalmas tényezője a hiúság és így a ruhák is abból a törekvéséből származnak, hogy testét valamiféle módon föltünővé tegye, akkor csak a diszitési módokat kell sorba vennünk és megkapjuk a ruházódás kezdetleges fokának történetét.

Legelsőnek a zsiradékokkal való kenekedést kell itt megemlítenünk, amely könnyű hozzáférhetőségével, vízhatlanná tevő, részben a hideg ellen is megvédő tulajdonságával a bőrt rugalmassá, puhává, férgek számára nehezebben hozzáférhetővé tevő tulajdonságával ősidők óta nagy szerepet játszott az emberiség testápolásában, amikor pedig különféle festéket is dörzsöltek el benne, főrésze lett az egyik „ruházati“, helyesebben diszitési típusnak. A schusenriedi leletből testfestésre szolgáló piros festőanyag került elő, vagyis már a palaeolith-kor rénszarvasokra vadászó emberei zsiros festékekkel mázolták be testüket. A történeti időkben a klasszikus helléneknél a fürdés utáni oliva-olajjal való bedörzsölést a vendégszeretet megkövetelte és a mai vadnépek egész sora kenekedik még különféle állatok zsirjával vagy meg-

olvasztott vajjal. Az emberi bőr befestése már korán együtt jár a festék megrögzítésére való törekvéssel, a nagy gonddal elkészített festményt a primitív ember meg akarta őrizni a testen és pedig nemcsak munkakímélésből, hanem azért, mert már igen korán vallási és történelmi mozzanatoknak is jutott része benne, ezért a festékanyagot a bőr alá vitte és tetoválni kezdte magát. A tetoválást tüvel vagy több tüvel egyszerre végzik, amelyeknek hegyét festékbe mártják, vagy mint az Amur-folyó melletti törzsek festékbe mártott fonalat huznak át a bőrön, valóságos „himzést“ varrnak ki rá, vagy pedig tűk helvett egyszerűen fölhasítják a bőrt és a sebbe dörzsölik be a festéket (Uj-Zéland maori-jai), Mikronézia, Polynézia, a Marquesas-szigetek, Samoa és Uj-Zeland vad népei általában tetoválják a testüket, a régi Japánban a kuklik mellükön és hátukon egész festményeket hordtak és megvan a tetoválás a mai Európában is, matrózok, munkások meg a bűnözők világában és nálunk a régi osztrák-magyar birodalomban a három évig szolgáló katonák elég gyakran tetováltatták magukat. Az európai tetoválásnál a fekete lőpor, utjabban a festékpárnák kék vagy vörös anilinfestéke szolgál festőanyagul, a tetoválás célja itt megörökíteni valamilyen nevezetes esemény időpontját (a katonasághoz való bevonulás napja stb.), szimbolikus rajzzal jelezni a foglalkozást (két egymásra tett kalapács, horgony), de leggyakrabban a tetovált férfi kedvese nevének a kezdőbetűi és egy szív, két kéz fordulnak elő, vagy más módon érzékeltetett kifejezései szexuális kapcsolatoknak. A tetoválás ezen neveit mind megtaláljuk a primitív népeknél is, amelyek leginkább testük azon részeit díszítik így föl, amelyeket a másik nem is láthat. A tetoválás és a ruházkodás egykori szoros kapcsolatát mutatja, hogy általában minél kevesebb ruhája van a vadembernek, annál jobban tetoválja magát és főleg azon testrészeit, amelyeket először föd el, ha fölöltözik és mielőtt bizonyos ruhadarabok viseléséhez hozzászokott, ezeket a részeket nem bántja többé és más, még födetlen helyet keres magának a test megrögzítésére. Ez az oka, hogy az európai ember már rendszeren csak az alsó karján, vagy a kezefején

hord tetovált rajzokat; a később elfödött részek tetoválása pedig ugyanazon célt szolgálta, mint az egyetlen övből álló ruha, nem elfedést, hanem figyelmeztetést, a figyelem fölkeltését.

A szexuális mozzanat mellett azonban ugyanolyan fontos második oka a bőrre való rövidebb vagy hosszabb ideig tartó festésnek az a kívánság, hogy ezekkel a rajzokkal a primitív ember valami módon távol tartsa magától ellenségeit. A második cél tehát az elriasztás, önmagának minél ijesztőbbé, minél rettenetesebbé tétele, amelyet egyrészt vitézi tettei szimbolikus ábrázolásával, de még inkább törzsének vagy családjának jelképes föltüntetésével ér el. A vadember kifestett sebhelyeiben nem ritkán törzsének

Sebforradásokkal, ajak-, fül- és orrdiszítésekkel felékesített férfiak a volt Német-Keletafrikából.

rövidre fogott történetét hordja magán, kibővítve saját vitéz életének legkimagaslóbb eseményeivel, hogy mindenki lássa és csodálja érte. Megölt ellenfeleket, győzelmesen megharcolt ütközeteket tüntetnek föl és az emberi bőr nyújtja az első anyagot események megörökítésére. A tetoválásnak harmadik oka a totemek kultuszával függ össze és később kerül majd szóba. Egyelőre kiegészíthetjük még azzal a diszitó móddal, melynél szintén az élő emberi bőr az alap, de nem festéket visznek a bőr alá, hanem a mesterségesen előidézett sebhelyek maguk szolgálnak diszül. Afrika népei különösen szeretik ezt a festéknélküli, nem sima, hanem kiálló, reliefszerű ékitést, főleg a bantu-népségek, a volt Német-Keletafrika őslakói, a Nyassa- és az Indiai-oceán között lakó vadak, akik arcukon kívül mellüket, hasukat, hátukat és felső combjaikat is sűrűn egymasmellé vagdalt apró sebekkel diszítik, melyeket ismételten és mindaddig

fölnyitnak, míg a varratos sebhelyet elég nagynak, elég szembeszökőnek nem tartják, vagy pedig égési sebekkel idéznek elő ilven forradásokat, vagy mint a Kongo középső folyásának vidékén a bőrből kis darabokat vágnak ki és így a kivágott helyen a test kis gombszerű forradást mutat. Mondanunk sem kell, hogy a sebforradásokkal való szépítés, akár a tetoválás, igen fájdalmas műveletek és a primitív népek rendkívüli hiúságának beszédes bizonyítékai. A festés, a színes és szintelen tetoválás keletkezéséről a már említetteken kívül csak föltevéseink vannak, így sokszor említett érv, hogy az ember a férgek csipése ellen vakaródzással, majd testére kent nedves, sáros anyagokkal védekezett és ebből a gondolkörből szakadt ki teste rajzokkal, állandó rajzokkal való földiszítésének gondolata, melyhez a sebforradásokkal való diszitésnél még hozzátehetjük, hogy a harcban szerzett és mindenkor tisztességnak, kitüntetésnek számító sebhelyek kelthették föl a primitív emberekben ezek utánzásának a vágyát. A főök az emberi hiúság; ez vezeti a meztelenül, minden ruha nélkül járó népségeket is arra, hogy a szerintük utólérhetetlenül pompás, zsir, okker és tehéntrágya keverékével megmerevített és fantasztikusan kinyírt hajviseleteket hordjanak, melyek olyan nagy becsben állnak, hogy az ilyen pompás „frizura” tulajdonosa éjszakáit mozdulatlanul, a hátán fekvéig tölti el és fejét külön fából készült padfélére fekteti. A hajviseletre fordított tulságos figyelem azonban csak gyermekjáték a testet földiszító többi módokhoz képest, az emberi test különféle szándékosan előidézett eltorzításához. Ilyen mindenekelőtt a négereknél és malájoknál egyformán uralkodó szokás a fogazatuk átalakítása. Afrika és Indonesia számos törzse nem tartja elég tetszetősnek a természetes fogsorát, hanem változtat rajta. *Weule* hat képet közöl erről a mi számunkra egészen értelmetlen szokásról. Kalapáccsal kiverik a négy középső alsó metszőfogát, kiverik a két alsó középsőt, a megfelelő két felsőt szögben ferde-re lereszelik, vagy szabályos háromszög alakúvá csiszolják; más típusnál nem az alsó fogsort, hanem a felső középső metszőfogakat reszelik ki csipkésekké. Még különösebb idegen testeknek az arc egyes

részeire való alkalmazása, mely nyomaiban, asszonyaink és lányaink fülbevalójában nálunk is megvan, sőt u. n. csaváros fülbevalót, mint vedőszert, a szem esetleges megbetegedései ellen nem nagyon régen európai férfiak is viseltek. A primitív népek ugyancsak kifurják a fülüket alsó, sőt felső részét, de fülbevalóik aránytalanul nagyobbak és súlyosabbak, mint a mieink, azonfölül átfurják orruk közfalát, hogy a gyűrűt vagy fűcskát, vagy mind a kettőt dugjanak az így kapott nyíláson keresztül és átlukasztják also vagy felső ajkukat, ugyanezen célból. A suaheli-törzsek *kipini*-nek nevezik a fadarab és gyűrű ilyen célra való alkalmazását, melyet egyformán megtalálunk Délamerika, Melanesia és Ausztrália vad népeinél. Az eljárás mindenütt egyforma, kis lyukkal kezdik, a sebet nem engedik behegedni és folytonosan vastagabb fűcskákkal teszik a nyílást egyre tágabbá. A különös szokás okát nem lehet egészen biztosan megállapítani. A hererók (a volt Német-Delnyugatairikiában) azzal okolják meg, hogy csak így eltorzított fogakkal lehet jól beszélni a nyelvüket, mások őseikre hivatkoznak, akik ezt a szokást rájuk hagyták, vagy trétás megindokolással térnek ki a válaszadás elől. Általában a vad népek nem tulságosan közlékenyek a szokásaikról, másrészt pedig a misszionáriusok nem nagy tapintattal próbálják meg kikérdezni őket, így sok értékes szokásuk magyarázata rejtve marad a nem szakember megfigyelő előtt. Általánosan elterjedt szokás és az ókorból Herodotos följegyzésén kívül a Krimi-félszigeten, Svájcban, Németországban és Ausztriában talált csontvázakon is megvan, a mai vadnépek közül a régi Amerika, a Philippini-szigetek, Celebes, Kisázsia őslakóinál, a turkomanoknál és a malájoknál divatos, mellyel a kis gyermekek koponyaalkatát igyekeznek más, nekik tetszetősebb formájúra változtatni. A csecsemő fejét emiatt két deszka közé szorítják, vagy szalagokkal szorítják meg, vagy a bölcseül használt nyitott ládaféle egyik végére erősitenek egy mozgatható fedéldarabot, amelyet leszíjaznak és így a bölcseben fekvő gyermek fejét állandóan egyirányu nyomás alatt tartják. Az eljárás eredménye a homlokrész

ferde hátrahajlása, a koponya középső felső részének csucsos kidudorodása, vagy ellenkezőleg, rövid, de széles koponya keletkezése, amely szerencsére nem árt meg áldozatainak és nem csökkenti értelmüket. A különös szokás talán a vándornépeknél keletkezett, akik sokszor kerültek abba a helyzetbe, hogy csecsemőiket is magukkal kellett cipelniök. A fej ilyen vándorlások alkalmával torzulhatott el és a vadak az ott megfigyelt jelenségeket utánozzák. (Weule.) Mind ezen diszitó módoknál az emberi test szolgált alapanyagul és csak bizonyos egészen általános értelemben vehettük a tetoválást és társait ékszereknek.

A valójukban ékszerek sorát a gyűrűvel kezdhetjük el, amely a kulturembereknél is megtalálható, mint a kezek és karok diszitése, a vadak és az ősember a gyűrűt azonban kezükön és karjukon kívül a lábszárakon és a nyakukon viselik. A Kongo középső részén tanyázó bayansi törzs aszszonyai hatalmas sulyu rézkarikát hordanak a nyakukon, a massai nők spirálisan réz- vagy vasdrótból csavart karikákat hordanak a nyakukon, fülükben és egész alsó és felső karjukat elborítják sűrűn egymásra rakott karperecekkal, a fülükben néha annyit, hogy már nem is oda, hanem szalag segítségével a fejükre erősítik. Ide tartoznak a melanéziaiak mindenféle állati anyagból (teknőc, kagylóhajak, ragadozók fogai) készült nyakláncai. Rövidre fogva, általában azt mondhatjuk, hogy a vadember mindent magára akaszt, amit elég fényesnek, színesnek, vagy tarkának gondol a természetben. A műveltségnek ezen a fokán ékszernek számít a ruha is, aminek nyomait Európában is megtalálhatjuk, olyan szokásoknál, hogy a ruhát csak ünnepélyes alkalmakkor öltik magukra. A szegénységen kívül ide vezethető vissza szegényebb parasztjaink szokása, hogy vásárnaponként a csizmát csak akkor huzzák magukra, mielőtt a templomba belépnek, de kijövet, újra csakhamar mezitláb vonulnak haza. A ruha igazi ruha, vagyis védőszerepet csak a hideg égöv alatt élőknel, főként a sarkvidékek lakóinál játszik. A meleg vidékek népeinél azonban ékítő jellege kétségtelen. *Selenka Emil* érdemes könyvében a ruhát az ékítő anyagok közé sorolja és szerinte a ruházkodás is

egy neme a beszédnek. Mivel pedig az ember gondolatai és érzései, akarásai ötféle közlési módja közül hármat mesterséges eredetűnek gondol, az ilyennek vélt hangokból, taglejtésből és érintésből keletkezett beszéd mellett csak annál jelentősebbé válik a gondolatok arcjátékkal való, az arcizmok azonossága folytán minden népnél egyforma beszéde és az a beszéd, amely a ruhák útján szól hozzánk, amely utóbbikat természetes nyelveknek minősít. Gondolatmenetében megfigyelésekből indul ki. Minden viselkedés, ruházat alapjában véve idegen a testnek és más és más formát ad annak, akinek a testét disziti. Uszályos ruhában nem lehet kisgyermek módjára ugrándozni, ezért az uszályos ruha fogalma a lassu, előkelő mozgás és méltóság képével párosul a nézők agyában, csakugy, mint ahogy a diszmagyar, melyben nem szoktak, de nem is nagyon lehet hosszú metát, vagy kinn a bárányt játszani, a történelem „magyar urát“ jelenti nekünk és valami uriasat jelent a hazai történetet nem ismerő idegen számára is. A katonák válldiszei a váll látszólagos szélesebbé, erősebbétételére valók és azt akarják mutatni velük, hogy viselőjük erőteljes, jótestű, vállalkozó hadfi. A karperec, amely szorosan megül egy formás női karon, ennek a karnak a szépségére figyelmeztet a maga könnyen érthető nyelvén, a telt női nyakon függő lánc a nyak kerektségére, teltségére, fehérségére mutat ugyanugy, mint a ráncos, kiálló izmu, kiaszott bőrű vénasszonynyakon fityegő lánc csak annál erősebben föl hívja tekintetünket ezekre a bájtalan fogyatékokra. A modern divat tulzásaival tetszésünk szerint szaporíthatnók Selenka gondolatának megvilágítását, de elég, ha arra utalunk, hogy a ruha után ma is akárhányszor a viselője jellemére és erkölcsére következtetnek és — ruha teszi az embert — ítéleteket formálnak. Ilyen értelemben a higgadt komolyság képét idézte föl az ókori görögök chiton-ja, a rómaiak togá-ja, nők tunicá-ja, az újabb népek közül magas művészi ízlést és művészi hajlandóságokat árul el a japánok kimono-ja és a chinaiak selyemruházata. A primitív népek ruhái és ékszerei így, mélyebb értelemben véve, csak viselőik végtelen, semmitől vissza nem riadó hiuságának a kifejezői, annak a törekvésnek,

amellyel a vadember két okból ki akar tűnni társai közül: tetszeni a másik nemnek és saját nemén belül kiemelkedni a törzse többi tagjai közül. A mesterséges ruházati anyagok alkalmazásában is ugyanezeket az elveket látjuk érvényesülni. A legrégibb ilyen anyag a megölt állatok bőre, prémes bundája, eleinte csak megmunkálatlanul, később durván, majd finomabban kicserezve. Északamerika indiánjai cserzett bőrruhákat viseltek, bőrökbe bujt eszkimók képekről eléggé ismeretesek. A másik ősi ruhaanyag bizonyos fák kérge és rostja, amelyet csak le kell fejteni, kalapácsütésekkel laposra verdesni, hogy használható, elég rugalmas lemezfélékhez jussanak, amelyből kötények, övek, minden újabb anyag hozzátétele nélkül készíthetők. Oceánia népeinek *tapó*-ja, a négerek *mbugu*-ja növényi anyagokból készül. De ugyanezen népségek egy része már eljutott a szövéshez és „ruháit” rostokból maga szövi meg, természetesen szövőszék nélkül, amelynek föltalálása sokkal későbbre esik.

Tekintsünk át még egyszer az emberi ruházkodás fejlődésének történetén. A legkezdetlegesebb, ősi ruhátlanságot már igen korán fölváltotta nem a ruha, hanem az ékszerek, jelesül övek, karperecek és nyakláncok, amelyek közül ismét az övet kell vennünk legrégibbnek. Ezek az ékszerek az emberi hiuságnak, tetszenivágyásnak, hódítani akarásnak voltak eredetileg a kifejezői. Nem takartak el semmit, sőt ellenkezőleg, fölhivták a figyelmet a nemiségre, és sexualis jellegük, főként az övnek, kétségtelen. A test ékítésére szolgáló diszek közül az ékszerekkel egyidősnek vehető a test bezsirozása, a zsiradéknak színes anyagokkal való keverésével a test befestése, majd a festés maradandóvá tétele a tetoválás és ennek festék nélkül való változata, a sebforradások, sebhelyekkel való diszítés. A tetoválás egyes népeknél eredetileg ugyanazon célt szolgálta, mint az öv és sexualis jellegét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy leginkább ama testrészeket

Dayak asszony
Borneo-szigetéről.

tetoválták, amelyeket a ruházat behozatalával elsőnek fedtek el. Ugyanebbe a csoportba tartozik még idegen anyagoknak fülbe, orrba, alsó- és felsőajakba illesztése, a fogak és a koponya átalakítása.

A legrégebbi fokon a ruha és ékszer egybeesett (integratio) és a kettő elválása csak később következett be; a ruházatot az északi népeknél az időjárás elleni védekezés tette szükségessé, a déli népeknél, tehát az őshaza helyéhez közelebb lakóknál a ruhát is ugyanazon lelki rezdület-sor találhatta föl, mint amelyik az ékszereket, a hiuság és tetszeni-, kitűnnyvágyás egyrészt a másik nem, másrészt a maguk nembeliek előtt. A ruházkodás kezdeteihez azonban semmi köze sincs a szeméremérzetnek, mely a ruháknak nem oka, hanem okozata és csak azután született meg az emberekben, mikor testük bizonyos szerveinek eltakarásához már hosszabb időn át hozzászoktak. A dolog természetéből következik, hogy a csontvázak lelőhelyein nem találtak semmiféle állati vagy növényi anyagból való ruhadarabot; de az ősi archaeologia majd minden korából kerültek elő ékszerfélék, igen régieknek mondhatjuk az emberi test befestésére való szerves és szervetlen eredetű színes anyagokat, melyek megléte már a kőkori embernél kimutatható s a ruházati cikkek közül az övet és szerepét ősi szobrok bizonyítják. Ezeken kívül azonban a fejlődés kezdetleges fokait csak a ma élő vadnépeknél szerzett ismereteinkkel állapíthattuk meg, úgy, hogy jóformán az egész idevonatkozó anyag ethnografiai és nem archaeologiai, és minden, amit itt elmondtunk, azon a tételen áll, hogy a vadnépek mai művelődési állapota megfelel az európai ember *egykori* (akár Európában, akár máshol megszerzett) kulturájának.

IV. A szellemi kultúra kezdetei.

A nyelv és az írás.

Hogyan tanult meg az ősember beszélni? Kérdéseink, melyekre eddig válaszolni igyekeztünk az embernek a természetben elfoglalt helyével, szerszámaival, fegyvereivel, a kultúra nagy lendítőjével, a tűz-

zel, lakóhelyével meg ékszereivel és ruházatával foglalkoztak, az anyagi kultúra kezdeteit vették vizsgálat alá és ha lehet így mondanunk: *a külső ember* volt a tárgyuk. A nyelv eredetének problémája más, az ősemler lelkét nézi. Könnyen észrevehetjük, hogy az efféle kutatás sokkal nehezebb az előzőknél, ahol ha gyéren is, de kézzelfogható, érzékelhető maradványokon épült föl az elmélet, melyek elrendezését egyre tökéletesebb, szemmeláthatóan egyre tökéletesebb formájuk tette lehetővé. Minderről nincs és nem lehet szó a szellemi kultúra kezdeteinél, emlékekről és maradványokról itt olyan értelemben, mint eddig, nem beszélhetünk. Ugyanigy nem sokat segít a beszélni tanuló kis gyermekek, vagy a beszélni nem tudó süketnémák megfigyelése, vagy az állatvilág azon csoportjaié, amelyeket magasabbrendű állatok neve alatt ismernek. Ezeknek a magasabbrendű állatoknak a pontos ismerete a nyelv keletkezésének csak egy mozzanatát világítja meg, a beszélni tanuló gyermek pedig az átöröklés törvényeit teszi érthetőbbé, a beszéd eredete egyike a legnehezebb, ma is megoldásra váró kérdéseknek. Kétségtelenül itt is fejlődésről van szó, a nyelvek folytonos evolúcióban vannak, egyre egyszerűbbé, „kevesebb nyelvtanuvá“ válnak, de a főkérdés a kiindulásra vonatkozik, a fejlődés alapjaira. Pontosabban szólva, a nyelvi tevékenység kettős folyamatnak az eredménye, a hallási benyomásokat, hallható hangokat létrehozó beszédsszervek mozgásának és belső folyamatokénak, melyek a beszédsszervek mozgásait megelőzik és lehetővé teszik. Az elemi iskolában a beszéd egyik kisebb részéről, a mondatról úgy tanultuk valamikor, hogy a mondat gondolatainknak szóban vagy írásban való kifejezése. Ebben a meghatározásban a „gondolataink“ a belső folyamatokat, a „kifejezése“ először a beszédsszervek mozgását jelenti. Azonban a külső és belső nyelv fölvételével a probléma csak még nehezebbé váltott és ha a nyelv eredetéről akarunk szólni, mind a kettőre tekintettel kell lennünk, így nem lesz talán fölösleges, ha mindenekelőtt ennek a kétféle folyamatnak a leglényegesebb jegyeivel igyekszünk tisztába jönni. A külső nyelv a kilélegzett (egészen ritkán a belélegzett) levegő földolgozása a

gégében és a szájüregben a beszédszervek által. Ha beszélni akarunk, levegőt kell a légcsőn át tüdőnkéből a gégénk felé szorítani. A gége, egyik a nép nyelvén Ádám csutkájának nevezett részében (gégefő) a kiömlő levegő két izomsomó közé jut, melyek közelebb, távolabb húzódhatnak egymástól és széleik a légáramra szabályos rezgésekbe kezdenek. Ezeket a rezgéseket a beszélő és hallgató füle mint a zenei zöngéket fogja föl. A hangszalagokat rezgésbe hozó légáram a gégefőből tovább halad a garatba, ahonnan két irányban hagyhatja el a testet, az orr üregén, az orrlyukakon, ha a lágy iny és a nyelvcsap nem zárják el az orrnak a szájba torkoló nyílásait, vagy a szájon át, ha a lágy iny és a nyelvcsap a garat hátulsó falához szorulnak. Az első esetben orrhangokat és orrhangu magánhangzókat hallunk, míg a szájba érkező levegőtömeg a lágy vagy a kemény inyen, a fogaknál, vagy az ajkaknál akadályokra talál, melyeket szétvet, vagy köztük átsurran és így szabálytalan hangok benyomását kelti föl. Látjuk tehát, hogy maguknak a hangoknak a keletkezése is elég bonyolult gépezetet kíván, durván szólva, a hanghoz szükséges levegőt szolgáltató fújtatót, a tüdőt, azután a hangszalagokat, a lágy és kemény iny, a nyelv, fogak és ajkából álló szerkezetet. Tegyük még hozzá, hogy a hangok tulajdonkép különböző erősségben rezgő levegőáramok, amelyeket így fog föl az emberek hangfölfogókészüléke, a fül, és kelti föl bennük ugyanazon hang érzését. Tisztán testi folyamatok mennek át a levegőn, tisztán testi folyamatok indítanak el lég hullámrezgéseket, amelyek a hallgatókban pontosan megfelelő hangok képét oldják ki és így testi uton két vagy több ember test nélkül való, szellemi természetű tudatát hozzák kapcsolatba. Én *gondolok* valamit, a gondolatomat kimondom és akkor a levegő közvetítésével azok, akik a közelemben vannak, tudomást nyerhetnek az én *gondolatomról*. A gondolat testtelen, láthatatlan, megfoghatatlan, megmérhetetlen. A beszéd technikai útja és fölfogása mások által hatalmas csodának látszik. Hiszen a beszédszervek magukbanvéve élettelen husdarabok, tevékenységük csak a mozgásukban áll. Mi hozza mozgásba ezt az élettelen gépet?

Egyik rendkívül alapos és elmemozdító könyvében *Schmidt József* pontos választ ad erre a kérdésre is. A beszélőképesség anatómiai (bonctani) alapja az emberi nagyagykéreg szürkeállományában rendszerint a baloldali agyféltekében van. Elöl a mozgatóterület, a Broca-féle beszélscentrum, fölötte az írásmozgásokat szabályozó íráscentrum, hátrább az olvasás látási középpontja és ez alatt a Wernicke-féle hely, a megértés hallási centruma. Vegyünk egy példát. „Dolgozol?” — kérdezem. A szájamból kijövő és több helyen átalakult nyolc, illetve három különböző erősségű hanghullám a szomszéd füléhez jut, innen a hallási érzetek középpontjába kerül, majd a képzetek társulásának (asszociáció) centrumába, ahol tudatossá válik, más szóval az, akit kérdeztem, hallotta, meghallotta és megértette a kérdésemet. A válaszolás folyamatát csak képekben tudjuk leírni. Azt mondjuk, mintha valami személyről volna szó, hogy akaratumk válaszra határozza el magát és ezért a kifelé vezető mozgatóidegek utján parancsot ad a nyelvizmoknak, hogy a főnforgó esetben szükséges hangokat létesítsék, ami sok ezer idegszál és izomrost működésbehozatalával jár együtt és mégis olyan rendkívüli pontossággal és annyira gyorsan megy végbe, hogy a beszélő nem is tudja megkülönböztetni azokat az elemeket, melyekből beszéde legkisebb részei is összetevődtek.

Bizonyos, hogy ilyen nagy pontosság, az egyes szervek működésének ez a bámulatos egybevágása és ekkora gyorsaság bizonyos ideig tartó begyakorlás eredménye, mert sűrű gyakorlás és megszokás által minden más cselekvés is automatikussá válik. A szabályszerűen állandóan, minden emberben megisméltlődő szokások (igy a beszéd és írás) az emberi nem tulajdonságaivá válnak, amelyek örököltetők. (Spencer.) A kis gyermek tehát már a beszéls bizonyos elődeitől örökölt képességgel jön a világra, őseink a beszélsi centrumot, a Broca-féle helyet mint a nyelv potenciális energiáját hagyták számunkra hátra, hasonlattal szólva, olyan ez a beszélsi centrum, mint a fizikus rézgömbje, melybe különböző elektromosságokat gyűjtenek össze és amelyhez csak közeledni kell valami vezetővel, hogy a benne

fölgyült elektromos potenciális (fölraktározott) energia kisüljön, vagyis fény-, hő- és hangtünemények mellett munkát végezessen, valóságos energiává váljék.

A kis gyermekben megvan a képesség arra, hogy beszélni tudjon és így ugyanolyan könnyen meg is tanulja, mint a járást-menést. Vegyük azonban kissé pontosabban szemügyre a folyamatot, amellyel a gyermek megtanul beszélni, mivel a gyermek, bizonyos nézőpontból szemlélve, ugyanaz, mint a primitív ember és így értékes fölvilágosításokat nyerhetünk talán a nyelvek keletkezésére. A kis gyermek vizet kap, odanyújtjuk neki edényben és megnevezzük előtte: viz, viz. A kisded hallja a „viz“ szót, nem sok időre rá, valami kép rakódik le agysejtjeiben az egyik hiányérzését (szomjuságát) lecsillapító folyadék látható tulajdonságairól és oly sokszor hallja a „viz“ szót, hogy annak hallási képe is megrögződik emlékezetében. Később ha megszomjazik és nem veszik rögtön észre, meg fogja kísérelni a „viz“ szó kiejtését és kellő gyakorlat után helyesen is ejti ki, vagyis ugyanugy, ugyanazon szájtartással, amint az apja, anyja kiejtik. A gyermeknek a víz szóról így kettős emlékezeti képe van, hallási, kiejtési képe, azonkívül látási is, a víz, már említettem, szembeszökő jegyeiről. A háromféle kép szorosan kapcsolatos egymással. Elég a gyermeknek utóbb megpillantani a vizet, máris eszébe jut a „viz“ szó és fölbukkannak lelkéből azok a mozgások, amelyek a „viz“ szó kiejtéséhez szükségesek.

Más szavakkal, a külső nyelv izmok mozgása bizonyos hangok előállítására. A belső nyelv a hallott és kiejtett szavak emlékezeti hangképeinek összessége. (Schmidt.) Láthatjuk tehát, hogy a beszélni kezdő gyermek vizsgálatával nem oldhattuk ugyan meg a kérdést, de még élesebb megvilágításba helyeztük és annyit sikerült elérnünk vele, hogy a probléma most még tisztábban áll előttünk. Az anatómia megtalálta a beszélés centrumát, és igaza lehet az élettannak is, amikor azt tanítja, hogy az emberi nyelv nem lehet régebbi a kétlábonjárással kezdődő emberi lételnél. A nyelv kialakulására az egyenes járás megadta a legfőbb föltételeket. A kétlábonjárás a látó-

kör nagyobbodásával járt, a mell fölszabadult a belső részek nyomása alól, a gégefő és a hangszalagok ilyenformán zavartalanabbul kifejlődhettek. Azonban, ismételjük, mindezzel csak a föltételek voltak megadva, amelyek alapján a nyelv kifejlődhetett, de mindaddig nem esett szó arról a mozzanatról, amely a fejlődést megindította. Általában ma az a fölfogás, hogy gondolataink hangokkal való közlésének ösztöne olyan ősi, mint akár az éhség érzése, a nemi ösztön, a játék, vagy a hiuság. Az emberben legyőzhetetlenül él a hajlandóság, hogy gondolatait és érzéseit kifejezésre juttassa, elmondja más embereknek. A nyelvet az ősi közlési ösztön hozta létre és mert a közlési ösztön az ember társas lény mivoltára figyelmeztet, kétségtelen, hogy az artikulált emberi beszéd társadalmi produktum és társas ösztön nélkül meg sem születhetett volna. (Stein L.) A nyelv eredetének vizsgálata így ebből a nézőpontból véve a társadalomtudomány, a szociológia körébe is belevág és a szociológia, amely az embert, mint a szerves lények világának egyik tagját veszi vizsgálóra, a nyelv eredetét sem elszigetelten csak az embernél akarja fölkutatni. Első kérdése az állatok közlési módjaira vonatkozik. A beszéd kezdeteit megtalálhatjuk a magasabbrendű állatoknál. Természet tudósok megállapították, hogy a tyukok és galambok 12, a kutyák 15, a szarvasmarhák 22 különféle hang fölött rendelkeznek, a gorilla- és csimpánzféléknek husz, egymástól elütő hangja van, nem is említve, hogy taglejtés és arcjátékkal a husz hangból álló nyelvüket lényegesen meg tudják gazdagítani. A közösség tudata közös hangok által már az állatvilágban kifejdődött, mivel az életért vívott harcban szükség volt az erők összetételére, és ami ezzel együtt járt, bizonyos föladatok közös elvégzésére, ez pedig csak úgy volt lehetséges, ha a sok egyénből álló horda tagjai megértették egymást. A szociológia magyarázatában a beszédre kezdetben elsősorban a horda megszervezése miatt volt szükség és ezt a föladatát a nyelv már az első, közlő fokán teljesítette, az emberi horda a nyelv segítségével rövidesen sokkaru, soklábu, sokszemű, sokfogu, igazi csodalénnyé váltott, amely a maga kezdetleges szervezettségében is hatalmasabb volt valamennyi

ellenségénél és megindulhatott hódító útjára az egész természet ellen. A nyelvnek azonban a gondolatok, érzések és akarások közlésén kívül más, nem kevésbé fontos jegyei is kifejlődtek. Vessünk csak egy pillantást a mai élő nyelvek akármelyikére. A nyelv, mint a gondolatok közlésének eszköze, képessé teszi az embert, hogy hagyományozás, nevelés, tanítás útján az emberiség legkiválóbbjainak gondolatait fejébe gyűjthesse, hogy a legnagyobb szellemi értékeket „beraktározhassa“, és így még a legműveletlenebb ember is egész sereg olyan gondolattal rendelkezik, amely nem a maga leleménye, amelyeket bajosan is tudott volna kitalálni, hanem készen kapott mint örökséget megszámlálhatatlan elődeitől. Gondolataink legnagyobb része nem a magunk termése, hanem őseinké, így ebben az értelemben igaza van a belga írónak, aki szerint a halottak egész légiója él bennünk. Az egyéni agyvelő tulságosan gyöngye volna ahhoz, hogy mindent, amit eddig elgondoltak, minden egyénben újra találja ki, nem is említve, hogy a koponyák minőségben különböznek egymástól és a legnagyobb igyekezet, a megfeszített szorgalom sem elég, hogy akárki rájöhhessen Newton nehézségi törvényére, vagy Einstein relativitási elméletére. Az öröklött gondolatok fölhalmozása folyton megismétlődik minden egyes egyénben és így beszélhetünk kollektív emberi értelemről, gondolatokról, amelyek majd minden emberben megvannak, amelynek dus bőségéhez mérten semmi a közönséges átlagember gondolattermelő tevékenysége. Az eredeti szellemi munkát végző embert az választja el a többiektől, hogy ezt a hagyományozott anyagot teljesebben fölvette magába és az egész anyagon uralkodva, megszzebbre lát és más összefüggéseket tud észrevenni, mint azok, akik az emberek kollektív gondolati kincsesházának csak kisebb-nagyobb részét birtokolják. Az embert a legmagasabbrendű állatoktól gondolatokat fölhalmozó, a fölgyűjtött eredményt továbbadó és fölvevő, ugynevezett akkumulatív képessége különbözteti meg, amely a nyelvvel való gondolatközlésnek köszönhető. A kezdetleges embernél kevésbé van meg a kollektív gondolatok halmaza, emiatt a primitív ember sok mindent kell hogy elülről kezd-

jen, ha pedig örökségül vett gondolatok nélkül képzeljük el, ha levonjuk belőle mindazt, amit elődei már megtanultak és mint megállapított igazságot ráhagytak, akkor egészen közel esik a magasabbrendű állatokhoz (kutyák, majmok, elefántok, rókák), amelyek magas intelligenciát árulnak el. Az ember értelmes emberré az örökölt és beszéd (írás) útján továbbított kollektív gondolatok fölvétele által válik, ezért a Maugli- és Tarzan-féle állatemberalakok (a magyar Hany Istók) tudományos képtelenségek, emberek, akik kiskorukban állatok közé kerültek és ott nőttek föl, szellemi tekintetben állati szintre süllyedtek és alig különböztek az állatoktól. Az emberi és állati értelem között első főkülönbség a nyelvvel kifejlődött azon funkció, amellyel az ember részese lehet elődei gondolatkinceseinek és fölhalmozhatja agyában rég letűnt nemzedékek hasznosnak ítélt eszméit.

A második döntő különbség, hogy semmiféle állat nem képes elvont fogalmakat alakítani és velük dolgozni, még nagyobb sullyal esik számításba. Az emberi gondolkodás fogalmak alkotásával kezdődik és ebben a tevékenységben a nyelvnek van legfőbb, ha nem egyetlen része. Gondoljunk egy akármilyen szót, például *kenyér*, és agyvelőnkben a kenyér fogalma, másszóval mindazon jegyek összessége, amelyek a kenyér fogalmát alkotják (színe, szaga, íze, alakja, súlya, tapintása), a *kenyér* szóval társulnak, vagy rövidebben, agyvelőnkben a *kenyér képe* és a *kenyér szó* együtt jelennek meg, a *kenyér* szó jelenti nekünk a kenyeret, a *kenyér* szó jele a kenyérnek, mint tárgynak. Agyunkban a dolgok képei és elnevezéseik együtt jelennek meg, mindaddig csak valamit gondolok, ameddig hozzá nem adom a nevét, amellyel elhatárolom más dolgok képeitől. Már most a beszéd következése, hogy az ember magukkal a szójelekkel is gondolkozhatik, anélkül, hogy a velük járó fogalmi jegyekre is gondolnia kellene (Taine), anélkül, hogy szükséges volna a szavakkal egybe tartozó képeket is földéznünk. Így az Internacionále programjának következő sorait, hogy a munkássz-tály fölszabadításáért folyó harc „nem osztálykivált-ságokért és monopóliumért folyik, hanem egyenlő jogokért és kötelességekért és mindennemű osztály-

uralom megdöntéséért“, a maguk tömörségében is világos és szabatos fogalmazásában teljesen megértjük, anélkül, hogy az egyes szavaknak megfelelő akárminő képre kellene gondolnunk.

A szavakban (és nem egyben képekben) való gondolkodás rendkívüli előnyöket hozott az emberiségnek. A téglalap szó *általában* olyan sik idomot jelent, amelyet két-két egymással párhuzamos és egyenlő egyenes határol, tekintet nélkül az alkotó egyenesek nagyságára, míg ha a szobámban lévő téglalap alakokra gondolok, az asztalomra, a könyveimre, a padlóra, a mennyezetre, a tükörrre stb., az egyes gondolati képeknél a téglalapot alkotó egyenesek nagysága döntő mozzanat. A téglalap szó tehát *általánosabb* és valamennyi létező téglalapalaku idomot magában foglalja, egy szó az összes való és elképzelt téglalapokat tartalmazza.

Képzeljük magunk elé egy kis időre a munkasztalunkat és próbáljuk sorba venni azokat a jegyeket, amelyekből az asztalunk képe összetevődött. Legelső az alakja, a nagysága, azután a színe, a fölülete stb. Már mostan szavak, szójelek nélkül lehetetlen volna elválasztanom az asztal képétől egyes tulajdonságait, így a nagyságát, a színét, míg szavakkal nemcsak elválaszthatom, hanem a nagyság, szín stb. így nyert fogalmaival tovább is gondolkozhatom anélkül, hogy a nagyság, vagy szín szavaknál valamiféle tárgyra kellene gondolnom.

De ezenkívül szójelekkel pontosabban is gondolkozhatunk. Müller-Lyer példája nagyon találó: 312 és 313 alma képe olyan közel esik egymáshoz, hogy összekeveredik, míg gondolatban, a 312 és 313 alma szóképével világosan és határozottan elkülönülnek.

A kenyér, az asztal, a könyv fogalma, képe, egész sor jegyből tevődik össze — gondoljunk csak a különböző lapdák fogalmára —, amelyeket egy-két szóval *egy kifejezéssel* nevezünk meg. A gondolkodás gazdaságossága nézőpontjából beláthatatlan fontosságu, hogy egyetlen szójel millió tárgyat egy kifejezésbe szorit, az agy munkája ezáltal nem aprózódik el, hanem tehermentesül és szabaddá válik más tevékenységekre. Említettük már és szinte tör-

vényszerűnek tartjuk, hogy az emberi munka legjellegzetesebb vonása az erők megtakarítására való törekvés, akármiféle dolgot lehető legkevesebb energia elfogyasztásával elvégezni. Ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk az emberi beszédben is, amelyben a *Mach* által gondolkodási gazdaságosságnak elnevezett törekvés, a legkisebb erő kifejtésének törvénye a legfényesebb diadalát ünnepli. (L. Stein.)

Szándékosan időztünk hosszasabban az emberi és állati beszéd és gondolkodás különbségeinek elemzésénél. A szociológia magyarázata, amellyel az embernek, mint szerves lénynak beszédét az állatok nyelvéből akarja levezetni, ezekben a különbségekben zátonyra fut, ha pedig, mint ahogy tettük, a beszédet, helyesebben a szóképekben való gondolkodást minősítjük azon tényezőnek, amely az emberi és állati értelem között alapvető különbségeket idézett elő, akkor még parancsolóbban mered elénk a szükség felelni főkérdésünkre, a nyelv eredetére. A szociológia végső megállapításai tagadják, hogy a nyelvet úgy találták volna ki valamikor, a nyelv lassu fejlődés eredménye, amely állati hangokból a horda szervező szükségének köszöni létrejöttét. Elismeri a szociológia azt is, hogy beszéd és gondolat összefüggnek egymással, hogy nem a beszéd teremtetten meg a gondolatot és nem a gondolat a beszédet, hogy a kettő egymással együtt és egymás által lett, azonban a nyelv eredetére homályban hagy bennünket, az eredet problémáját nem tudja megoldani.

*

Az eddigiekben megkísértem a problémát lehetőleg sok oldalról megvilágítva hozni az olvasó elé. Most azonban, mielőtt az idevágó nyelvtudományi föltevéseket ismertetném, pihenőnek beszámolok egy kísérletemről. Hogyan gondolkoznak a mai átlagos műveltségű magyarok a nyelv eredetéről, volt a magam fölvetette kérdésem, amelyre feleletet kerestem. Fölkerestem hát egy hivatalt, amelyben szorgalmas, progresszív gondolkodású, ujságot, könyveket is forgató tisztviselők dolgoztak és külön-külön megkértem őket, hogy lehetőleg még aznap feleljenek írásban a következő kérdésre: „Mit gondol,

hogyan keletkezett az emberi nyelv?“ A még aznapi válaszoláshoz ragaszkodtam, mert nem akartam kitenni magam esetleg lexikonokból meritett bölcsességek elolvasásának, természetesen azt is kiemeltem, hogy mindenkinek az egyéni véleményére vagyok kíváncsi (helyesebben arra, hogy a tanult és olvasott, meg hallott dolgok mivé alakultak ki bennük).

A kísérlet szokatlansága ellenére is jobban sikerült, mint ahogy gondoltam. Mindenki örömmel és bizonyos lelkesültséggel fogott a dologhoz, lehet, hogy azért, mert a válaszadás kiragadta őket egykét negyedórára a mindennapi, egyforma, felörlő munka rabságából. Mindenki hozzám is juttatta a kérdőívet és szinte megható volt hallani mentegetőzésüket, hogy a „dolgozat“ ezért, vagy azért nem ütött ki olyan jól, mint ahogy szerették volna, hogy volna még egyet-mást mondanivalójuk, hogy csak keveset tudnak róla. De nem kevésbé érdekes volt a válaszok tartalma, amelyek közül egyben sem találtam meg a bibliai magyarázatot, de annál inkább ráhibázást a tudományos föltevések valamelyikére. Közülük néhány érdekesebbet, szószerint, ideiktatok:

I.

— Az éhség, párzás ösztöneinek kifejezésére már az állatoknál is különböző, de mindig rendszeresen visszatérő, hasonló hangok szolgálnak. Egész bizonyosra vehető, hogy az embernél is ezen ösztönök kifejezésére szolgáltak az első hangok, illetve az első tagolt beszéd.

— Az ember látókörének bővülésével és ujabban megismert tárgyakról alkotott fogalmakkal együtt bővült az ember kezdetben csupán ösztöneinek kifejezésére szolgáló szókincse, melyből az idők folyamán az absztrakt (elvonat) fogalmakkal való társulás útján fejlődött ki mai, ugynevezett „képletes“ beszédünk.

II.

— Az ősember valószínűleg artikulátlan hangokkal fejezte ki primitív érzéseit és vágyait. Ezek a hangok bizonyára inkább hasonlítottak a mai emlősök beszédéhez, mint az ugynevezett emberi nyelvhez. Az ősember

életmódjának és gondolatainak szabályozódásával ezek a hangok is mindig szabályosabbak lettek és a kultúráltsággal, művelődéssel egyenes arányban fejlődött az emberi nyelv.

III.

Az emberek először a különböző természeti mozgások (?) folytán keletkezett hangokat kezdték utánozni, melynek nyomát még ma is megtalálhatjuk akár a magyar, akár a német vagy más nyelvben. Például a medve *dörmög* (németül: brummt), az ostor *suhint* (ezt a hangot adja). Mikor azután látták az emberek, hogy tudják utánozni azokat a hangokat, azt is tapasztalták, hogy a madarak fütyjét, az állatok hangját (i-á, ku-kuk, gá-gá) ők is tudják utánozni és bizonyos az, hogy az egyes törzsek (csoportok) megegyeztek abban, hogy hangok különböző formálásával, szótagok különbözőképpen való összetételével fognak egyes dolgokat megnevezni. Tapasztalván azt az emberek, hogy egyes hangok adása által a tárgyak megkülönböztetését jelölhetik meg, lassacskán neveket adtak a tárgyaknak, majd később a fogalmaknak, megtanulták egymástól a hangok összetételét, majd az összetételeket, hiszen még ma is tapasztalhatjuk, hogy ha két primitív idegen nyelvű összekeverül, akik nem értik egymás nyelvét, lassan összebarátkoznak, majd beszélni kezdenek, egyik ismétli a másiktól hallottakat és viszont. Már most a tárgyak és fogalmak elnevezésének egységesége később bizonyára a cserekereskedés révén alakult ki és lényegében a beszéd azért keletkezett és azért keletkezhetett, mert nélkülözhetetlen volt az emberiség fejlődése és terjedése folytán és mert meg volt rá a lehetőség. Ugyanugy, mint ahogy az utókor embere a természet madarától látta meg a röpülést, ugyanugy tapasztalta az ősember, hogy az állatok hangot adnak örömről vagy fájdalom kifejezésére és ezen elindulva, fejlődhetett és kizárólag ezen az alapon indulhatott meg az a *beszéd*, amely napjainkban már sok, világokat megrendítő eseményeknek volt az okozója.

IV.

— Az ember mint közületi lény, korán szükségét érezte annak, hogy embertársaival megértesse magát. Ez részint annak tulajdonítható, hogy a megélhetéshez szükséges javak közös munkával könnyebben és tartósabban voltak megszerezhetők, részint pedig annak, hogy a családi élettel járó érintkezések folytonossága bizonyos fogalomcsoport kialakulására vezetett,

melyeknek megjelölésére a primitív embernek szüksége volt. Innen van az, hogy a kezdetleges emberi társadalom szókincse a családi életre és a megélhetéshez szükséges eszközök, illetve az ezzel kapcsolatban lévő fogalmak megjelölésére szorítkozott. A szavak kialakulásánál nagy szerepet játszottak az akusztikai és optikai (hangtani és fénytani) benyomások. Így például a magyar nyelvben is vannak szavak, mint gördül, ropog, recseg, dörög vagy csillan-villan, amely szavakra önkéntelenül is az általuk megjelölt hang, illetve fénybenyomásokat érezzük.

A primitív ember nyelvét azonban nem szabad valami kikristályosodott szókincsűnek gondolnunk. Ez inkább folytonosan mozgásban lévő, amely szüntelenül fejlődik és változik. Először a cselekvést kifejező megjelölések alakultak ki, ezt követték a tárgyak elnevezései. Nagy hatással volt a nyelv fejlődésére a dal, amely az embereket már bölcsőjüktől fogva kíséri és amely mélyebb érzéseket vált ki. Ezen dallam által inspirált érzelmek újabb szóformákban nyertek kifejezést, amely kifejezések a melódia szárnyain könnyen terjedtek, miáltal a nyelv ismét gazdagodott. Egyes tudósok állítása szerint valamennyi nyelv egy-től származott és ennek elágazásai képezték azon nyelvcsoportokat, melyeket különböző elnevezések (indogermán, semita, ural-altáji) elnevezések alatt ismerünk. A történelemelőtti időkben, az emberiség „paradicsomi” korszakában, midőn az ember darwini értelemben a földön megjelent, egy szűkebb körben kellett, hogy lakjon, hogy megvédelmezhesse magát az állandóan környékező veszedelmekkel szemben és ekkor egy nyelvvel bírt még, amely azonban az emberiség szétszóródása folytán annyira levetkőzte a közös ősi tőnyomait, hogy az ősi kapcsolat föl kutatása és földerítése ma már lehetetlen.

Hogy ezen nyelvek az idők folyamán annyira elkülönültek, annak részint a jobb megélhetési viszonyok, helyesebben jobb vadászterületek keresése volt az oka, amely körülmény az emberiséget a szélrózsa minden irányába szétterelte. Végeredményben tehát földrajzi okokra vezethető vissza, melynek hatalmas súlya van a nyelvi elkülönülésre. A távolság maga után vonja a gyér érintkezést, mely az egyes törzsek elszigetelődését eredményezi. Azonban nemcsak a távolság, hanem a domborzat is hatással van erre a folyamatra. Innen van az, hogy nagy síkságokon lakó népek nyelve sokkal egységesebb, hogy ugyanazon nemzet kebelében is sík talajon a tájszólás mértéke kisebb. Ezzel szemben

egymás mellett élő, csekély távolságra lévő népek nyelve is igen eltérhet egymástól, ha, mondjuk, egy nehezen áthágható hegylánc emelkedik közöttük.

A legnagyobb hatással volt a nyelv fejlődésére a letelepülés, az állandó gazdálkodás megindulása, amidőn a mutatkozó jószágfölöslegek kicserélésére irányuló szükségletek jelentkeztek, ami a különböző népek érintkezését cserekereskedés alakjában elősegítette. Ezen érintkezések folytán egymástól újabb fogalmi ismereteket vettek át, amelyek ismét újabb kifejezések alakjában a nyelvet gazdagították.

*

Módszeresen gondolkozva, mindössze két föltevés lehetséges a nyelvek eredetére. Az első, hogy az ember készen kapta valaki, vagy valakiktől a nyelvet, a második, hogy maga találta ki.

Az ember készen kapta a nyelvet teremtőjétől, röviden ez a teológia fölfogása, mely mereven ellentéte a természettudományi magyarázatoknak. A biblia nem foglalkozik külön a nyelv eredetével. Ádám már megteremtetése pillanatától fogva tud beszélni és nevet ad az állatoknak. Azonban ez a magyarázat semmit sem mond a fejlődés elméletéhez és nem felel arra a kérdésre sem, hogy milyen volt az a készen kapott nyelv. A csodával való magyarázás, mint amiről most szó van, a legegyszerűbb felelet, nyílt beismerése annak, hogy nem tudunk valamit, csak éppen nem megoldása a kérdésnek. Az eddigiek alapján nem kell újra elismételnünk a belső és külső nyelvről elmondottakat. A csodaelmélet hívei adósak a két nyelvre vonatkozó felelettel is. Ádám készen kapta a nyelvet, de milyen nyelvet, vagy csak a képességet a beszédre? Ha pedig, amint ez ma nem ritkán megtörténik, össze akarják egyeztetni a teológiát a természettudományokkal, akkor még nagyobb értelmetlenségeket kapunk eredményül. Az ember hosszú fejlődésen ment át emberré lételében, kérdés, hogy az égi adományt a fejlődés melyik fokához fűzzük, ahhoz az időszakhoz, amikor véglegesen elszakadt a fától, mint lakóhelytől, vagy földön és veszedelem idején fákon lakó életéhez? Csodára igen könnyű hivatkozni és az emberiség művelődésének útján mindenütt csodát keresett és csodákat látott

addig, amig a tudomány más, igazabb megoldást nem talált és föl nem fejtett összefüggéseket, melyek nemléte a csodaelméletek mindenkori kiindulója. Csoda valóban van a nyelvek eredetében, azonban egészen más természetű. Az élő beszéd hangszimbólumaival testet ad a gondolatoknak, mintegy megfoghatókká teszi az agyvelő tüneményeit, ezért szépen mondotta *Geulincx* hollandus bölcselelő, hogy nem kisebb csoda az, hogy a „föld“ szó kiejtésénél nyelvünk és ajkunk mozgást végez, mintha maga a föld indulna meg gondolatára a lábunk alatt. Csodákról hát ne beszéljünk, már csak azért sem, mert az ember ma sokkal szerényebb és meg meri mondani azt is, ha nem tud valamit. Van bátorsága elismerni, hogy a végső okok tudásához még nem érkezett el és talán sohasem fog eljuthatni és ez bátrabb és nyiltabb beszéd, mint a csodaelmélet, amikor az ember anélkül, hogy kiérdemelte volna, égi ajándékot adat magának és az istenektől származtatja azt, amit nem tud.

A második föltevésben az idők folyamán számos megoldással kísérleteztek. A nyelv nem az égiek ajándéka, hanem az emberek közmegegyezésen alapuló emberi találmánya, mondták már az ókorban és azután is több tudós, a XVII. és XVIII. század bölcseleti empirizmusában. Röviden, a nyelv megegyezéses, konvenciós termék, a nyelvet az emberek úgy *találták föl*. Ez az elmélet *Demokritos* görög filozófus nevéhez fűződik, aki bölcseletében az egész világot szükség-szerűségnek veti alá és ki a tisztán mechanikai okságokat keresi a nagy természetben. Annál különösebb, hogy a szigorú oki összefüggések elméletét áttöri a nyelvek függetlenségéről szóló teóriája és ugyanigy bajos még elképzelni is, hogy *beszélni egyáltalán nem tudó* kezdetleges emberek megegyezzenek bizonyos állandó szavak használatában, olyan dologéban, melyről fogalmuk sincsen addig.

Ma is elterjedt és az előbb idézett laikus elmélkedésekben is fölbukkant nézet szerint a szavak természeti hangok utánzása (*Platon, Aristoteles, a stoa, Humboldt*). Hangutánzó szavak valóban minden nyelvben előfordulnak és *Schmidt József* szép könyvében egész sorozatot állított össze belőlük. Azonban csak igen kis mennyiségű szóról mutatható ki, hogy

valamiféle hang utánzása és a szavak legnagyobb részében a hangutánzásnak nyoma sincsen. A macska szónak semmi összefüggése nincsen a miau-miau-hanggal, a tyuk szónak a kotkodácsolással, a békának a kuruttyoló bre-ke-kével stb. De még sokkal fontosabb ennél a körülménynél, hogy a képzet és a hang között nincsen közvetlen összefüggés. Halljuk a béka brekegő hangját és ez a hang kiindíthatja a beszéd-szervek mozgását, de sehol sem látjuk a szükségét, hogy miért kellene az ekkor és így keletkezett szónak bre-ke-ké-nek, azaz a hallott képzetnek megfelelőnek lennie, vagy hogy a mennydörgést hallom, miért akarnók a dörgés szóval a külső ingert utánozni. A szavak kialakulásánál talán nem utolsó mozzanat a munkamegtakarítás, a könnyebbség, de az állati hangokat utánzó szavak kiejtésénél végzett munka semmivel sem kevesebb, mint a nem hangutánzó szavaknál.

Ugyanigy elfogadhatatlan az a föltevés is, amely az igen kevés indulatszóban (ej, jaj, no, ó) látja a nyelv eredetét és azt hozza föl maga mellett, hogy a kis gyermek — aki bizonyos értelemben az emberiség fejlődését végigéli — szintén tagolatlan, majd tagolt hangokkal kezd el beszélni (pa-pa, ma-ma, tü-tü, cu-cu, ci-ci). Azonban a kis gyermek, mindnyájan tudjuk, nem magától jön rá ezekre a gyermeknyelvi szavakra, hanem tényleg egyes artikulálatlan hangokat hallat és a szülők, dajkák maguk adnak a szájába ilyenféle szavakat azzal, hogy rengeteg sokszor kiejtik előtte és megtanítják a hallott szó megértésére és a megértett szó kiejtésére. (Schmidt.)

A legujabb és a tudomány mai állásának leginkább megfelelő elmélet a lipcei tudós *Wundt Vilmostól* származó, fejlődési teória, mely a nyelvek történeti kialakulásán és az emberi tudat ma is közvetlenül megfigyelhető jelenségein alapszik. Az ember érzelmeit, képzetét egy részét arcjátékkal és taglejtésekkel kíséri. Ha hirtelen savanyu izt érzünk, elfintorítjuk arcunkat, hidegre megrázkódunk, ha valami hirtelen rossz hirt veszünk, a fejünkhöz kapunk, örömünkben a kezeinket dörzsöljük, mosolygunk, fölkacagunk, szomorú hirre lehorgasztjuk a fejünket, „lelóg az orrunk“, mélyen fölsóhajtunk, nehéz hosszú

lélekzetet veszünk. Élénk előadásban a kezeink sem maradnak tétlenek, a gesztikulálásnak nagyobb szerepe van életünkben, mint gondolnók, kezünkkel mozgásokat akarunk utánozni, mintegy jobban érzékeltetővé tenni és hogy kézzel mennyire lehet beszélni, azt legjobban mutatja a süketnémák jelbeszéde, vagy a filmekre fölvetett szindarabok. Az arcjáték és utánzó taglejtéseken kívül ugyanilyen mozgásokat tételezhetünk föl még a nyelv lassu kialakulása előtt a könnyen mozgásba hozható beszédszerveknél is. Az ősemler a beszélés előtti stádiumában örömét arcjátékkal, taglejtéssel és beszédszervei bizonyos mozgásával, valami *semmit sem jelentő* hanggal fejezte ki, valamiféle olyan hanggal, mely szükség-szerűen együtt járt az öröm érzésével, mondjuk valami harsány rikoltásszerű hangot adott. Ez még nem volt beszéd, de azzá lett nyomban, amikor az ismétlődés és megszokás, ez a minden emberi fejlődési folyamatnál döntő súlyu két mozzanat föllépett. Az ősemler a beszélés előtti állapotában második, harmadik és akárhányadik örömrzését is ugyanazon, vagy hozzá nagyon hasonló hanggal, ugyanazon arcjátékkal és taglejtéssel fejezte ki és amikor már nem az öröm közvetlenül érzett érzéséről volt szó, hanem annak az agyban hagyott emlékeről, az öröm képzetéről, akkor is ugyanezzel a hanggal *jelölte* meg. Hogy a példámnál maradjak, ilyen módon létrejött az örömröt jelző szó és ugyanigy a többi, először természetesen dolgok, tárgyak, a leggyakrabban szereplő állatok nevei, még inkább cselekvéseket jelző szavak és csak sokkal később az elvont, gondolati létet élő fogalmak. Eresszük egy pillanatra szabadon a fantáziánkat, hogy jobban megértsük ezt az itt vázolt folyamatot. Az ősemler egy hatalmas páfrány tövében váratlanul valami finom csemegére, talán egy hatalmas, jóféle ehető gombára bukkant és mert amugyis élelemkereső uton volt, örömrében széles mosolyra huzta a száját, nagyot rikkantott és összezsapta a kezeit. Másszor megéhezett a már egyszer evett csemegére és mert korán jó megfigyelőnek kellett lennie, újra elindult ama bizonyos páfrány fölkeresésére és amikor megtalálta és alatta uj gomba nőtt távolléte alatt nagyra a zsiros, nedves földből, ismét az előző

hármasként adott kifejezést nagy örömeinek. De társai is a közelébe jártak, a zsákmány túl nagy volt ahhoz, hogy egyszerre el tudta volna fogyasztani és munkába lépett benne a hiúság is, megmutatni a többieknek, hogy micsoda derék legény ő, aki tudja, mit keres és hol találja meg. Odafutott hát hozzájuk és ha nem is „szólt“, ha a hívó hang, tegyük föl, nem is volt még mindnyájuk közös szellemi kincsesházában, jellel hívta föl őket, hogy kövessék és amikor ránéztek, ismételte előttük a mosolyt, a taglejtést és a fölkiáltást, amely legelőször önkéntelenül tört ki belőle. A társak követték, az esemény képe lerajzolódott agyukban és az eseménnyel együtt a mosoly, a taglejtés és a hang is, amelyet külön-külön amugyis ismertek és használtak, mint általános, természetes kifejezését az öröm érzésének.

Eredetileg tehát három tényező működött szorosán együtt egy-egy indulat, vagy érzelem kifejezésére, az arcjáték, a taglejtés és a beszédszervek mozgása, helyesebben ennek eredménye: a hangok. Utóbb azután az arcjáték és a taglejtések elvesztették a hangokkal egyenlő jelentőségüket, mert kevésbé változatosak, nehezebben jönnek létre és helyüket uralkodó szereppel a beszédszervek mozgatása, a könnyen fölfogható, könnyen utánoszható hangok foglalták el és az előbb említett két tényezőnek egyre kevesebb hely jutott. „A nyelv további fejlődése párhuzamos az emberi tudat fejlődésével: a nyelv fejlődési foka megfelel a tudat fejlődési fokának“ (Schmidt), és ma már úgy áll a dolog, hogy minél több gondolat, annál több szó, de ahány a szó, annyi a gondolat, amire talán idézhetjük az egész életét pár száz szóval leélő angol földmives és a költőkirály *Shakespeare* nyelvkincse közötti hatalmas különbséget.

Wundt elmélete nagyjában megoldja a nyelv eredetének nehéz, szinte megoldhatatlannak látszó kérdését. Elméletének nyomain haladva, észre kell vennünk, hogy a szellemi kultúra kezdetei, a beszéd kialakulása, ugyanazon röges, nehéz utat mutatják, mint a gazdasági, vagy amint látni fogjuk, az erkölcsi és vallási kulturáé. De a nyelv egyuttal egyik legfőbb bizonyítéka a fejlődésnek, mert együtt él az

emberiséggel és egyre más, egyre haladottabb formát ölt, olyan formát, amely mindig jobban megmutatja a természetes emberi törekvést a legkisebb erő kifejtésre, a szellemi gazdaságosságot. Csak olyan rövid idő alatt is, mint a magyar művelődéstörténet századai, a pozsonyi miséskönyvben talált Halotti Beszéd, az egyik legrégibb nyelvemlékünk kora óta is hatalmas fejlődésen ment át a magyar nyelv. A Halotti Beszédben előforduló szavak egy részét nem használjuk már, másik részét egyszerűbb, rövidebb alakban és valamennyi magyar magánhangzó kiejtése nyiltabb lett az Árpádok kora óta. Szorozzuk meg ezt az időszakot százzal vagy ezerrel és egyszerre előttünk lesz az a fejlődési folyamat, amelyet a nemzedékek egymást föl váltó rendjében nemcsak a szavak, hanem a hangok is bejártak, amig kezdetleges alakjuktól már még be nem fejezett fejlődési fokukig elértek.

*

Az írás roppant jelentősége a művelődésre elég ismeretes és nem kell rá sok szót vesztegetnünk. A nyomtatott betű hatalom, és ha korunkat egy szóval akarnók jellemezni, a papiros-kultúra elnevezésnél aligha találnánk jobbat. Képzeljük csak el, hogy a művelődésnek milyen alacsony fokán állanánk a közlés írásos formája nélkül. A testtelen gondolat már valamikép kézzelfoghatóbb lett a kimondott, hallható szavakban és minden kultúra lényeges jegye a hagyomány, az elődök hasznos és célszerűnek látott vívmányainak átvétele már a szavakkal való közléssel is lehetségessé váltott. De a szájhagyomány még bizonytalan, változtatásoktól nem eléggé mentes, a beszéd nagy hátránya, hogy pillanatokra szól, a latin mondás szerint a szavak elröppennek és így a gondolat igazán testet csak az írással öltött. Indokolt tehát a kérdés, mik voltak az írásos közlési mód kezdetei, mert elegendő egy tekintet az irni nem tudó emberek kísérleteire, amelyekkel fontos dolgokat megrögzíteni kívánják és nyomban megláthatjuk, hogy a hangokat jelekkel kifejező hangírás nem az egyetlen és nem is a legeredetibb módja az ilyenfajta közlésnek.

A nyelv és az írás megegyeznek abban, hogy a dolgokat *jelekkel nevezik*. Wundt elméleténél maradván, ilyen jelek még a fej beleegyező, vagy tagadó megmozdítása, a bólintás, a biccentés, a szem *igenlést* kifejező hunyorítása, a becsukott ajkak különféle összeráncolásával végzett mozdulatok, a *megvető* ajakbiggyesztés, a *gunyos* mosoly, az arc *kárörvendő* eltorzítása, az *ördögi* tekintet, a lesütött szemű kislány *szende* elpirulása, a félvilági nő *kihívó* pillantása, röviden mindaz, amit „arcjáték”-nak hívunk és aminek sokszor fényes példáit láthatjuk a filmek hőseinél. Azonban nemcsak az arccal és a lélek tükrével, a szemmel fejezhet ki az ember gondolatokat, hanem azt lehet mondani, minden mozgatható tagjával. Heves indulatunkban kezünkkel is mozdulatokat végzünk, rámutatunk arra a valóban előttünk álló, vagy gondolt tárgyra, amely indulatunkat fölkelte, élénk előadásban a taglejtéssel tárgyakat akarunk a hallgató szeme elé varázsolni, vagy eseményeket szeretnénk megjelentetni. Erre is a filmek a legjobb példák és nagyon ismert az a híres olasz festmény, amely Krisztust tanítványai társaságában az utolsó vacsoránál ábrázolja és azt a jelenetet mutatja, amikor Jézus kijelenti, hogy áruló van közöttük, aki megtagadta. A tanítványok, öreg és fiatalabb férfiak, a legnagyobb izgalommal tekintenek rá, arcuk ijedtséget, megbotránkozást, elkeseredést fejez ki, és ugyanezeket az érzéseket mutatják kezeik is az asztalon, amely a legkülönbözőbb módon rándulnak össze és jelzik a hozzájuk tartozó emberek viharos érzelmeit. Ezen a képen nemcsak a szemek, az arcok, hanem a kezek is beszélnek. Általában azonban nem igen gondolunk arra, hogy az ilyen jeleknek mekkora szerepe van még és csak ritkán eszmélünk rá, hogy a test mozgásával érzékeltetett jeleken kívül még egész sor más jellel is élünk mindennapi életünkben. A harangok zugása, a temetői kápolna halk csengése, a vilamoskocsik csilingelése, a tűzoltók kürtje és szirénája, a football-bíró sipja, a vonatvezető trombitája, a mozdony, vagy a hajó sikítása és túlkölése mind valami határozott fogalmat jelentenek nekünk, de azért beszéd alatt közönségesen a beszédszervek

mozgásának eredményét, a hangokkal való gondolat-
közlést értjük, csak úgy, mint írás alatt a hangok-
nak *jelekkel, betűkkel* való kifejezését.

Vizsgáljuk meg egy kissé tüzetesebben mai írá-
sunkat. A leirt szavak itt jelekből, betűkből tevőd-
nek össze, melyek mindegyike egy-egy hangot jelent,
így ez a szó favágó f, a, v, á, g, ó. Rögtön megje-
gyezhetjük, hogy ezek a jelek csak általánosságban
jelölik meg a hangokat, mert az *a*-val, vagy még
inkább az *e*-vel jelölt hangot a magyar nép is vidé-
kenként másként ejti ki, nem is szólva már például
az angol nyelvről, amelyben „másként irnak és más-
ként beszélnek“, noha az írásjelek a pontos és egysé-
ges kiejtést szolgálják. Mármost, ha a *favágó* ember
gondolati képét nem betűkkel, hanem másként akar-
nók érzékeltetni, akkor rajzban ábrázolhatnánk,
akár úgy, hogy lerajzolnánk egy fát és mellette a
baltával dolgozó munkást, vagy rövidebben egy
lerajzolt fahasábbal és mellette fekvő fűrészszel vagy
baltával, amint ezt a képrejtvényeknél látjuk, ahol
a rejtvény éppen az, hogy föl kell ismernünk, ki kell
találnunk a jelentését. A két rajznál már nem egyes
hangokat, hanem hangok csoportját, szavakat töre-
kedtünk megjelölni és ezzel a példával már ponto-
san megmutattuk a *képirás* lényegét, melynél a jelek
a szavakra, vagy a szavak részeire, a szótagokra,
még mindenki számára fölismerhetően, minden ko-
pás, simitás, csiszolás nélkül vannak rajzokkal ábrá-
zolva. A használatban volt, vagy ma is használt kép-
írások már nem ezt a tiszta ábrázolási módot mutat-
ják és a kínai, ó-egyptomi, babyloniai, a hettita, a
mexikói, a maya és a mai primitív népek némelyi-
kénél használt képirás jelei már úgy elkoptak, a raj-
zok annyira nem hasonlítanak már az ábrázolt tár-
gyakhoz, hogy eredeti jelentésüket úgy kell kitalálni,
ami nem könnyű munka és sokszor nagyon bajos.
Még nehezebb az eredeti kép kitalálása a mi betűink-
nél, amelyek ma is egyre kopnak a kézírásban és
egy korábbi egész szónak, vagy szótagnak már csak
a kezdőhangját ábrázolják.

A *favágó* szónak rajzban való ábrázolása való-
sággal a fejlődés egy korábbi fokát mutatja, ame-
lyen még nem hangokat, hanem szavakat, helyeseb-

ben szótagokat rögzítettek meg. A szótagírás nehézkesebb a hangírásnál, de hatalmas fejlődést mutat a legkorábbi *mondat-írás*, az egész eseményt, vagy az egész dolgot föltüntető közlési mód fölött. A favágót ezen a fokon fa és mellette balta jelenti, de a balta szót ábrázoló jel, a balta képe leválasztható és tovább vihető más olyan szavak ábrázolására is, melyekben mint a szó alkotó része előfordul, így *husvágó*, *kővágó*, a hóhér régi neve *nyakvágó* és ami még sokkal fontosabb, ezek a jelek már mindenütt — az értelemtől, jelentéstől függetlenül is fölhasználhatók mindenütt, ahol a hangok hasonló egymásutánja előfordul. A legrégibb fok azonban a *teljes kép*, dolognak vagy eseménynek egész rajza, melyet előbb *mondat-írásnak* neveztünk, de amelyet *történeti festménysorozatnak*, vagy a lélektan körében maradvá, *emlékeztető képnek* is mondhatnánk, példánkban a fa és mellette a baltáját fölemelő ember. Történeti festménysorozatnak neveztük el ezt a legrégibb fokot és történet alatt itt általában minden már elmúlt esemény megörökítését értjük. Nem érdektelen, hogy ennek a legrégibb foknak is megvoltak az egyes fejlődési állomásai. Weule a volt Német-Keletafrikában benszülöttekkel egész sor rajzot készíttetett és megmagyaráztatta magának.

Az egészen kezdetleges rajzok közül még a legáltalánosabban ismert tárgyakat, pálmát, madarat ábrázolók is *egy bizonyos* pálmát, *egy bizonyos* madarat stb. akartak föltüntetni, így kétségtelen, hogy az a fok, amikor a pálmát ábrázoló rajz általában *a pálmát* jelenti, jóval későbbi kell, hogy legyen. Másrészt azonban a történeti festmény vagy rajz elnevezés csak megközelítőleg talál, a képirás ezen legrégibb fokánál nem a művészi ábrázoláson volt a súly, hanem a könnyű fölismerhetőségen, a cél nem gyönyörködtetés, hanem gondolatok közlése, ezért a palaeolith-korból fönmaradt ilyen ábrázolások kivételek és a primitív művészet emlékei.

Milyennek képzelhetjük el hát eddig egyelőre pusztán értelmi megfontolások alapján az írás *formai fejlődését*? Kiindulás a beszédnek legkisebb önálló és befejezett részét, a mondatot, második fok a mondatot alkotó szavakat, harmadik a szavak ré-

szeit, a szótagokat és negyedik a szótagokat képező hangok átábrázolás. Rajzban első fok, kezdet, tárgyak vagy események ábrázolása, mely lehet tökéletlen vagy tökéletesebb, de célja mindenkor a közlés és *teljes*, ha mindenki, *kevésbé teljes*, ha kevesen, vagy csak a készítője ismerik föl. A következő második fő fokon ezek az eredetileg teljes rajzok egyre jobban elkopnak, egyre kevésbé hasonlítanak az eredetileg ábrázolni kívánt tárgyhoz vagy eseményhez. Az elkopás főoka a folytonos használat, melyben az egymást fölváltó népművek a kép egy-egy jellemző vonását kiemelik, de magát a képet minél egyszerűbb formában, minél kevesebb vonással állítják elő, a rajzban szokásos kifejezésekkel tehát sematizálnak és stilizálnak és így utóbb olyan jeleket kapnak, melyben az eredeti képet már alig lehet fölismerni. Modern példával élve próbáljuk meg lerajzolni a zsebóránkat. A lehetőleg pontos rajz a számlappal, a nagy és kis mutatókkal, a rugó fölhúzására szolgáló rovátkás csavarral és az azt védő ovális gyűrűvel megfelel az első foknak. Azután próbáljuk meg ugyanezt a rajzot úgy előállítani, hogy minél kevesebb vonalat használjunk föl. Először elmarad a védő gyűrű és a fölhúzó csavar, azután a kis mutató, majd a számok, egy körben elhelyezett két nyilas ábrázatban még ráismerünk a zsebórára, az így kapott stilizált, leegyszerűsített rajzok a második fejlődési fok egyes állomásai, míg az utolsó fokon az üres körben, az előző rajzok ismerete nélkül már sehogyan sem fogunk zsebórára gondolni.

Nehezebb a fejlődés menetének elgondolása, ha a képeknek a nyelvhez való viszonyát vesszük tekintetbe, ha mint gondolatok megérzéketését nézzük, röviden, ha *tartalmilag* és nem formailag vizsgáljuk. Induljunk ki megint a mai állapotból. Elgondoljuk a favágót, azután kimondjuk és leírjuk. A kimondott és leírt favágó szó nekünk teljesen egyet jelent. Az írott szó teljesen pótolja a kimondottat, amikor nézem, hallom is. Hogyan juthatunk el azonban idáig, amikor eszünkbe sem jut már gondolkodni azon, hogy az egyes írásjelek milyen mértékben felelnek meg a kimondott hangoknak, annyira természetesnek tartjuk egybevágásukat. Vessünk ismét

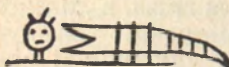
egy pillantást a mai primitivekre. Ezeknek a rajzai mindig egy *bizonyos* tárgyat, egy *bizonyos* eseményt ábrázolnak és így történeti festések. Azonban ezekből a rajzokból kérdésünket is megvilágíthatjuk. Így mindenek előtt megállapítható belőlük, hogy a mai kezdetleges emberek művészete és írása között nincsen éles határvonal. Weule négerei rajzokat készítettek, melyekkel bizonyos eseményeket akartak elmondani. A fejlődés során a rajz írás lesz, ha a közlő cél (és ennek következtében fokozatos kopás) jut benne tulsulyra, vagy művészi termék, ha gyönyörködtetni akar. Az alap azonban közös.

A tárgyak vagy események teljes rajza, a „tisztá” képirás még nem áll szilárd, megállapodott viszonyban a beszéddel. A primitív ember egy pálmát ábrázoló rajzához a legkülönbözőbb gondolatokat fűzheti, anélkül, hogy gondolatát a rajzán csak egy vonással is elárulná, ugyanaz a pálmát ábrázoló rajza, mellyel egy meghatározott helyen és időben talált fát akart megörökíteni, történetének egyszer egyik, másszor másik mozzanatát idézi föl benne. Ezért ez az „írás”-a inkább *gondolati* írás, *emlékeztető kép*.

Mi idézte már most elő az írás történetére legfontosabb mozzanatot, a mondat és kép, vagy a szó és kép viszonyának állandósítását, azt, hogy egy bizonyos kép mindig egy mondatot, egy szót, később egy szótagot és egy hangot jelöljön? A válasz nagyon egyszerű, az *ismétlés*, ugyanazon kép és magyarázatának gyakori használata, tehát ugyanaz a jelenség, amelyet eddig is megfigyelhettünk vizsgálódásainkban. Ilyen képeket is, hozzájuk fűzött állandó, mindig ugyanazon szavakkal elmondott magyarázatokkal, többet ismer az összehasonlító néprajz. A legérdekesebbek egyike az északamerikai delavar-indiánok *Valam-Olum*-ja, a delavar-oknak egy öt nyírfakéregre rajzolt ősrégi képirásos krónikája, mely képeivel elmondja a vizözönt is.

Képünk a vizözönről szóló rész bevezetése. Manitodasin, a titokzatos leány, a hold asszonya, a képen a kiterjesztett karokkal a csónakban álló alak, Nanabus, a halott, aki a lángokban visszatér, a delavar-indiánok megváltója, az ujjászülető természet istene. A képek azon jeleneteket ábrázolják, amikor

a vizözön ellepte a földet és nagy halak fölfalták az embereket, akiknek Manitodasin sietett segítségére csónakján. Az egyes ábráknak állandó, énekkel kísért szöveg felelt meg, amely szájhagyomány útján maradt meg. Az egész ábrázolási módban a vallásos hagyomány megszentelte képek már állandó gondolatokat ébresztettek és mindig azonos kifejezésekkel jártak együtt. A Valam-Olum így *emlékeztető jelek sorozata*, melynek írástörténeti jelentősége abban áll, hogy jó példája a szavak és képek kapcsolódásának. Mihelyt ez a kapcsolat megtörtént, más szavak-

Amangamek, makdopannek, alendyuvek
a nagy halak, melyek sokan valának, né-
hány embert

matzipannek
felfaltak,

Manitodasin, mokol, vichemap
Titokzatos leány csónakon segíté őket

„Palpal“, *payat, payat, vemihemap*
„Jöjj, jöjj“ eljött, eljött, segített minde-
niken

Nanabus, Nanabus, vemimokom
Nanabus, Nanabus, a nagyatyja minden-
kinek

Vemimokom, linnimokom, tutamokom
nagyatyja a letezőknek, nagyatyja az em-
bereknek, nagyatyja a teknősbéka-törzsnek

kal, mihelyt a képek állandó formákat nyertek és idők folyamán egyszerűbbekké váltak ugyan, de már bizonyos meghatározott mondatok, szavak, szótagok és hangoknak váltak a jeleivé, ettől az időtől kezdve a fejlődés tartalmilag egészen érthetővé lett és nagyjában azonos a már említett mondatírás, szó-írás, szótag-írás és hang-írás fejlődési sorral. Kiindulónak a mondatírást kell föltételeznünk, az elemző tevékenység, mellyel a mondatot részeire bontjuk és legkisebb egységnek a hangokat vesszük, magasabb értelmi fejlettséget tételez föl, mely idegen a primitív népek gondolkodásától. Ugyanigy a befelé tekintés, érzelmek és elvont fogalmak ábrázolását is hiába keresnők a primitív fokon. A kezdetleges ember tárgyakat és a külső világban lejátszódott történeteket ábrázolt képeiben és csak a ma élő egyetlen tiszta

szótagírásnak, a sinainak sikerült jeleivel fogalmak föltüntetéséhez is eljutni.

Az írás fejlődését tehát a következőkben gondolhatjuk el:

Tartalmilag:

emlékeztető kép
mondat-írás
szó-írás
szótag-írás
hang-írás (betük)

Formailag:

teljes kép, „tisztá“ kép-
írás
stilizált és egyszerűsi-
tettebb alakok
betük

*

Előzetesen beszámoltunk néhány jelzési módról, melyekkel az ember magát a beszéden kívül és mellett megértetni igyekszik és ha figyelmesen körültekintünk, a számukat tetszés szerint gyarapíthatjuk. Ilyen mindenki számára érthető írást pótló ábrázolások az egyes ipari foglalkozások jelvényei, a borbélytányér, a bádogból készült nagy keztyű, a kulcs, cipő, rézüst, kék szemüveg, melyek szöveg nélkül is foglalkozásokat mutatnak. Írást pótol az Európa egyes részeiben még mindig megtalálható rovásos pálca, melyen ma számokat rögzítenek meg, de amelyek korábban nemcsak mennyiségeket, hanem a legkülönbözőbb dolgokat jelentették. Kialakult jelírás a katonai egyenruhák és a rangfokozatok jelzései, melyeket megtanult és ismer minden katona és megfelelője a primitív törzseknél a test befestése, tetoválása, a mesterségesen előidézett sebhelyek, az indián törzseknél a hajba tűzött tollak száma, színe és mennyisége. Mindezek a jelek bizonyos értelemben véve az írás körébe tartoznak, mert gondolatközlés a céljuk és egy részük nyilván nagyon régi eredetű. Közelebbről nézve azonban az írás (képirás) igazi előfokait mégsem ezekben a jelekben kell keresnünk, hanem a kérdéssel foglalkozó összes tudósok egybehangzó véleménye szerint azon játékos kedvből, a közlés szándéka nélkül készített rajzokban, melyeket sziklafalakra, fákra, homokba és általában mindenhová rajzoltak és rajzolnak az emberek, ahol erre szabad tér kínálkozik és másodszor olyan ábrázolatokban, amelyeket mások befolyásolására, röviden varázslat okából készítettek. A tudomány játszi

rajzoknak és mágikus szimbólumoknak nevezi ezeket az ábrázolatokat, melyeknél bajos megállapítani, hogy melyik a régebbi, de mindenütt megtalálhatók, ahol ember tanyázott és így teljes joggal az emberiség közös szellemi kincsének tekinthetők. A játékos kedvből, a közlés szükségét még nem érezve készült rajzok kezdete valószínűleg ott van, ahol az élelemszerzés (a legrégibb korszak egyetlen munkája) véget ér és ugyanugy egyik neme a fölösleges életenergiák levezetésének, mint akár a kurjantás, vagy az ének. Ismert jelenségek bizonyítják ősi mivoltát. A kis gyermek ösztönszerűen firkál és rajzol ákom-bákomokat, a vad népek szenvedélyesen rajzolnak és akárhányszor megesik a kulturemberrel is, hogy gondolatokba merülten, szórakozottan, vagy akár unalomból vonalakat vet az első keze ügyébe eső papirosra, ujság szélére, vagy ha bot van a kezében és nem a városi kövezet van a talpa alatt, botja végével össze-vissza vonalakat ró a homokba. A dolog természetéből következik, hogy ezek az ábrázolatok értelmetlenek, semmit sem jelentenek egy második embernek. De sokszor megtörténik, hogy a készítőjük, amikor lehorgasztott fővel, messze kószáló gondolatokkal mered maga elé és látja, de nem nézi is a rajzát, egyszerre magára eszmél és a kusza vonalak halmazában valami ismert, gondolataiban sokat szereplő alakot, tárgyat vél fölfedezni. Ilyenkor elég néhány háttározottabb vonás, a már meglévő vonalak közül némelyik erősebb utánrajzolása, egy-két kiegészítő vonáska és ha még homályosan is, de már készen van valami rajzféle, mely alkotóját már emlékezteti valakire, vagy valamire és amelyet némileg hasonlónak lát egy másik ember is, amivel föl van találva az ábrázolás, a rajzolás művészete és a rajzzal a képirás (Weule). Természetesen, ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a rajzolásnak a kusza vonalakból álló játékos ábrázolások az egyetlen kiindulója, sem azt, hogy a képirásnak ez az egyetlen forrása. A rajzolás megszületésének ez csak az egyik oka, melyhez számos egyéb körülmény is hozzájárult, mint a nyugodt víz színében látott tükörképek és az ember ősi szokása, amellyel ruhátlan, vagy félig ruhás ál-

lapotában testét bemázolta, a képirásra meg az olyanféle jelek, melyeket előbb említettünk. Kétségtelen azonban, hogy a művészi (gyönyörködtetni akaró) rajznak és a (közölni akaró) képirásnak egy közös gyökere van.

Hagyjuk most el a kulturembert és térjünk vissza a primitív törzsekhez. A vad népeknél a rajznak nemcsak gyönyörködtető-közlő célja van, de kezdetleges gondolkozásukban kapcsolatokat keresnek, összefüggést szerkesztenek a lerajzolt kép és eredetije között és ősrégi, minden primitív népnél meglévő gondolat a képet az ábrázolt tárgy egy részének tekinti, amiből szabályosan következik az a másik gondolat, hogy mindaz, ami a képpel történik, az történik az eredetijével is, ami már nem más, mint a képvarázslat. Egészítsük ki a képvarázslat eszméjét a primitív népek egy másik általános nézetével, mely szerint ellensége testén-lelkén uralkodik az az ember, aki meg tud szerezni néhány hajszálat, egy darabka körmöt, vagy akármit tőle, amely a testtel szorosan kapcsolatos és alkalmazzuk ezt a megismerésünket az írás fejlődéstörténetére. Előbb a rajzokat az ember játszi hajlandóságából származtattuk, most megtaláltuk a rajzolás második fő indítékát. A primitív ember nem csupán gyönyörködtető-közlő, hanem varázsló céllal is vázolt állati, emberi alakokat. Az emberiség alacsonyabb fejlődési fokán, a gyűjtő, halász-vadász-korszakokban készült állatképek az állatellenség legyűrését, esetleg odacsalogatását, vagy távoltartását célozták. A primitív ember hallatlan meghihttségben él az őt környező állatvilággal, folyton, szünet nélkül megfigyeli őket, de egyben sokkal erősebben érzi az állati lélek neki megmagyarázhatatlan rejtjelmeit, melyek elől varázslathoz, képvarázslathoz folyamodik. A múlt és jelen primitív népeinél készített rajzok tulnyomó része állatokat ábrázol, vadállatok képével találkozunk fegyvereiken, eszközeiken és pedig ami tárgyunkra nagyon nagyfontosságú, állatábrázolásaik ugyanugy a kopás, stilizálás és sematizálás jelenségeit mutatják, mint a képirás.

A képvarázslat köre azonban nem terjed ki csak

az emberekre és állatokra. A primitív ember a leg-szorosabb kapcsolatban él a természettel, és lelket lát minden élettelen dologban; szerves és szerveflen világ nem tesz különbséget nála, rajzai, képirásai ezért gazdagságukban mindent felölelnek, amit csak ismer és amivel hosszabb-rövidebb időre érintkezésbe jut.

*

Megbeszéléseinkben mindeddig általában az írás fejlődéstörténetéről, lényegéről és pótlásairól volt szó és majd mindig a mai hang-írásunkból indulunk ki előkészületül tulajdonképeni anyagunkhoz a történetelőtti ember és a mai primitív népek írás-féléinek ismertetéséhez. Kréta, a régi Egyiptom, Babilonia és Sina képirásai, de ugyanígy a dél-franciaországi és a spanyolországi barlangokban talált képirások a fejlődésnek folytonosan egyszerűbbé váló formáit mutatják. A barlangi rajzok ismertetése a primitív művészettel foglalkozó történet főadata és nem tartozik ide, nekünk elég annak a megállapítása, hogy a képirás kimutathatóan naturalista, a természetet hiven és pontosan ábrázoló rajzokra vezethető vissza, hogy az ut összetettebb formákból folytonosan egyszerűbbé, kevesebb vonalból álló formák felé vezet. Ugyanígy bizonyítják a barlangi rajzok második fő megállapításunkat is, amellyel a művészi gyönyörködtető-közlő-varázsló rajzokat a játékos rajzokkal hoztuk összefüggésbe. Az angol kutató, *Ewans*, megjegyzése szerint számos barlangi rajz a kis gyerekek palatáblára karcolt íromba ábrázolatokra emlékeztet, melyek csak annyi vonalból készültek, hogy készítőjüket valamire emlékeztessék. A barlangi rajzok, az Altamira, Castillo, Font de Gaume és másutt talált, sokszor megdöbbentően művészi ábrázolások mellett ott találjuk a kusza, kevés vonallal készített ákom-bákomokat is, a kétféle fejlődési vonalat fölülről lefelé, a naturalisztikus képektől a lekopást és leegyszerűsítést a „kevésbé teljes“ képirásig és alulról fölfelé, a kusza, pár vonallal inkább csak körvonalazó, csak a legjellegzetesebbnek vélt vonásokat (pl. a bölény szarva) kiemelő, palatábla-stilusban készült ábrázolatokat. Emlekezzünk azonban vissza, az *Ewans* elnevezésével,

most „palatábla-stilus“-nak mondott rajzok már nem a kezdet, hanem legalább is második fok az első, az értelmetlen, semmit sem jelentő, semmi határozottat nem ábrázoló irka-firkához mérten; ugyanebben a gondolatkörben maradva, a körrel emberfejet, a szabálytalan elipszissel törzset, az egy-két vonallal fát stb. ábrázoló első elemi iskolai gyermekek rajzait megelőzi a kis, két-hároméves gyermek „rajza“, a kusza, össze-vissza huzott vonalak halmaza. Ez az irka-firka, melybe csak utóbb olvas és rajzol bele valami alakot a ligetben, a padon üldögélő kulturember, a játszi kedvből még sem gyönyörködtető, sem közlő célokat nem tartalmazó *első ábrázolatok* hiányoznak a barlangok falairól, ami nem volna föltűnő, ha a palatábla-stilusban készült ábrázolatok nagy tömegével ugyanott nem találkoznánk. Kérdés tehát, hogy mivel magyarázzuk meg ezt a második fokon való kezdetet, hiányát mindennemű cél nélküli rajzolatnak, minden olyan vonalcsomónak, melyet az ember pusztán a maga gyönyörűségére, tultengő energiái foglalkoztatására készít és amely rajzok legalább is annyi ideig voltak a primitiv emberek egyetlen rajzolása, mint amennyi idő eltelt a palatábla-stilus ákom-bákomaitól a meglepően hü, nagyon szép állatképekig. A kérdésre a bonni egyetem híres élettan-professzora, *Verworn* igyekezett választ adni és érdekes megoldása megérdemli, hogy néhány sorban ismertessük.

Verworn a palaeolith-korszak végén élt vadásznépségek táborozóhelyeiről származó sima kődarabokat vette tüzetesebben vizsgálat alá, melyek olyan sűrűn és annyira összevissza tele vannak karcolva állatok vagy állatrészek képeivel, hogy csak a leg-ritkábban sikerül még rajtuk valamilyen állat képét fölismernünk és sehogy sem tudjuk megérteni, mi vezethette a palaeolith-korbeli vadászt arra, hogy így egymásra zsufolja rajzait, vagy még inkább, hogyan volt képes a rajzoló primitiv vadász arra, hogy összefüggő, fölismerhető rajzot készítsen ilyen agyonkarcolt alapokon. A megoldás csak egyetlen módon lehetséges, úgy, hogy a palaeolith-kori vadász az előző rajzokat minden egyes újabb rajzánál valahogy eltüntette, mint ahogy a gyerek letörli

szivaccsal vagy megnyálazott ujja hegyével a palatáblát és így mindig tiszta felületre rajzol. A német tudós ezért kísérletezni kezdett. Vonalakat karcolt egy mészkő vagy palalemezre és sorban mindazon kövekre, amelyeket a történetelőtti ember festővászonnak használt és a karcot bekente az ősi festékek, a porrá dörzsölt vörös- vagy barna vasérc sűrű vizes oldatával. A festék teljesen eltakarta a karcot és amikor megszáradt, új karcokra adott helyet, melyek még szebbek voltak, még élesebbek voltak az első karnál, mert a festők nyelvén szólva, sötétbarna alapot tett alájuk. A második karcra újabb festékréteget helyezett, erre újabb rajzot karcolt, míg végre úgy a huszadik karc után megállt és amikor kefével erősen megdörzsölte a követ és így valamennyi festékréteget eltávolította, a kövön ugyanolyan zürzavaros vonalhalmaz tárult szemei elé, mint a palaeolith-kori kődarabokon. Más, a kövi rajzok egyenes megfordítottja mutatkozott a csontra karcolt rajzok eltüntetésénél. A csontra karcolt rajzot a festékréteg nem tünteti el, mert a csont a festéket csak azokon a helyeken tartja meg, ahol karcolás van, így a festék a csontokra készített, amugy alig észrevehető képeket élesen elhatároltakká, tisztákká és világosakká változtatja. Ezzel azonban feleletet kaptunk kérdésünkre is. Az ősemlék szintén játszi rajzokkal kezdte, melyeket festékekkel törölt le és azért nem maradtak meg. A játszi rajzokból haladt tovább a „palatábla-stilusban“ készített „rajzokon“ keresztül a barlangok falain ránk maradt művészi alkotásokig. A rajzok problémája ezzel legalább egy újabb és használhatóbb elmélet fölvetődéséig elintézését nyert, de nem így az írás kezdeteinek kérdése.

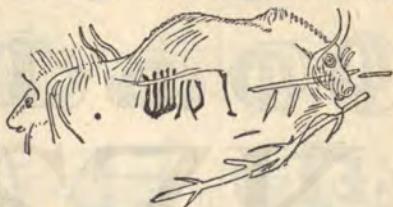
A jég-kor utolsó korszakából, a St.-Madelaineről „Magdalénien“-nek nevezett időközből, a Pyreneusok északi felén lévő *Marsoulas*-i és *Gourdani*-i barlangokban néhány rajzon már a kopás és leegyszerűsítés minden jelét mutató betűszerű jeleket találtak, a Gourdani-i barlang egy csontdarabja olyan három jelet hoz, melyek közül az egyik föltűnően hasonlít a föníciai alef-betűhöz, a mi A-nk őséhez.

Még sokkal nevezetesebb ennél az ugyancsak a

jégkorból, de annak újabb szakából (Asilien), a más miatt is nevezetes *Mas-d-Asil*-ből eredő kavicsok, melyekre vörös festékekkel különböző betűkhöz hasonló jelek vannak festve. Ezekben a jelekben *Piette*, a fölfedezőjük, teljes számrendszert látott, külön jelekkel az ezerre, tízezerre és millióra (!), istenek jelképes ábrázolását és teljes hangírást is, más szóval szerinte a *Mas-d-Asil*-barlang diluviális emberei már betűkkel irtak volna. Természetes, hogy mindez a fölfedező lázas tulbuzgalma diktálta álom. A kavicsok nem ábrázolhatnak betűket, mert hiányzik hozzájuk minden fejlődési előfok és a betűírás már olyan magasan fekvő állomása a művelődésnek, melyhez a gazdaságilag még jóformán állati sorban

1. Gourdan

2. Marsoulas

Betűkhöz hasonló jelek az újabb kőkorból barlangi rajzokon.

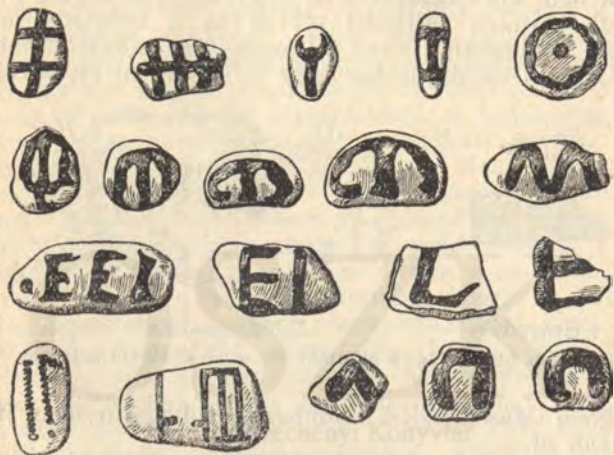
tengődő *Mas-d-Asil*-i ősemberek sehogyan sem juthattak el.

Piette kavicsai így legföljebb csak néhány egész alul lévő számot ábrázolnak és emlékeztető jeleket tartalmaznak, esetleg játékkövek, de még inkább varázslati rendeltetéssel készültek és csak tisztán véletlenül hasonlítanak a későbbi kulturnépek ábécéihez.

A tudománynak ez az elutasító magatartása azonban nem végleges, mert a végső szó ezen a téren még korántsem hangzott el.

A *Piette*-féle kavicsoknál a legnagyobb fejtörést ezeknek a betűszerű jeleknek a tökéletessége okozza. Semmi nyoma sincsen bennük a képirásnak, semmi tárgyra vagy állati lényre nem emlékeztetnek, olyan erősen stilizáltak és leegyszerűsítettek, akár a mi modern betűink, használatuk, mai szemmel nézve,

már magasfoku elvonóképességet tételez föl, de a kezdetleges ember nézőszögéből is, ha emlékeztető jeleket látunk bennök, akkor is rendkívüli szellemi fejlettségről adnak számot. Már pedig hogyan egyeztethető össze ez a rendkívüli szellemi fejlettség azzal a többi adattal, amely a diluviális korszak legvégéről amugy rendelkezésünkre áll? Hogyan lehetett ilyen tökéletes jelek birtokában egy szükös viszonyok között, az étellel keményen tusázó vadásznépség? Ugy látszik, hogy az emberiség őstörténetének egyes

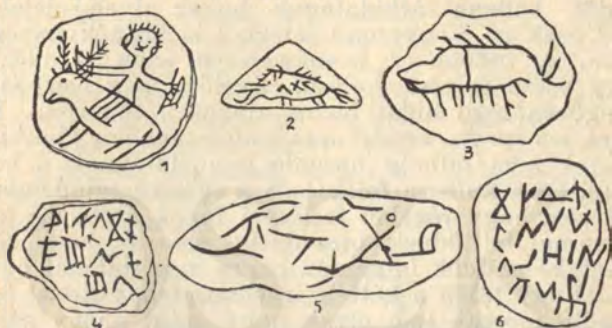
Mas-d-Asil-i kavicsok betűszerű jelekkel.

fejezetei számos meglepetést tartogatnak még a tudomány számára és a fejlődés menete nem volt mindenben olyan egyszerű, amint azt ma az egyenes vonalakat és legrövidebb megoldásokat kedvelő napjainkban elképzelik. Piette kavicsainál hiányoznak a régebbi kísérletek nyomai, ami másfelől vett hasonlaltal ugyanannyi, mintha valamilyen korból a kovás, serpenyős, az elültöltő, fegyverek minden nyoma nélkül egyszerre füstnélküli lőporos lövedékek és automatikus ismétlő puskák és revolverek maradtak volna reánk.

Másként áll a dolog és tökéletlenebb és haladotabb formák egymás közelségében állnak a pyreneusi

félszigeten, Portugáliában talált őskori maradványoknál, közelebbről az északportugáliai Villa Pouca d'Aguiar kerület *Alvao* néven ismert kőkori temetkező helyéről kikerült „írássos“ emlékeknél. Az alvao-i jelek lapos, némelyiknél átfurt kődarabokra vannak fölkarcolva és minthogy halottak mellett találták őket, minden valószínűséggel összefüggenek valamiféle ősi halott-tisztelettel.

Fontosabb azonban ennél egy második megállapítás. Az alvao-i maradványoknál egyszerű állati alakok rajza (l. a kép 1, 2, 3 ábráját) mellett jelekkel telerótt kődarabokat is találtak (l. a kép 4, 5, 6 ábrá-

Betűkhöz hasonló jelekkel ellátott lapos kődarabok Alvao-ból.

ját), látszólag tehát a korábbi, kiindulónak vett fokot a későbbi tökéletesebb fok mellett. Azonkívül ezek a jelek föltünő megegyezést mutatnak a régi Keletről fönmaradt írássos nyomokkal, egyiptomi, syriai-palesztinai, krétai, cyprusi, mykenéi ilyenfajta emlékekkel, amelyekből a tudomány a mai latinnak nevezett ábécénket leszármaztatja. Miután pedig az alvao-i leletek kétségkívül a korai neolith-korszakból valók és keletkezésük így nagyon sokkal a Krisztus előtti időkre esik, új nehézség támad. Az eddigi tudományos nézet szerint az egész írástudományunk Keletről való, az alvao-i siroktól azonban, tehát Nyugatról, sokkal korábbi, a keleti írásokhoz (egyiptomihoz, ógöröghöz, föniciiaihoz stb.) mindenben hasonló jelek kerültek elő, ami azt jelentené, hogy itt,

ezen a tájon kell keresnünk az írás keletkező helyét és az eddigi véleményekkel ellentétben a pyreneusi félszigetről terjedtek el, esetleg Afrika északi részén és Egyiptomon át azok a jelek, amelyekből később mai írásjeleink kifejlődtek. (Wilke.) Szigoruan következetesen erre az eredményre kellene jutnunk, ha ezt az elméleti következetességet emberi történések-nél is föltételezhetnők. Azonban a Piette kavicsainál fölhozott ellenvetés itt is teljes mértékben jogosult; az alvao-i sirokba temetkező őseimberek sem lehet-tek sokkal műveltebbek, mint azok, akik Piette ka-vicsaira rejtelmes jeleket róttak és hatalmas, egye-lőre még teljesen homályos időszakot, sok ezer esztendőt kellene áthidalnunk, ha az alvao-i jeleket akár csak az ó-egyiptomi jelekkel is hoznók kapcsola-tba. A tudomány természetesen azon fáradozik, hogy ezt a merész ívelésü, egyelőre még nagyon a levegőben lógó hidat biztos alapokra támassza. El-sőnek a néprajz, amely arra emlékeztet, hogy hasonló formák nem mindig hasonló gondolatoknak a hor-dozói. És a kultúra fejlődésében egészen mindennapi jelenség, hogy régebbi fejlődési fokok utóbb új tar-talommal telítődnek, hasonlattal élve az, hogy régi kehelybe az idők folyamán egyre más italokat öntenek. Vagy talán a kétféle írásmaradvány-tipust ösz-szekötő időszak sem olyan nagy, mint ahogy azt a geologia alapján gondolják és a kőkorszak végét nem 20.000—24.000 esztendővel mai időszámításunk kez-dete előtt kell keresnünk, hanem jóval később, jó-val közelebb Krisztus születéséhez? (Schuchardt.) A kutatás ezen a téren még a homályban tapogatózik, csak föltevésekre támaszkodhatik és újabb leletektől teszi függővé ítéleteinek megszilárdítását.

*

Az írás fejlődéstörténetének egyik szakaszát igen élesen megvilágítják az ókori Egyiptom írásos emlékei, melyek nagy tömegükben, magas régiségük miatt is — a legrégibbek, körülbelül 5000 esztendővel Krisztus születése előtről valók — nevezeteseek. Mi-vel pedig már a legrégibb emlékeik is az írásnak aránylag jól kifejlődött formáit mutatják, föl kell tételeznünk, hogy a játékos kezdetektől való elindulás és az első, legrégibb maradvány időpontja között

is igen jelentékeny időnek kellett eltelnie. Ó-Egyiptom népe azonban rendkívül konzervatív hajlandóságu volt és a régebbi formákat gondosan megőrizte még akkor is, amikor ezek már idejüket multák és így történhetett, hogy írásukban megtaláljuk a régi szó-írás képeit is ez újabb szótag- és hang-írás jeleinek társaságában. Kitünő példa erre a Kr. e. negyedik évezred utolsó századaiból való, Nar-mer fáraó egykori tulajdonának vélt, rajzos lemez. Vegyük csak sorba, hogy mi mindent olvashatunk le róla és figyeljük meg, hogy milyen formában fejezték ki a gondolataikat. A kép közepén maga az uralkodó, Nar-mer fáraó áll, amint baljával üstökön ragad egy előtte térdre roskadt ellenséget és a jobbjaiban lévő fölemelt buzogánnyal éppen le akar sujtani rá. A két főalaktól jobbra találjuk a jelenet képirásos magyarázatát. A sólyommadár a királyt jelenti, a lába alatt lévő kis ovális egy darab földet. A sólyom-Nar-mer kötelet tart a kezében, amely egy emberfej szájában végződik. Az emberfej mellett egy csomóban hat lotusz-levél van, lejjebb egy szigony rajza egy téglalapalaku és hullámvonalakkal telerajzolt keret fölött, amely tavat, tengert jelent. A szigonynak ó-egyiptomi nyelven *va* volt a neve és itt egy Va nevű földet jelképez. A lotusz-levelek egyenként ezret jelentenek és így számjegyek (eredetileg valószínűleg csak a nagy sokaság kifejezésére szolgáltak, mivel a lotusz-virág dusan nőtt a Nilus melletti nedves, meleg talajban), a hat lotusz-levél tehát = hatezer. Az egész sor annyit jelent, hogy Nar-mer király leigázta a víz melletti Va földet és hatezer foglyot ejtett. (Steindorff.)

Minta az ó-egyiptomi képirásra, Nar-mer király (Kr. e. 4. ezer utolsó százada) lemeze.

Ezekből az elbeszélő, mai fogalmak szerint rejtvénytyszerű jelekből fejlődött ki utóbb Egyiptomban a hieroglyph-írás, amelyet még a Krisztus születése utáni első évszázadokban is használtak. A kezdet itt is szó-jelek, tekintet nélkül a szavakat alkotó han-

gokra, azonban a jelek használata már megállapodott és egy-egy szó-jelet több rokonhangzásu, de nem rokonértelmű szó jelzésére is fölhasználtak. A szavak jelentésének pontosabb meghatározására pedig magyarázó jeleket alkalmaztak az egyes szó-jelekhez. Így az „atya“ szót, melynek az ó-egyptomi nyelvben *jtj* volt a megfelelője, három j, t, f betűvel és mellé rajzolt ülő férfiú képével ábrázolták. A fejlődés későbbi során a szó-képeket szótag-képek, illetve jelek váltották föl, melyek eleinte több, utóbb egy-egy mássalhangzót fejeztek ki és így elvezettek a hangok jeleihez. Ó-Egyiptom írástudói a magánhangzókat egyáltalán nem jelölték meg, akár a régebbi héber írások és így másfelől volt csak megállapítható, hogy az egyes szavakat hogyan ejtették ki. Az ó-egyptomi írást a koptoké, a kereszténységet fölvevő egyiptomiak írása szorította ki, amely görög-ből vett betűket néhány ó-egyptomi jellel tette teljesebbé úgy, hogy a hieroglyph-írást utóbb nehéz munkával lehetett csak megfejteni.

*

Végigkísérni az írás különböző régebbi és újabb formáit a föld népeinél, messze túlhaladná ennek a kis bevezetésnek szánt munkának a terjedelmét, de azonkívül is lényegében nem tanítana új dolgokra, mivel a fejlődés alapelvei minden népnél nagyjában azonosnak nevezhetők. A különbség csak abban áll, hogy az egyes népek a fejlődés más és más fokát ragadták meg inkább és fejlesztették ki tovább a maguk sajátos élet- és társadalmi viszonyaihoz képest. Jól igazolja ezt a tételt az amerikai indiánok írásos közlési módja, amely ma már az amerikai ethnographusok gyűjtőmunkája következtében a legapróbb részleteiben ismeretes. Az amerikai vörösbőrűek írásánál igen figyelemreméltó az a nagy szerep, amelyet a taglejtések ábrázolásának jut náluk. A taglejtések az európai embernél a beszéd kísérői, de a filmek általános elterjedése előtt csak kevesen gondoltak Európában arra, hogy a taglejtéseket a szemünkkel veszszük észre és hogy fogalmilag egészen közel eshetik az írásjelekhez. Csak amióta a mozgófényképszínházakban megint ráeszméltünk a taglejtések rend-

kivül kifejező mivoltára, amikor megértünk filmdarabokat igen kevés magyarázó szöveggel, vagy anélkül is, azóta válik az európai ember számára is egészen nyilvánvalóvá, hogy a taglejtéseknek valamiféle formában való megrögzítése már magában véve is egy neme a közlésnek, az írásnak. Ugyanezt a gondolatot látjuk az amerikai indiánok, de más vadnépek írásai-ban is megjelenni. Az eszkimók képirása különféle mozdulatokat mutató emberi alakok sorozata. A taglejtések rajzban való megrögzítésének a vörösbőrűek-nél számos oka lehetett. Így nem utolsónak az a körülmény, hogy az egyes törzsek egymástól sokszor nagyon eltérő nyelvet beszéltek és így elég gyakran a jelbeszédhez kellett folyamodniok. Azonkívül harcos és vadász életmódjuk a hangos beszéd mellett nagy helyet adott a jelekkel való megértetésnek. Az „indián-regények“ hősei majdnem mind kevés-beszédű, szófukar emberek és a fecsegést asszonyi dolognak tartják. De függetlenül az indián-regények-ben stilizált hősök életmódjától, a tudományos néprajz tanúsága szerint, semmi más népnél nem találni meg a jelek és jelvények olyan kifejlődött használatát, mint az indiánusoknál, akik a harci dicsőség-ben látták egyetlen életcéljukat. Hőstettnek elsősor-ban az ellenség megölése, vagy fejbőrének lenyuzása, leskalpolása számított előttük, de ugyanigy az is, ha élő vagy halott ellenséget kézzel, vagy bottal meg-érinthesett, ha fogságba esett társát kiszabadithatta, sőt a lólopás is. Mindezeknek a hőstetteknek a meg-örökítésére a haj különböző részeibe betűzött, külön-féle módon metszett és festett tollak, azonkívül a testre, vagy ruhára festett, néha tetovált mindenféle alakok szolgáltak, amelyek a testen hordott és vise-lőjét mindenki számára fölismerhetővé tevő törzsjel-vény mellé sorakoztak. Mindezek a jelvények már magukban véve is bizonyos nemei a nem szóbeli köz-lésnek.

Ugyanilyen beszédes jelek továbbá az északame-rikai indiánok cimeres oszlopai, hatalmas, néhol 14—15 méter magas, az egyes lakóhelyek előtt a földbe eresztett gerendák, amelyek a ház lakójának egész családfáját közlik a nyilvánossággal. Az oszlop legtetején a törzs totem-állatja van kifaragva, alatta

a feleségéé, azután egyes jelenetek törzse kalandos multjából, amelyben az egyes hősök mind különféle állatnak képében (medve, farkas, hód, sas, holló stb.) vannak ábrázolva. Az efféle cimeres faragott oszlopoktól már csak egy lépés kellett a különféle totemek és tetteik sik fölületen való ábrázolásáig, amelyben azután már az írás egyik fázisát tekinthetjük. Ez a fázisa az írásnak javarészt közlő képirás és mondatírás. A képirás minden ottlakó számára megérthető, az egyes képek történéseket és nem határozott szavakat, vagy csak egyféle módon érthető gondolatokat ábrázolnak, míg a mondatírás képeit már csak a jelek értelméről tájékozott, beavatottak értik meg, más szókkal a mondatírás képei függetlenül az egyéni ábrázoló kényétől-kedvétől, már *egyezményes jelek*. Ezt a különbséget általános képirás és mondatírás között maguk az indiánok is észrevették és kifejeztek, amikor *kekevin* szóval jelölték harcok, vádászatok, vándorlások általánosan megérthető, határozott szavakhoz nem kötött ábrázolását és *kekinovin*-nak hívták azokat a jeleket, amelyekhez különféle papok, helyesebben javas emberek, varázsolók mondókái, mítoszaik és tanításaik meghatározott, a varázslat hatásosságának veszélyeztetése nélkül meg sem változtatható szavai és mondatai fűződtek. A kekinovin-ok egyes jelei így jelképes ábrázolatai az egyes mondatok tartalmának és az emlékezet kezdetleges segítői, mivel nincsenek semmi benső összefüggésben az egyes szavak hangállagával.

Ilyen kekinovin a már említett Valam-olum, a delavar indiánok nyirfakéregre rajzolt krónikája, amely szóbeli hagyományozás útján terjedt el nemzedékről nemzedékre és a jelek csak az emlékezés élénkebbé tételére, az egyes mondatok egymásutánjának szoros betartására készültek. A Valam-olum azonban még egy nézőpontból nevezetes, jelesen jó példája az indiántörzsek történeti érzékének, amelyvel egyedül állnak a kezdetleges népek között. Ez a történeti érzék vitte rá őket arra, hogy egyes törzsek kezdetleges jeleikkel egészen a történetírásig eljussanak és fontos eseményeikről, az események időbeli rendjében krónikás följegyzéseket készítsenek, habár bizonytalan, hogy a krónikák írása nem

európai hatásokra vezethető-e vissza, minthogy ilyen legrégibb följegyzések a XVIII. századból valók. Ezekben az indián krónikákban jelek mutatják az egyes éveket olyanformán, hogy az egyik téltől másik télig terjedő időszaknak a törzsre legnevezetesebb eseményét örökítik meg. Ezt az eseményt a férfiak gyülekezetében állapították meg és vezették be krónikájukba, amelyekben telek után számították az éveket és így „téli elbeszélések“ (angolul: winter counts) néven ismeretesek. Képünkön a dakota indiánok „téli elbeszélését“ mutatjuk be, amelyet 1800/1801 telétől 1870/71 teléig a „Magányos kutya“ (Lone dog) nevet viselő indián, bölénybőr belső felére jegyzett föl.

Az egyes jelek csavarmenetszerűen belülről kifelé haladnak és mind határozott események jelei, mint harminc dakota halála (1800/1801); az első patkókkal ellátott lovak föltunte (1828/29); az első gyapjutakarók behozatala (1853/54).

Az indián képirás ezekben a följegyzésekben már határozott, stilizált és lehetőleg egyszerűvé tett jelekkel dolgozott, de az egyes jelekhez nem fűz sem meghatározott szavakat, még kevésbé szótagokat vagy hangokat és így csak formailag jutott el az ó-egyptomi képirással kifejezett fejlődési fokhoz, míg tartalmilag alatta maradt. Legállandóbb és legkialakultabb jelek az istenek és a varázslat egyes szertartásainak jelzésére készültek és szintén meggyőző erővel tanuskodnak a vallásos képzetek eleveenségéről az egyes kezdetleges népek lelki világában. A cimeres oszlopok, a számos amerikai sziklarajz, a totemállatok mindenfelé való megörökítése egyene-

Dakota indián krónika (Lone-dog, Téli elbeszélése) bölénybőrre írva.

sen átvezetnek bennünket a primitív ember lelkének hatalmas eleméhez, a varázslat, a szellemekben való hithez, röviden a vallási gondolatok kialakulásának kérdéséhez.

V. A vallási kultúra kezdetei.

Milyen volt az ősember vallása? Hogyan képzelte el magának az ősember teremtetőjét, a világ megalkotóját, minő tulajdonságokkal ruházta föl, hogyan gondolta viszonyát ehhez a felette állónak hitt lényhez, miért könyörgött hozzá, miket kért tőle, mindezekre a kérdésekre nem ad szabatos és határozott feleleteket a régiségtudomány és így az ősember vallásának kezdeteit a mai vad népek vallási fogalmaiból és szertartásaiból ismerhetjük meg igazán. A vallások kialakulására a néprajz vet világosságot, a kérdés elfogulatlan tudományos tárgyalása a néprajz útján válik lehetségessé. Elfogulatlan és tudományos tárgyalása, mondjuk, mert a vallások történeti fejlődésének néprajzi alapokon álló vizsgálata aránylag egészen új fejezete a tudománynak, mely nagy nehézségek, sok tévelygés és erős harcok közepett született meg és elismerése még ma sem teljes, mert a tételes, uralkodó vallások érthető okokból egy csöppet sem látják szívesen a tudományos valláskutatás megerősödését és minden rendelkezésükre álló eszközzel ellene vannak. Érdemes föladat megállni egy pillanatra és a néprajzi valláskutatás mesgyéjéről hátratekinteni arra a küzdelmes utra, melyen a tudománynak ez a fejezete keresztülgázolt. Így a vallástudomány fejlődésének főbb szakaszai a következők: Az egész középkoron és az újkor nagyobb felén át a keresztény vallás szerepelt egyetlen igaz, üdvözítő hitnek, az egyetlen kinyilatkoztatott vallásnak, aminek az a következése volt, hogy az összes többi vallásokat eretnekségeknek, az egyedül üdvözítő hittől való elrugaszkodásnak, a sátán munkájának tekintették és ha nagynéha más vallásokkal is foglalkoztak, bennük sohasem néztek mást, mint annak példáit, hogy mennyire eltévelyedhet, milyen szellemi iránytű nélkül tántorog az ember — ha nem követi az anyaszentegyház tanítását. Nyil-

vánvaló, hogy ilyen gondolatokat uralva, nem is érthették meg a kezdetleges népek vallási gondolatait, mint ahogy a néprajzi gyűjtéseknek ma is egyik nagy baja, hogy számos utazó még mindig a zsidó-keresztény hit nézőszögéből vizsgálja a dolgokat és így torzképeket lát és örökít meg.

A vallás egyeduralmának korszaka akkor ért véget, amikor a XVII. és XVIII. század bölcselete be nem bizonyítottnak és egyben be sem bizonyíthatónak minősítette a zsidó-keresztény kinyilatkoztatás tételeit. Ez a bölcselet a képzelet szüleményeinek mondta a vallásokat, melyekben a képzeletet a természetfölötti hatalmaktól való *félelem* ösztönözte. A támadást angol bölcseelő, *Hume* (olv. *Jum*) *Dávid* nyitotta meg, amikor azt tanította, hogy nincsen egészen magamagától termett, szabad gondolat és az ember gondolatai csak abban a körben mozoghatnak, melyet az érzéki észrevétel különféle módjai, a tapasztalás határolnak. Más szóval ez annyit jelent, hogy nem gondolhatunk semmi olyas dolgot, amelynek végső szálaiban ne valami érzéki észrevétel volna az alapja. A legvadabb képzelet teremtette csodaszörny is olyan elemekből van összetéve, melyeknek mása tapasztalható, elgondolhatunk „vasorru bábát”, mint a népmeséink, de semmi olyat nem gondolhatunk a boszorkány orra helyére, amelynek ne volna a külvilágban valahol föllelhető mása. Teljesen független, tapasztalástól mentes gondolatok nincsenek.

De még sokkal nevezetesebb ennek az angol tudósnak egy másik gondolata. A XVII. és XVIII. századbéli bölcselet a vallások alapját a természetfölötti hatalmaktól való félelemben kereste és úgy vélte, hogy amint a jog az érzéki, kézzel fogható hatalmak bosszuérzetéből, megtorló készségéből keletkezett, ugyanígy jött létre a vallás, az érzékek számára hozzáférhetetlen hatalmaktól való félelemből. Röviden, az istenek a félelem szülöttjei. Már most *Hume* tagadja, hogy az ember vallási képzeit a természeti hatalmaktól kapott benyomások határozták meg és azon a véleményen van, hogy a társadalmi élet indította el ezeket a képzeteket. Szerinte is az ember isteneinek alakját, isteneinek életviszonyait a

a maga alakjáról, a maga életviszonyairól példázza, vagy ahogy ezt eddig utólérhetetlen maró éllel egy ókori görög bölcse kifejezte: „Mindenki olyannak képzei el az isteneket, amilyen ő maga, a négerek feketének és tömpe orruaknak, a thrák ember kékszeme, vöröshajuaknak és ha a lovak és ökrök festeni tudnának, isteneiket kétségtelenül lovak, vagy ökrök képében ábrázolnák.“ (Xenophanes.)

A néprajzi valláskutatás ugyanezt tanítja és nem a természetfölötti hatalmaktól való félelemben, hanem az ember és a társadalom keretén belül az ember magáról és társairól vett gondolataiban keresi a kezdeteket. Lényegében tehát ugyanazt mondja, amit a görög bölcselek és az angol Hume hirdettek és hogy ezek az elméleti megállapítások nem váltak mindjárt akkor a tudomány közkinccsivé, annak éppen maga a tudomány volt az oka. A bölcselet sikeresen vette föl a küzdelmet a vallási tanítások mindenhatósága ellen. Fölvilágosodás bölcseletének nevezhetjük ezt a mozgalmat, amely kizárólag észbeli érvek alapján, az értelmet hiva segítségül, összezuzott, megcsontosodott nézeteket, de egyben a másik végletbe is szökött és az értelem mindenhatósága nevében a vallás egyes jelenségeit is csak az értelemből kívánta levezetni. Így történt meg, hogy az ó- és ujszövetség csodáit „értelmesen“ akarták megmagyarázni és ha ezzel az eljárásukkal meg is nyugtatták azt a társadalmi osztályt, melynek már kezdett fejtörést okozni a vallási maguktartásuk kérdése, az „értelmes“ magyarázattal minden maradhatott úgy, ahogy volt és elfogadhatóvá vált, mihelyt a „józan értelem szerint is lehetséges“ pecsétet ráütötték.

Természetes azonban, hogy a vallásoknak ez a kispolgári igényeket kielégítő magyarázata nem volt általános ebben a racionalista (az értelem alapján álló) bölcseleti iskolában sem és ha akadt kutató, aki a vallásokat igen bölcse államférfiak találmányának mondotta, akkor számosan voltak a baloldalon is, akik a vallást egyszerűen papok találmányának, papi huncutságnak minősítették. Ezek a radikális gondolkozók tudtak az ó-görög bölcseletről és ismerték a véleményét: „Kezdetben az emberek törvény és

rend nélkül, állatok módjára éltek, amíg az erőszak ellen büntetőtörvényeket nem határoztak. Mivel azonban ezekkel a büntetőtörvényekkel csak a napvilágra került bűnöket voltak képesek megtorolni, eszébe jutott egy bölcs és leleményes férfiúnak, hogy a titokban maradt jogtalanságok leküzdéséért istenekről kezdjen el mesélni, akik hatalmas, halhatatlan, mindent látó lények és — hogy a tőlük való félelmet még nagyobbá tegye —, akik az égben lakoznak.“ (Kritias.) Azonban azt kérdezték, hogy kinek van a haszna a vallásokból és papellenes fölfogásukat a vallásra is érvényesítették.

A XVIII. században azonban egyre nagyobb méreteket öltött a gyarmatosítás, rengeteg új népség talált tudományos leírókra és a mindenfelől összehordott anyagból az a különösnek tetsző megállapítás volt leszűrhető, hogy ez a mindenfelől összegyűjtött anyag részeiben nagy hasonlóságot mutat. A megállapítás nyomában maga után vont a kérdést is: Mi az oka annak, hogy egymástól legtávolabb lakó, nem ritkán tengerekkel elválasztott, egymással nem rokon, egymásról nem is tudó népségeknek annyi hasonló vallási és erkölcsi nézete van? A megegyezések nyilván közös eredetűek, más szóval: minden ezen népeknél egykor azonos erők működtek közre és ezeket az erőket kell csupán kinyomoznunk. Mik ezek az okok, amelyek a hasonlóságok előidézői? A kérdésre háromféle válasz is elhangzott:

1. Isteni beavatkozás idézte elő.

2. Az emberek alapjukban véve egyformák, minden ember szellemi alaptermészete ugyanaz, ezért fejlődésének bizonyos fokain kell, hogy hasonló gondolatokat termeljen ki magából. Hasonlatlanul élve, amint bizonyos értelemben véve a buzaszemben már benne van a gyökere, a szára, a kálásza, az új szemek, ugyanígy van az embernél is, aki fejlődésében az idők során mindenütt ugyanazokra a gondolatokra eszmél. Ha tehát két vagy több egymástól távoli nép vallásos képzelete megegyeznek, ennek az a magyarázata, hogy ezek a népek a fejlődésnek megközelítően egy szakában vannak.

3. Nem az emberek azonos lelki alaptermészete, a megegyezése oka, hanem az, hogy egyes törzsek

hasonló földrajzi környezetben, hasonló időjárás alatt élnek-e vagy sem. Mindenütt megegyezés van, ahol a földrajzi viszonyok, az embert környező természet hasonló, ahol hegynek hegy, síkságnak síkság, szigetnek sziget felel meg és ahol hasonló időjárás hat a talajra, az állat- és növényvilágra, a munkamódra, a lakosság gazdasági tevékenységére. Röviden: a *környezet hasonlósága* magyarázza meg az egyes vadnépek vallási képzeleteinek azonosságát. (Herder.)

A környezeti viszonyok jelentőségének ezzel az erős hangsúlyozásával már nagyjában el is hangzott a modern néprajzi valláskutatás vezető gondolata, azonban általános érvényesülése elé onnan került akadály, ahonnan legkevésbé volt várható, a bölcselettől. A német bölcselet időközben lerázta magáról a fölvilágosodás francia filozófiáját és tisztára elméleti, a tapasztalatnak igen kevés helyet juttató spekulációkba tévedt. Ennek az ideális filozófiának legnagyobb alakja *Hegel* volt, akinek idevágó gondolatai közül csak a törvényszerű fejlődés maradt meg élő gondolatnak, míg amugy inkább a követői és ezek között elsősorban a német *Feuerbach* irodalmi működése nevezetes. Feuerbach a francia materializmustól kölcsönözte szellemi támadó fegyvereit és legfőbb eredménye, hogy összezuzta Hegelnek a vallások keletkezéséről és kialakulásáról hirdetett tanítását, mely szerint minden vallás alapja az embernek istenről alkotott tudata. Feuerbach, akárcsak Hume, tagadja az anyagtól független szellem létezését és egyetlen valóságnak csak az érzékileg észrevehető világot tartja, a gondolatot az anyag legmagasabb termékének. Szerinte csak anyag van és az, amit az anyaggal ellentétes gondolatnak, szellemnek neveznek, szintén nem más, mint az anyag egyik megjelenése. Az ember egy része a természetnek, még pedig mindenestől, testi és szellemi képességeivel együtt, ezért az embert anyagi mivolta határozza meg. Az ember így csak azt gondolhatja és semmi mást sem, ami megfelel képzelőtehetségének, amely viszont az anyagi mivoltától és nem valami független, rajta kívül álló, önálló gondolattól függ. Ez a gondolatsor az istenségre alkalmazva, annyit

jelent, hogy az embernek az istenről való tudata, isten megismerése nem más, *mint a magunk megismerése, önismeret*. Az ember tehát istenében önmagát testesíti meg és amikor gondolatát így megismerésére, ezen magaalkotta istenség teremtményének hiszi magát. Feuerbach tanításában az isteni lény azonos az emberrel, a testi embert korlátozó vonások nélkül, az ember véges, az istenség végtelen, az ember halandó, az istenség halhatatlan, az ember gyöngé, erőtlen, az istenség mindenható, szóval: mindazon vonásokkal fölruházza, amelyeket nem talál meg magában. Ez a tanítás szegesen ellentétes a bibliáéval: az ember istenét a saját képére teremtette, *minden vallás emberi mű*.

Feuerbach gondolatvezetése és egyáltalán a bölcsélet nem vizsgálta meg jobban egy másik kérdés-csoportot, mely az első istenekre vonatkozik. Ha az istenség gondolata emberi mű, akkor felelni kell arra a kérdésre, hogyan gondolta ki az ember első isteneit, milyen gondolatok alapján alkotta meg őket? A néprajzi adatok fölszaporodása előtt erre a kérdésre szinte egyhanguan az volt a felelet, hogy az ember vallási gondolatai a természeti erők imádásával kezdődnek. A kezdetleges ember nem értette meg, nem tudta megmagyarázni a természeti jelenségeket, a villám, a mennydörgés, földrengés, viharok, a nap-fölkelte és lenyugta, érthetetlenek voltak előtte és *fölbresztették benne a természettől való függése gondolatát*. Az ember érezte függését a természettől, a maga testén érezte erejének sokféle megnyilvánulását és fenyegetésüket el akarta háritani magától. Ezért isteni tiszteletet juttatott nekik, imádni kezdte a természeti hatalmakat, még pedig eleinte még tudatosan természeti erők képében, később megismerésére, emberformájú lények alakjában. Végeredményben tehát eszerint az elmélet szerint a félelem vitte rá az embereket arra, hogy vallási gondolatokat teremtsenek. Ámde ebben az elméletben a modern ember fölfogása kísért, aki a maga haladottabb műveltségi fokáról nézi a dolgokat s úgy látja, hogy a természeti erők olyanok, melyek leginkább fölkelthetők a primitív emberben az istenség eszméjét, de csak fölkelthetők és nem föl is keltik. Ennek az elméletnek a

néprajzi adatok halmaza mond ellent és nem is foglalkoznánk vele bővebben, ha egyik neves képviselője, az oxfordi egyetem tanára, *Max Müller*, idevágó írásaival nem hatott volna a szocializmus nagy tanító mestereire, *Marxra* és *Engelsre* is. Marx és Engels elfogadták az akkor nagyhirű, tudós egyetemi professzor véleményét, szerintük is a vallások a természet imádásával kezdődnek, ami annál is fontosabb, mert ennek a tanításnak elfogadásával helyesbíteniök kellett történeti materialista fölfogásukat. Ezt a helyesbitést úgy vitték véghez, hogy az emberiség vallásteremtő korszakára nem érvényesítették elméletüket és azt tanították, hogy a társadalmi viszonyok formáló hatása csak későbbi, magasabb fokán érvényesül a vallási gondolat fejlődésének, a kezdetleges ember azonban vallási gondolatait, a természeti jelenségek imádását társadalmi viszonyaitól függetlenül alkotja meg. Így történt ez szerintük az ó-indok, perzsák, az ókori görögök, rómaiak, germánok vallásos képzeteivel, melyek mind a természeti erők tiszteletében gyökereznek, míg a társadalmi erők csak a zsidó és keresztény vallások kialakulásában jutnak először döntő szóhoz. (Engels: Anti-Dühring.) A modern néprajzon fölépülő valláskutatás visszavonja Marx és Engels helyesbitését és a történeti materializmus elvét már a primitív népek vallási képzeteinek kialakulásánál uralkodónak látja. Valóság, hogy az ember fejlődése alsó fokain még inkább természeti lény volt, mint társadalmi, de már a legalsó fokon is társas lény volt, aki valamiféle közösségben élt és a közössége, életviszonyai egyre nagyobb hatással voltak vallásos gondolatai kialakulására és bélyegző jegyeiket ott találjuk már a vallások bölcsőjénél is.

Az etnográfiai valláskutatás a rendelkezésére álló anyag alapján kétségtelenül megállapította, hogy a vallási képzeteket nem a természettől való félelem, hanem a saját természete, keletkezése és elmulása, a *halál gondolata* ébresztették föl a kezdetleges emberben, az egyszer fölkelte vallási gondolatok továbbfejlődése pedig a szóban forgó népek társadalmi viszonyaitól függ. A vallási fogalmak kialakulásánál így két tényező jön számba:

- a) a kezdetleges ember természeti környezete és
- b) társadalmi életviszonyai.

Mivel pedig a természet szemléletét, vagy más szóval az ember viszonyát a természethez elsősorban az dönti el, hogy mennyire vált urrá az ember a természetben, mennyire tudta a természeti erőket megfékezni és a maga szolgálatába állítani, ezért elmondhatjuk, hogy a két tényező közül a másodiknak említett társadalmi életviszonyok az igazán jelentősek, míg a természeti környezet csak a háttér, a diszt szolgáltatja a vallási képzetekhez. Ez a megállapítás rendkívül nevezetes a néprajz útján nyert adatok tanúságtételénél. Egyes népek kezdetleges vallási képzei látszólag élesen elütnek egymástól, de a különbségek csak az egymástól elütő természeti környezet következtései és ha eltekintünk tőlük és csak másodlagos fontosságot tulajdonítunk a hatásának, akkor az egyes vallási gondolatok mélyén legfőbb hajtó oknak a társadalmi életfölfogást ismerjük meg, amivel a vallástörténet a társadalomtudomány (szociológia) egyik fejezetévé vált.

Összegezzük az elmondottakat. A valláskutatás történetében három nagy fázist különböztettünk meg:

1. teológiai, amelyben a kinyilatkoztatott vallások mindenhatósága megakadályozta a többi vallás lényegének fölismerését. Időben ez a kor a XVII. század végéig s a XVIII. század elejéig tartott.

2. filozófiai, amelyben a kinyilatkoztatott vallások elvesztik a lelkek fölötti mindenhatóságukat és egyes élelműjű tudósok már a legmodernebb összehasonlító vallástudomány főgondolataihoz érkeznek, de nézeteik nem lesznek általánosakká, mert

a) a filozófia tisztára elméleti spekulációkba szédül, vagy

b) a filozófián fölépülő radikalizmus papi kohományoknak minősíti a vallásokat és a papok elleni támadásaiban elhanyagolja és semmibe sem veszi a vallásokat. A XVII. és XVIII. század bölcselete;

3. etnografiai, néprajzi, vagy helyesebben társadalomtudományi, szociológiai, mely a teológiai korszaktól átveszi a vallásos eszmék jelentőségét az emberiségre, a filozófiai fázistól annak a megállapi-

tását, hogy a vallás emberek műve és mindenfelől, az egész világ legkülönbözőbb részeiről gyűjtött adataival bebizonyítja, hogy a vallások keletkezését és kialakulását az ember mindenkori társadalmi, pontosabban gazdasági viszonyai határozzák meg és a vallásokat létrehozó két tényező a természeti és társadalmi környezet közül az utóbbi a jelentősebb, míg a természeti környezet csak a háttérrel szolgáltatta a vallási gondolatok kialakulásához.

*

Vizsgáljuk meg a vallási képzetek, az istenekről és szellemekről szóló gondolatok keletkezését a mai vad népeknél és így következtethetünk majd az ősember vallási eszméinek kialakulására. Egészen általánosan beszélve a vallási képzetek abból a szükségből sarjadznak, hogy minden jelenségre egy okot vagy okozót keresünk és így azt lehet mondani, hogy a vallásokat megteremtő eszmék a nem ismert okok csoportjai. A mai vadember gondolkodása alig lép túl az érzéki észrevételen, nincsenek elvont ismeretei, szemei állandóan a külső világ jelenségeit tekintik, a szemlélet előtté a legfontosabb, ezért igen sokszor megesik vele, hogy két egymás után történt eseményt úgy gondol el, mintha azok okozati összefüggésben állanának, mintha az első jelenség a másodiknak az oka volna. A vadember *másként gondolkodik, mint a kultúremler* és ezt vallási képzetei kialakulásánál soha nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Hogyan gondolkodik hát a vadember a halálról, minő eszméket alkot róla?

A nagy közösségekben élő kultúremlerekben, még háborus mészárlásoktól mentes időkben is sürűn előfordulnak halálozások, ezért mindenki számára megdönthetetlen igazság az elmulás szükségességének gondolata. Mindenki, a legegyszerűbb gondolkozású műveletlen ember is teljes bizonyossággal tudja, hogy mindnyájunknak *meg kell egyszer* halni, hogy a halált senki sem kerüli el. Annál meglepőbb tehát a német utazó, *von Steinen* tudósítása, amikor a Középbraziliában élő bakairi-król szóló tudósításában kiemeli, hogy ez a népség nem érti meg, hogy mindenkinek *meg kell halnia*, hogy

a halál kikerülhetetlen mivoltát, szükségét nem tudja fölfogni, noha tudja és kis közösségében is látja, hogy mindenki *meghalhat*. A különös jelenség magyarázata nemcsak az, hogy kis csoportjaikban aránylag ritkább a haláleset, hogy nem tud számolni, nem méri meg az időt, de elsősorban, amit bevezetőleg kiemeltünk, a primitív népek nem tudnak elvontan gondolkozni és csak kevesen jutnak el közülük addig a szellemi magasságig, amelyet indukciónak nevez az iskola és amely abban áll, hogy bizonyos számú esetből általános igazságra következtetünk.

Az ausztrál-néger megérti, mert gyakran látja a sebesülés előidézte halált. Tudja, hogy hajtófájának egy hatalmas ütése, lándzsájának egy jól irányzott döfése ellenfele teljes megsemmisítésével jár. Ugyanezt a véres halált tapasztalja naponta vadászatainál, az ok és okozat, a bumerang vagy bunkócsapás, a lándzsadöfés és nyilszurás és a halál világosan lerajzolódik elméjében. Másként a vértelen halál, mely aggkorban, vagy betegségek útján éri el őket, ennél nem látja a halál előidézőjét, ezért ismeretlen hatásokra, varázslatra vezeti vissza. Azt hiszi, hogy a vértelen halál áldozatát ellensége varázslat útján tehette el láb alól.

Képzelnék el az első esetet, amelynek a véres halál nevet adtuk és igyekezzünk megállapítani, hogy mit lát itt a vadember, akinek csak érzéki szemléletei vannak. Látja, hogy az addig mozgó, vele együtt harcoló embertársának teste mozdulatlanná, merevvé válik és kihül, mihelyt a meleg vér kifolyik belőle, mihelyt mellkasának szabályos emelkedése, a lélekzés megszűnik és összekapcsolja a két jelenséget. A vérrel és lélekzettel eltávozott a testből az, ami mozgásban tartotta. Eltávozott, de hová lett? Nem tudja, de kettősségnek veszi, külön a testet és külön a lelket és nem gondol, mert nem is gondolhat még arra, hogy amit ő léleknek vesz, mely a halál pillanatában elhagyja a testet, az nem más, mint az anyag egyik működése, mely a testtel együtt megy tönkre. A természeti népek kivétel nélkül a test és lélek kettősségét gondolják és e kettőt egymástól különállónak, egymástól függetlennek vélik. A test

magában mozdulatlan, olyan, mint a kődarab, vagy a lándzsájuk, de nyomban életet kap, mozgásra lesz képes, mihelyt a lélek „bele költözik“, ezért a halált sem fogják föl másként, mint hogy a haldoklóból „elszálló“ lélek nem szűnik meg létezni, de tovább él és mindazon erő, testi és szellemi tulajdonság megvan benne, amely életében halott társukat jellemezte.

A léleknek ezt a külön való létezését a vad embernek az álomélet bizonyítja. A kezdetleges ember mit sem tud érzetekről és eszmékről, a belső létezésről. Miként magyarázhatja meg így sűrűn fellépő álmait? (A vad népek sokat és sokszor álmodnak.)

Az alvó valami szerfölött élénk álom után, amit előző éhség vagy túltömöttség okoz, azt gondolja, hogy valahol máshol járt álmában, olyan helyen, amelyre halványan emlékszik is még, vagy ismeretlen területen, melynél a kép sokfelől vett elemből van összerakva; tanuk, a társai azt mondják, hogy nem mozdult el a fekvőhelyéről és tanúságtételüket bizonyítja, hogy fölébredve ugyanazon a helyen találja magát, ahol akkor volt, amikor aludni tért. Hogyan magyarázza már most meg ezt a rejtélyes jelenséget? A legegyszerűbb azt hinni, hogy ott is maradt, meg hogy el is ment — hogy két egyénisége van, melyek közül az egyik — a lelke — álmában elhagyta, hogy fölébredése előtt visszatérjen. (Spencer Herbert.)

Más álomjelenség, amikor az álmában meghalt hozzátartozóival találkozik a primitív ember. A vadember *valóságnak* veszi álmait, hiszi, hogy akikről álmodott, azokkal valóban találkozott is. „Ha az álmodó saját tevékenységeit valóságosaknak gondolja, mindennek valóságot tulajdonít, amit csak látott, legyen az hely, dolog, vagy élő lény.“ Ha a vadember álmában meghalt hozzátartozóival találkozik, úgy azok lelke volt nála, ha álmában vadászik, harcol, szeretkezik, akkor mindezeket a tevékenységeket az alvási idejére kiszabadult lelke végzi. Némely vad törzsnél nem keltik föl hirtelen a mélyen alvót, hogy esetleg elkószáló lelkének ideje legyen az alvó testébe visszatérni.

Még jobban megerősíti a vademberek hitét egy

második énben a sok, elég gyakori lázjelenség, az ájulás, a merevgörcs, a rövidebb-hosszabb ideig tartó érzéketlenségek. A lélek ezeknél a jelenségeknél messzebbre és hosszabb időre eltávozik a testből, a beteg hallgat arról, amit időközben végzett. A harcban hirtelen megsérült ember rövid idő múlva ismét „magához térhet“ és nem megy el többé, vagy ha hosszú idő múlva föleszmél, újra mély ájulásba esik. Az ájulást, merevgörcsöt nem ritkán más jelenségek, tántorgás, rosszullét előzik meg, a vadak gondolatkörében maradványok: a lélek utra készül.

Ezek a tények azonban már átvezetnek a halál magyarázatához, amint azt a primitív népek elképzelik. Vannak hosszú ideig tartó eszméletlenségek, melyekből a beteg csak újra föleszmél, az érzéketlenség itt csak időleges, így a vadember első gondolata az, hogy a halál is csak ilyen időleges érzéketlenség, a lélek eltávozott a testből, de visszatér bele, mint az álom, vagy az ájulások jelenségeinél. Ebből következik az a nézetük, hogy a halál utáni napokban a lélek még a holt tetem közelében időzik és így a hullát csak akkor temetik el, amikor rajta a föloszlásnak már kétségtelen jelei mutatkoznak, vagy még inkább ekkor sem temetik el, hanem becsavargatva magas helyen készítenek ágyat számára, hogy a kóborló lélek annál könnyebben rátaláljon, vagy kiszáritják, megfüstölik a tetemet, hogy a lélek számára lehetőleg épségben tartsák. Innen erednek az olyan szerkezetek, mint az egyiptomi piramisok és nem bizonyos, hogy a kulturnépek magas ravatalai, a katafalkok nem ennek az ősi fölfogásnak ma már tudattalanná vált maradványai-e. A visszatérő másik én, a lélek visszariad, ha rothadó vagy csonka hullára talál, a rothadást meg kell akadályozni, amire megint az ó-egyiptomi bebalzsamozás a legjobb példa.

A vad népek fölfogásában így a halál csak hosszasan megszakított élő állapot, ezért a hullának eledelt adnak, sok helyen valósággal táplálják és a föld legkülönbözőbb helyein ételeket és italokat hagynak hátra a sirján használatára. Uj-Hollandia keleti hegyvidékein éjszakára nagyon lehül a levegő, a halott hozzátartozói ezért néhány napig

hatalmas tüzeket raknak a hulla mellé, a léleknek meleg is kell. A mai fehér orosz parasztnál, mi-helyt valaki meghal, nyomban kinyitják a „dusnik“-ot (egy nyilást a falon a mennyezet alatt), hogy a lélek akadálytalanul ki- és bejárhasson, temetés után tort ülnek, melyen a vendégek az elfogyasztásra asztalra kerülő ételekből néhány darabkát a halott részére a tányérjuk mellé tesznek és pár csöpp pálinkával meghintik. (Schrader.) Mindez röviden a föltámadás hite, amely hosszabb időre kitolva megvan a művelt népeknél is. A főgondolat azonban most a test és lélek kettősségének eszméje és a lélek viszonya a testhez a halál pillanatában és a halál után. A vad népek különálló létezést tulajdonítanak a léleknek, kérdés már, hol székel a lélek az élő emberben?

A legalacsonyabb művelődési fokon álló vadász-népségek a vérben és a lélekzésnél mozgó mellkasban gondolják, mert csak az érzéki szemléletet uralja életük. A halásznépek, melyeknek hidegvérű, kevés-vérű állatok, halak, csigákból áll a főtápláléka, azt hiszik, hogy a lélek azonos a „lélekzettel“, de ugyan-igy van az ó-ind nyelvben is, melyben az *âtmán* szó (v. ö. a német Atem = lélekzet, a régebbi ó-felnémet âtum szóból) lelket és lélekzetet jelent. (Schrader.) És végül Ujguinea, a Salamon-szigetek, Ujkaledónia őslakói a lelket a koponyában, a szemek mögött keresik és nézetük majdnem ugyanaz, mint amikor jó magyar kifejezéssel azt mondjuk, hogy a szem a lélek tükre, melyből minden megmozdulása az ember lelkének kiolvasható, míg a halott ember szeme merevvé, üvegessé, kifejezéstelenné válik. De ha a lélek olyan aránylag kis helyre szorul, mint a koponya, akkor alakja sem lehet többé az, mint az emberé, testtelennek kell lennie tehát és megfoghatatlannak és alaktalannak. A vad ember érzéki szemlé-lésmódjában képtelen alakot adni annak a léleknek, amely a vérben, a szellemben, a lélekzetben vagy a koponyában lakozik és mert ennek az alaktalanságnak, testtelenségnek, megfoghatatlanságnak elgondolása nehezükre esik, a lelket vagy szellemet alakban egyszerűen a halottal azonosítják. A lelkek megjelenésükben ugyanolyanok, mint a halottak, ugyanolyan alakjuk, sebeik, tulajdonságaik és szokásaik vannak,

mint az élőknek voltak. Erre vezethető vissza némely törzsnek (Ausztrália) az a szokása, hogy a verekedő és bosszuvágyó embert rokonai halála után jó erősen összekötözik, vagy a fejét levágják, hogy a sirja körül néhány méternyi körzetben minden gazt eltávolítanak és port hintenek föl, vagy mint a régi Peruban, lisztet, meggyőződni arról, hogy nincsenek-e lábnyomok, az elhunyt nem járkált-e arra és ha nyomokat vélnek fölfedezni, kiássák és más sirba teszik a nyugvóhelyével szerintük elégedetlen halottat.

Látnivaló, hogy a lélekről való ezen primitív fölfogások telve vannak ellentmondásokkal. Hogyan lakozhatik az emberalaku lélek vagy szellem a vérben, vagy a lélekzetben? Hogyan távozhatik el, emberalaku lévén, a vérrel, vagy a lélekzettel és hogyan azonosítható alakjában a holttesttel? Ezek a kérdések nem nyugtalanítják a műveltség legalacsonyabb fokán élő kezdetleges embert, de később egyre jelentősebbekké válnak és mindig élesebben kialakul az a fölfogás, hogy a testben lakozó lélek láthatatlan, megfoghatatlan és csak a melegsége által észrevehető légnemű anyag, mely a testtől való elválása után sűrűsödik emberformájú szellemmé össze. Dél-Ausztrália egyes törzsei azt hiszik, hogy a lélek „meleg szellő” csupán, amikor a testet elhagyja, melyet meg is lehet fogni és egy marokban elfér, alakja még nincsen és ismert az a népmese, amelyben az elhaltak lelkeit kisebb-nagyobb fazekakban gyűjtik össze és őrzi a boszorkány. A Sandwich-szigetek lakói azt hiszik, hogy minden embernek van lelke (usane), különben élettelen lenne. Ha az ember meghal, elillan belőle a levegőből álló, de sűrűbb és melegebb lélek, melyet ezért csak a szellemlátók vehetnek észre és kik néha még arra is képesek, hogy ha pillanatra is, de visszahozzák az elhunyt testébe. Ha azonban ez nem történik meg, akkor a lélek bizonyos idő elteltével fölveszi a halott alakját, ősök szelleme (ahua) lesz belőle. A példa világosan mutatja a haladást a test és lélek fogalmainak előrehaladó különbözőségében. A lélek egyre jobban elveszti anyagiasságát, „először félig szilárd, majd levegőszerűvé és aetheriessé vált”, amivel elérkeztünk a *lelkek* és *szellemek* megkülönböztetéséhez.

Eddigi vizsgálataink, melyekben a lélek fogalmának kialakulását vettük szemügyre a primitív népeknél, egy sor jelentős megállapítást eredményeztek. Megtudtuk, hogy a kezdetleges népek a „halhatatlan lélek“ fogalma alatt eleinte csak az életerőt, pontosabban a testet mozgóató erőt értették és azzal, hogy mi ennek az erőnek a lényege, hogy miből is áll addig, amíg a testben lakozik és milyen, amikor elvált a testtől, eleinte egyáltalában nem törődtek. Beérték a közvetlen szemlélet nyújtotta ismerettel: az élő ember mozog, a halott ember nem mozog, a halott emberből tehát hiányzik valami, ami megvan az élőben, de hogy mi ennek a valaminek a lényege, az kívül esett tapasztalatukon és nem akarták megmagyarázni.

Későbbi keletű a különbségtétel a testet mozgóató erő = lélek és a testtől elvált önállósodott lélek = szellem között és ekkor már kénytelenek voltak valami formában elképzelni ezt az önállóvá, a testtől függetlenné vált lelket és mivel gondolkodásuk csak az érzéki észrevételeken épül föl, mivel elvont, fogalmi gondolkodásnak csak a nyomai vannak meg náluk, a testtelen lelket is megfoghatónak gondolták és valami finom, légnemű, meleg, vagy éppen tüzes anyagnak vették, amiben nyilván a lélekzetvétel és kilehelés vezették őket.

Még további lépése a fejlődésnek az, amikor az ember kezdett *magára eszmélni*. A lélek szó még ekkor is a testet mozgóató erőt jelentette és így külön szót kellett használniok a gondolkozás és érzés előidézőjére, arra, amit *szellemi életerőnek* nevezhetünk. Ezt a fokot mutatják a mikronéziai Pelau-sziget lakói, akik külön szóval *adalbengel*-nek nevezik a testet mozgóató, életet adó lelket és *arugul*-nak hívják a gondolkozási képességet.

A lelket tehát lényegében gáznemű anyagnak gondolják a primitív népek, melynek a formája azonban szakasztott olyan, mint azé a halotté, akiből elröppent. Ezek a lelkek = szellemek tehát emberformájuk és ugyanolyan tulajdonságokkal rendelkeznek, ugyanolyan szükségleteik vannak, mint az embereknek, így meg is éheznek néha és enni kívánnak. Mivel pedig a fejlődés egyik szakában az emberek a

vérben keresték és találták meg az életerőt (=lélek = szellem), azt hiszik, hogy a szellemek vérrrel táplálkoznak és vért áldoznak nekik. Az elhaltak szellemeinek vért áldoznak, de miért? Mert biztosítani akarják a támogatásukat, mert hozzájuk fordulnak segítségért és egyszerű gondolkozásukban úgy vélik, hogy a kérésük úgy lesz eredményes, akkor talál meghallgatásra, ha a maguk részéről is följánlanak nekik valamit, adnak, hogy kapjanak.

A primitív embernek a saját törzsbelieken kívül mindenki ellensége, így a szellemek között is csak a hozzátartozói, esetleg még a törzsbeliek szellemeit gondolhatja jóakaró barátjainak, amelyek száma sokkal csekélyebb, mint az ellenséges szellemeké. A vallásos gondolat első kialakulásában csak két fő tevékenységet ismer:

1. lekötni, tartós és áldozatkész segítségét biztosítani a barátságos szellemeknek és

2. elriasztani, távoltartani maguktól az ellenséges szellemeket. Az elsőt a valóságos élet viszonyainak lemásolásával áldozatokkal akarják elérni, a második célt sokféle elriasztó szertartással. Áldozatot mutatnak be a barátságos szellemeknek, hogy legyenek segítségükre a vadászatban, halászatban, az élelmszergyűjtésben és ezért eleinte vért, később eledelnek húsfélét ajánlanak föl nekik és egyáltalában nem gondolnak arra a kérdésre, hogy miként fogyaszthatja el a gáznemű anyagból álló szellem a följánlott ételeket, sem pedig arra az ellentmondásra, hogy ha bő zsákmányt kérnek a barátságos szellemektől, akkor olyasmit kívánnak tőle, amely kívánság tárgyai a szellem hatáskörébe esnek, tehát fölösleges áldozatul állatokat mutatni be a szellemeknek, azért, hogy azok bővebben juttassanak ugyanazon táplálék nagyobb mennyiségéhez, amikor annyit vehetnek el maguknak, amennyit csak óhajtanak.

A halottak szellemeihez intézett és áldozatokkal hatásosabbá tett kérések nem szorítkoznak pusztán az eleségszerzés zavartalanságára. A magasabb hatalmakhoz intézett kérések beszámolnak a szóban forgó nép szükségleteiről és kívánságairól és a szellemekhez intézett kérésekből megismertetjük a primitív népek testi és szellemi szükségleteit. Természetesen

a testi szükségletek kielégítése a jelentősebb, bő vadász- vagy halász-, esetleg még növényi zsákmány, a létföntartás megkönnyítése az első, azután a beteg testben rejtőző ellenséges szellemek elűzése, amivel együtt jár az ellenség beteggé tétele és megölése. Az áldozat bemutatását kezdetben nem kötötték külön személyekhez, eleinte nem voltak sem varázslóik, sem papjaik. De ha megint a való élet viszonyaira gondolunk, amelynél valamilyen szolgáltatás kikérése bizonyos föltételekhez van kötve, így az, hogy mennyit ajánljunk föl, hogy a támogatásra bizton számíthassunk, kihez intézzük kérésünket stb., akkor ezeknek a dolgoknak a figyelembevételével a halottak szellemeihez intézett kéréseknél is fontossá válik az áldozat bemutatásának módja és helye és nehezebb helyzetekben a varázslóhoz kell fordulnunk, aki mindezen ismeretekkel rendelkezik és olyan hagyományozás útján örökölt tudás fölött rendelkezik, amely nincsen meg a többi multtalan vademberben. A varázsló tud bizonyos, csak előtte ismert és már régebben tapasztalatból beváltak hitt varázsigéket, birtokában vannak tárgyak, testrészek (haj, körmök, csontdarabok), amelyek az elhunytak részei voltak valamikor és amelyek tulajdonosához ezek miatt könnyebben eljönnek a szellemek és végzik el a kijelölt föladatokat. A vadnépek varázserőt látnak mindenben, ami egykor a halotté volt, a szellem bármiféle anyagba beköltözhetik és minden tárgy, melyben valaha szellem időzött, megszentelődött a benne volt szellem által és így különösen alkalmas varázslatokra. Így ezeknek a tárgyaknak a tulajdonosa, bizonyos hagyományozott tapasztalati tudás birtokosa, a varázsló szerepét tölti be a hordában és mindig előveszik, valahányszor működését szükségesnek látják. A varázsló egyben orvos is, ami megint szorosan kapcsolatos a primitív emberek szellemhitével.

Említettük bevezetőleg, hogy az ausztráliai vadember nem érti meg a halált, amely nem erőszakos uton jött létre és ugyanígy van a betegségekkel, amelyeknek nem látja az előidézőjét. Látja a sebeket, a sebek elmérgesedését, tudja, hogy a sebbe került idegen részek, a testből el nem távolított idegen anyagok (nyílhegy, tövisek, kődarabok) gennyesedő, lo-

bosodó tünetekkel járnak és ezért a belső betegségek-nél is ilyen nem látott, de a testbe került idegen anyagoknak a hatására gondol. Azonban ki viszi be ezeket az idegen, betegséget előidéző anyagokat a testbe? A rosszindulatu szellemek, amelyek kiűzése, a testbe került idegen anyag eltávolítása a varázsló föladata. Előhívják hát a varázslót, aki megvizsgálja a beteg testrészt, ha dagadt, megtapogatja és kijelenti, hogy valóban valami idegen test van a daganatban. Mindjárt meg is gyógyítja azonban és szertartásos mozdulatok, vad taglejtések közepette odahajol a beteghez, hogy a szájával kiszívja a beteg részről a kövecskét vagy csontdarabot és amikor fölkel, ki is vesz ilyesmit a szájából, ahová a szertartás előtt észre nem vétetve, maga rejtette el. A beteg pedig meggyógyul és akkor használt a „ráolvasás“, az „idegen anyag eltávolítása“, vagy meghal, amikor a varázsló könnyen kiment magát azzal, hogy a beteg testét megtámadt szellem hatalmasabb volt a rendelkezésére állt gyógyító, barátságos szellemnél. De mindez bűvészetnek, a varázsló részéről a beteggel szemben tudatosan elkövetett csalásnak látszik és a megfigyelők egy része nem is habozik annak a kijelentésével, hogy a varázslók maguk is tudják, hogy gyógyításuk csalás, mert a művelt európai szemével nézve, nem is nevezhető másnak. Azonban a varázslókat is utóléri némelykor betegség és akkor ők is egy másik varázsló segítségéhez fordulnak, akik ugyanazt a szertartást (a szájba csempészett kavics vagy csontdarabka kivételével) hajtják rajtuk is végig. Csak a látszat kedvéért, a foglalkozás tekintélyének megőrzése végett tennék? A gyógyítás nyilvános, sokan, az egész horda jelen van, varázslók nem nevetnek egymás szeme közé, a beteg javasember ugyanazon hittal és bizalommal engedi át magát a másik javasember gyógykezelésének, mint a többi törzsbeliek. A varázslók tehát, úgy látszik, maguk is hisznek szertartásaikban. De hát a szájba csempészett és onnan előhuzott kövek? A kérdés megoldására nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a primitív embereknek, az ausztráliai törzseknek más a fölfogásuk a dolgok összefüggéséről, mint a művelt embereknek. A varázsló a kavicsos szertar-

tást minden részletével együtt apjától, vagy valamelyik másik varázslótól tanulta és annak minden kis mozzanatát gondolkodás és okoskodás vagy kételkedés nélkül pontosan elméjébe véste. Az *egész szertartást* ismétli meg mindenkor és nem gondol az egyes részek okozati összefüggésére. A kő szájba vétele és kiemelése pedig két egymásutáni része a szertartásnak, amelyet a varázsló elvégez és nem is gondol arra, hogy amit csinál, az csalás és a szájából kihuzott kavicsdarabnak semmi köze sincs a betegséghez. Látja, hogy a szertartás után sok beteg fölgyógyult (akik a szertartás nélkül is fölgyógyultak volna), hisz a hagyományozott tanításban és nem keres bennük okozati összefüggést. (Howitt, Cunow.) Az egészségnek a vadember más gondolkodási módja a magyarázata. A primitív ausztráliai két, időben egymásután következő esemény közül az elsőt minden további nélkül a második okának tartja. Ugyanigy tesszünk mi is, azonban csak akkor, ha két esemény közül az elsőre, mindig ugyanaz, vagy legalább nagyjában ugyanaz következik be másodiknak. A kulturember sem vizsgálja meg az *összes* egy összefüggésre vonatkozó jelenségeket, hogy okozati összefüggésbe állítsa őket és beéri az esetek *nagyobb számával*, elmentetben a vademberrel, akinek *kevés* (esetleg egy) eseménycsoport elegendő arra, hogy az egyiket a másik okának nézze. A sok idevágó példa közül elég, ha egyet megemlítünk a most elmondottak világosabbá tételére. Az uj-hollandiai vadembert halászás közben megzavarta egyszer egy állapotos asszony és az asszony eltávozása után nem fogott több halat aznap. A két eseménynek: állapotos asszony megjelenése és eredménytelen halászat, szerintünk semmi összefüggése nincsen. De nem így a vadembernél, szerinte a halak elmaradását az állapotos asszony föltünte idézte elő arra a napra, ha pedig ugyanaz az eset még egyszer előfordul vele, már kész is a következtetése: állapotos asszonyok elriasztják a halakat, ezért nem szabad halászás idején a vízhez közel eresztetni őket. (Cunow.)

Az életerő-lélektől eljutottunk hát a szellemek, a jó és gonosz szellemekben való hithez. A jó szellemek segítik az embereket, a számosabb gonosz szel-

lemek romlására törnek. A jókat ajándékokkal, áldozatokkal kell lekenyerezni, hogy szolgálataikat a jövőre is biztosítsák, a gonosz szellemek ellen védekezésre van szüksége és mert előfordulnak nehezebb, különösebb esetek is, tapasztalt „tudós“ férfiura, a javasemberre, vagy varázslóra.

A javasember úgy gyógyít, hogy egy barátságos indulatu, jó szellemmel kiüzeti a beteg testéből az ellenséges rossz szellemet, mert a kavics vagy csontdarabka eltávolítása magában véve még semmit sem ér mindaddig, amíg le nem gyürték, vagy el nem kergették azt a szellemet, aki az idegen testet a betegbe belevitte. A gonosz szellem elűzéséig mindig megvan rá a lehetőség, hogy újabb daganatokkal, újabb betegségekkel fogja üldözni áldozatát. De amint gyógyít a javasember, ugyanugy beteggé is tehet, vagy meg is ölhet, csak el kell küldenie a rendelkezésére álló szellemet valakibe. Ennek a célnak az elérésére megszerez valamit, ami az elvarázslandó emberhez tartozott (körömdarabot, hajat, ruhadarabot, vagy akármit, amit megérintett), gyantával fölragasztja egy jelekkel telerótt fapálcikára vagy állati csontra (viaszfigurára) és átkok közepette elégeti.

Amint a csont elég, úgy pusztul el az elvarázslt is. Hatásosabbak ennél a hullaméreggel megfertőzött kis lándzsafélék, melyeket fából készít el a varázsló és addig tart egy halott lány testrészébe szurtan, amíg a hegye meg nem feketedik. Így fölszerelve azután odalopózik az alvó elvarázsolandóhoz és megszurja a mérgezett fegyverrel és a szurásnak az ausztrál-négerék előtt ismeretlen okból (vérmérgezés) halál a következése. Az egész elvarázsolás azon a gondolaton alapszik, hogy valamely tárgy különleges ereje minden egyes részében megvan, sőt mindenre (ruha, öv, ékszerek) kiterjed, ami vele összeköttetésbe jut. A varázsló ezért tesz szert mindezekelőtt olyan dolgokra, amelyek áldozatához tartoztak és azt hiszi, hogy mindaz, ami rosszat tesz ezeken a részeken, ugyanaz éri a tulajdonosukat. Az egész lényege a hit az élő emberek képmására elgondolt jó és rossz szellemekben, és itt van az összes vallásos szokások eredete: ki akarják békíteni a

szellemeket, ha haragosak és kedvükbe járnak, ha barátságosak. (Spencer.)

*

A lélek-hit és a szellem-hit az első állomások a vallás fejlődésében és előkészítői a következő magasabb foknak, a totem-kultusznak és az ősök tiszteletének. Milyen volt a fejlődés utja a szellemekben való hittől az ősök imádásáig? Hogyan jutott el az ember ahhoz, hogy őseinek lelkét, szellemét isteni tiszteletben részesítse? Vizsgálódásainkat leghasznosabban megint valamely ma élő kezdetleges népség idevágó gondolatainak ismertetésével indíthatjuk el, jelesen Ausztrália őslakóiról összegyűjtött adatokkal, melyek gazdag halmazából világos képet alkothatunk magunknak a vallásos eszméknek ezen egykor egészen általános, ősi állapotáról.

Ausztrália őslakói, főleg a szárazföld belsejében élő törzsek, minden tekintetben a legalacsonyabb műveltséget mutatják. Nincsenek, a szélfogón kívül, még kunyhóik sem, élelmüket vadászattal szerzik, növényi táplálékuk a földből kiásott gyökerek és gumók, földműveléssel semmiféle formában sem foglalkoznak, háziállataik, a kutya kivételével, nincsenek, technikai kultúrájukban még az ősrégi, de már bizonyos megállapodást jelentő fazekasságig sem jutottak el. Társadalmuk semmiféle kialakult formát nem tüntet föl, királyaik, törzsfőnökeik nincsenek, a varázsló nem foglal el magasabb társadalmi polcot náluk, az összességre vonatkozó ügyekben, az ötven-hatvan főből álló horda tagjait közösen érintő dolgokban a fölnőtt férfiak tanácsa határoz. Ezek alapján tehát azt lehetne gondolni, hogy a horda egyes tagjai teljesen szabadok és a törvénynélküliség azon eszményi állapotában élnek, amelyet a nagy francia, *Rousseau* képzelt el, amikor szembeállította a maga stilizált vademberét kora műveltjeivel és a vadembernek adta a pálmát.

Az ausztráliai horda, de ugyanugy a törzseket alkotó kisebb nemzetségek (klánok) egyáltalában nem nevezhetők minden törvény és társadalmi parancs nélkül való „boldog” embereknek és éppen ezek a társadalmi szokások és szóbeli törvényeik

azok, amelyek kérdésünkre a legnagyobb fontosságuk. Minden ilyen ausztráliai horda tagjainak életkorát tekintve, három rétegből áll: *a)* a nagyszülők (öregék), *b)* a szülők (fölnöttek) és *c)* a gyerekek (serdületlenek) csoportjából, és úgy az egyes rétegek tagjainál egymás között, mint az első és második csoportba tartozó férfiak és nők között — a nemileg még éretlen gyerekek nem jönnek számításba — *a legszigorubban tilos a nemi érintkezés*, más szavakkal: egy horda tagjai egymás között sem nem szeretkezhetnek, sem tartós együttélésre, házasságra nem léphetnek.

Mi ennek a tilalomnak a következménye? Egy és ugyanazon horda tagjai szoros rokoni kapcsolatban állóknak érzik magukat, „ugyanazon husból“ való vérrokonoknak, akik csak *kifelé*, más hordákba tartozókkal házasodhatnak össze (a tudományban használatos szóval az exogamia³³). Mihelyt azonban ilyen házasság különböző hordákba tartozó férfiak és nők között létrejön, új helyzet áll elő, a horda elnevezése, amely egymással vérrokonságban álló egyénekre vonatkozott, nem alkalmazható a hordába beházasodott, más hordából való, más horda nevét viselő aszszonyokra, már csak azért sem, mert az ausztráliai hordák a lakóhelyükről nevezik el magukat, például élve, mintha minden Kecskeméten született embert egyszerűen Kecskemétinek, a Tisza két partján lakókat Tiszának vagy Tiszainak neveznének. A férje hordájába belépő nő a maga vérrokonságának nevét hozza el esetleg egészen távol eső vidékről magával, de ez a neve sem állandó, amelyet születésétől kezdve haláláig visel, mert amint az egyik korosztályból a másikba jut, amint gyermekből fölnőtté, fölnöttből öreggé válik, akár a férfiak, más nevet vesz föl. Még zavarosabbá teszi a nevek dolgát egy másik körülmény, jelesül az a némely törzsnél meglévő szokás, hogy mihelyt a horda valamelyik tagja meghal, az egy rokoni csoportba tartozó férfiak és nők leteszik eddig viselt nevüket és más nevet vesznek föl. A befelé való házasodási tilalom azonban igen szigorú, áthágásának halál a ren-

³³ Latin *ex* ki és görög *gamos*, *gamia* = házasság szavak összetételéből készített műszó.

des büntetése, amely alul csak ritkán van kivétel. Szükséges tehát, hogy a horda nevén kívül olyan nevet is viseljenek az egyes tagok, amely állandóságával megóvjá őket attól a veszedelemtől, hogy az exogamia, a kifelé házasodás parancsát áthágják. Így van a hordáknak a rendes horda néven kívül még egy másik, a leszármazásukat eláruló, a lakóhelytől független, az egyén sorsában, életkorában beállott, minden változás mellett is változatlan, egész életre szóló ismertető nevük, az ugynevezett *totem-név*. Alkalmazzuk ezt az újonnan megismert fogalmat a tilalomra, akkor ez így hangzik: nem szabad, hogy ugyanazon totem tagjai egymással nemi érintkezésbe lépjenek.

A totem-nevek (többnyire állat- vagy növénynevek) használata tehát megóvjá a kezdetleges embert a vérfertőzéstől és eredetileg nincs is más rendeltetése, az állat vagy növény, amelyről a totemközösséggé fejlődött horda a nevét kapta, eleinte semmiféle külön tiszteletben nem részesül, a dél-ausztráliai *narinyeri* törzs tagjai minden gondolkodás nélkül megeszik a totemük nevét viselő állatot és a totemre használt szavuk *ngaitje*, társat, barátot, rokont jelent. Később azonban, a további fejlődésben, amint ezt más törzseknél láthatjuk, megváltozik a helyzet, a totemállat vagy növény szentté, különös tiszteletre és imádásra méltóvá válik. Kérdés már most, hogy mi ennek a változott fölfogásnak a magyarázata, előbb azonban szükséges néhány szóban elmondani, hogy mi is az a totem? Rendszerint: ehető, jámbor vagy veszedelmes, rettegett állat, ritkábban növény vagy természeti erő, amely az egész nemzetséggel különös viszonylatban áll. A totem elsősorban a *nemzetség ősapja, de egyben védőszelleme és segítője is*, ki jóslatokat küld nekik és ha máskülönben veszedelmes is, fiait ismeri és kiméli. A totemtársaknak (egy totemközösség tagjainak) viszont szent kötelezettségük, amelynek áthágása önmagát bünteti, hogy totemjüket meg ne öljék (el ne pusztítsák) és husától (vagy az általa nyújtott egyéb élvezettől) tartózkodjanak. A totem-jelleg nem fűződik egyetlen állat- vagy lény-egyedhez, hanem a fajba tartozó valamennyi egyedre kiterjed.

Freud ezen szabatos meghatározásához nem sok a hozzátenni való. Maga a totem szó az északamerikai indiánok (a Felső Tó környékén élt odzsibvák, algokinok) nyelvéből való, akiknél *otam* vagy *dodem* alakban a nemzetség megjelölésére szolgált és annak a több méter magas, a lakóhely előtt fölállított cölöpnek volt a neve, amely durva faragással az ősnek gondolt állatot vagy növényt ábrázolta. Magának a meghatározásnak teljesebbé tételére megjegyezhetjük még, hogy sok törzs cimer gyanánt állatképeket használ és velük disziti fegyvereit; a férfiak állatképeket festenek testükre, vagy tetoválással karcoltatják magukra. Azonkívül némely ünnepi alkalmakkor, vallási szertartásoknál bizonyos állatok bőrét öltik magukra, ahol a totemizmus még megvan, a totem állatokét, amelyek védik és óvják a törzshöz tartozókat. (*Reinach.*)

Már az eddig elmondottak alapján is kitűnik, hogy a totemizmusnak két fele van:

a) *kezdetleges vallási rendszer*: nem szabad megölni vagy megenni az állati vagy növénytotemet és

b) *kezdetleges társadalmi rendszer*: nem szabad nemileg érintkezni ugyanazon totembeli asszonnyal. (*Frazer.*)

Számunkra jelenleg a kérdés vallási oldalának megvizsgálása jelentős, ezért egyelőre elhagyhatjuk annak a megbeszélését, hogy a totemizmus ezen két fele mindig együvé tartozott-e vagy lényegileg függetlenek egymástól és egymásmellettiségük nem közös eredetük folyománya-e? A totemtársaságok, ugyanazon totem védnöksége alá helyezkedő horda tagjai idővel egyre tudatosabban egymás vérrokonainak, közös ősök leszármazottjainak tartják magukat és így a halottak szellemeinek kijáró tiszteletük egyre inkább a totem-közösséget megalapító közös ősök szelleme felé irányul. Ilyen módon az elhaltak szellemei valamiféle osztályozás alá kerülnek, a közelmúltban elhalt rokonok szellemei kisebb körben továbbra is megtartják ugyanazt a védő- és oltalmazó szerepet, amelyet élő hozzátartozóik kegyelelte biztosít számukra. De a tisztelet és imádás legnagyobb része mégis a közösséget megalapító ősök szellemeinek jut, az ő személyükhöz fűzi a törzs

mindazon hagyományt, amely szájról-szájra öröklődik a hordában és az elődök vándorlását, küzdelmeit, győzelmes harcait beszéli el, amivel a totemszellem a *nemzetséget megalapító hőssé, mondhatnók félistenné válik*, aki már földi életében is emberfölötti dolgokat vitt véghez és természetfölötti erőknek volt a birtokosa. A nemzetséget megalapító hős pedig földi életében csodálatos tetteit nem mindig emberalakban vitte véghez és nem is közönséges emberi szülőknek volt az ivadéka. A későbbi nemzedékek, amelyek már egyáltalában nem emlékeztek a totemközösség létrejöttének körülményeire, alapítójuk személyét, közös ősi totemjeikkel hozták összefüggésbe. Az ősi hős állatszülőktől (a totemállattól) ered, földi csodálatos tetteit is állat képében vitte végbe. A totemközösségnek egy emberileg gondolkozó, beszélő, cselekvő, néha emberi formát is felöltött állat az őse.

Alljunk meg egy kissé ennél a legutolsó gondolatnál, amely ríktó erős fénysugárt vet számos dologra, amelyre eddig nem sok ügyet vetettünk. Más helyen³¹ bőven elmondtam, hogy a népmesék a szellemi kultúra legkezdeteihez vezetnek és magjukban ősi gondolatok lecsapódásának, üledékének tekinthetők. Az energia megmaradásának fizikai elve teljesen áll a kulturára is. Semmiféle kultúra nem vész el nyomtalanul, de tovább él, ha átalakultan is, a következő kulturákban és így mai művelődésünk nem kevés elemét tartalmazza ősi, sok tízezer esztendővel ezelőtti kulturáknak. A népmeséink pedig sűrűn szerepeltetik az állatokat és számos mese foglalkozik az állatszülők emberi formájú leszármazottjának csodálatos kalandjaival. Az ilyen mesehősök — mint a Fehérló fia címen ismert mesénkben — összehasonlíthatatlanul erősebbek a közönséges halandóknál, tetszés szerint változtatják meg alakukat és hol ilyen, hol olyan formában jelennek meg. A Fehérló fia ősi totemisztikus gondolat maradványa, mint amilyen még nagyon sok van minden népmese kincsében és elragadónak találják gyermekeink, akik öntudatlanul ebben a gondolatban élnek. De nem

³¹ I. a szerző A népmese c. könyvét.

kell ilyen messzire mennünk, a régi kulturnépek, Ó-Egyiptom, Syria, a klasszikus Görögország, Itália, Gallia és a mi magyar ősvallásunk is át és át van itatva totemisztikus gondolatokkal, mint ahogy a ki nyilatkoztatott vallásokban is számos nyomát föllelhetjük. Ennek a kis könyvnek nem lehet a célja ezeknek a maradványoknak a részletes bemutatása, így csak az eddigiek megvilágítására szolgáljon néhány példa, melyeket *Reinach*, a jeles francia tudós állított össze:

Az ókori görögség mítoszaiban (isteneiről elbeszélte vallási meséiben) sűrűn előfordulnak az átváltozások, Zeus, „az istenek és emberek atyja“, a főisten, sassá vagy hattyuvá alakul át és hattyu képében udvarol a szépséges Lédának. A most elmondottak alapján megértjük a mesét, ha föl vesszük, hogy igen ősi fokon a sas vagy a hattyu volt valamelyik ősgörög törzsnek a toteme és a későbbi emberformában gondolt és ábrázolt Zeus isten ennek a sas- vagy hattyutotemnek a megszemélyesítése. Az ókori görögök tehát minden egyes alkalommal, amikor a sas- vagy hattyualakuvá változott Zeus istenről beszéltek, igazában visszajára fordították ősi gondolataikat és minden ilyen átalakulásos mítoszból legkezedtelegesebb vallási fölfogásuk gondolatai ütköznek ki. Zeus hattyuformában szeretkezett Lédával, tehát annyit jelent, hogy valamelyik ősgörög törzsnek hattyu volt a toteme és ez a totemállat lépett házasságra a földi nővel, Lédával és ebből a különös házasságból származott azután Helena, Castor és Polydeikes (Pollux). — Más példa napjainkba vezet. Ismeretes, hogy Bern városa emberemlékezet óta állandóan néhány élő medvét őriztet. A város neve: Bern maga is összefügg a medve német, Bär elnevezésével és a város lakói a szokás magyarázatára azt beszélik, hogy egy vadász a IX. században egy hatalmas medvét ölt meg a későbbi város helyén, amely innen, ettől az eseménytől kapta a nevét. De valójában a történet sokkal korábbi időkbe nyulik vissza. Nem messze Berntől egy első vagy második századból való bronzból készült szoborcsoport került elő, mely medvét és egy istennőt ábrázol. A szobor fölírátából kitűnik, hogy az *Artio* istennőnek följánlott

fogadalmi ajándék, az *Artio* kelta szó pedig rokon a görög *arktos*-szal, amely medvét jelent és így Artis medve-istennő kellett hogy legyen, istennő, akinek a medve volt a jelzője vagy a kísérője, attól az időtől kezdve, amikor már emberalakban képzeleték. Ámde az istenek megszemélyesítése előtt Artis nyilván medveformájú istennő, szent medve kellett hogy legyen és ennek a totemként szerepelt medvének az emlékét őrzi meg Artis megszemélyesített alakján át mindmáig Bern városának a neve és lakóinak szokása, amellyel medvéket tápláltatnak.

Említettük, hogy a totemként szereplő állatot (növényt) tilos volt eleinte megölni vagy elfogyasztani. Ennek az ősi állapotnak a nyomai a különböző vallások étkezési tilalmaiban ma is föllelhetők. A néprajz a nehezen lefordítható polinéziai *tabu* szóval jelöli meg ezeket a tilalmakat és a *tabu* szó ebben a használatban egyenlő a latin *sacer*-rel, a héber *kodaus* szóval és megszenteltet, de ijesztőt, veszedelmest és tisztátalant is jelent. Így mondhatjuk, hogy az indeknél *tabu* a tehén, mohamedánoknál és zsidóknál *tabu* a disznó és majdnem egész Európában *tabu* a kutya. Ezek közül, mint sokat hánytorgatott, a zsidó sertéshüsevési tilalom az érdekesebb. A sertés húsát még *Renan* szerint is egészségügyi okból tiltotta meg Mózes hiveinek, mint olyant, melynek fogyasztását ott a melegebb égöv alatt a borsóka (*trichina*) és bőrfarkas (lepra) miatt veszedelmesnek találta. Azonban az egész bibliában sehol sincsen szó olyan járványos betegségről, amely tisztátalan hússal való táplálkozásnak lett volna a következménye és az egészség gondolata jóval később, csak a görög világban született meg. A Biblia szerzőinek korában a betegséget még a haragos szellemektől való megszállottságnak tekintették. Ilyen módon a sertéshus evése azért *tabu* a jámbor zsidóknak, mert távoli őseik, öt-hatezer évvel a keresztény időszámitás előtt a sertést tisztelték *tabu*-juknak és mai idegenkedésük a sertéshus ellen és az egészségügyi okokra való hivatkozás részben annak a jele, hogy a sertés-totem egészen feledésbe ment már náluk, másrészt meg tapasztalati tény a vallások történetében, hogy valamely megelőző fok tiszteletének tárgyai utóbb undor

tárgyává változnak át. (Reinach, Robertson Smith, Wundt.)

És végezetül ugyancsak az egykori totem-tiszteletre vezethető vissza az a katolikus szokás, hogy halat esznek pénteken, mely sajátságos módon ugyanígy megvan a zsidóknál is, akiknél a jámborok péntek este halat vacsoráznak, melyhez hozzátehetjük még azt a most másodranguan nevezetes tényt, hogy a hal a katolikus fölfogás szerint bőíti eledel. Már most abból a körülményből, hogy ez a pénteki halevés a zsidóknál is megvan, nyilvánvaló, hogy a szokás semmi kapcsolatban nincsen Jézus Krisztusnak péntekre esett halálával, annál is inkább, mert másfelől tudjuk, hogy a hal totem volt a régi Syriában. A régi syriai törzsek közül némelyek tabunak tartották totem-állatjukat, bizonyos pikkelytelen halakat, ennek a nyoma megvan a zsidók ilyen szokásaiban. Más syriai törzsek viszont éppen azért fogyasztották a szent halakat, hogy evésük által maguk is közvetlen testi érintkezésbe lépve velük, mintegy a testükbe vegyék föl azokat és általuk megszenteltessenek. Az első keresztények ezt a szokást fogadták el, sőt odáig mentek, hogy képletesen magukat kis halaknak, Jézus Krisztust nagy hálnak nevezték. A szent halak elfogyasztása így áldozati lakoma és egykori vallási szertartás hagyománya, melyet ősi értelmét már elfelejtve, követnek a mai ó-hitű zsidók és amelyre számos magyarázatot hoztak föl a katolikusok. (Reinach.) Nem ment a totemgondolatoktól a magyarok pogány ősvallása sem és a régi vallásnak néhány inkább csak névben megmaradt gyér nyoma, amint erre *Supka Géza* rámutatott, kapcsolatos a totemizmussal, akár a ló-áldozat, amelynél az ősmagyarok a most kiejtett gondolatmenettel totem-állatjukat föláldozták és el is fogyasztották. Ennek a tárgyalása azonban messzire elvezetne és így annak a megemlítése után, hogy a közeli rokonok közötti házasodást a mai törvények és a modern népek vallásai is elítélik, újra visszatérhetünk főgondolatunkhoz, az ősök tiszteletének kialakulásához, amint ez a ma élő kezdetleges népek szokásaiból kimutatható.

Az egyes ausztráliai törzsek nem egyformán

képzelik nemzetségük ősatyját és idevágó gondolataikban majd minden lehetőséget kimerítenek. Némelyik törzs állandó állatalakban éltnék gondolja, másik szerint ember volt, aki csak némelykor, hősi tettei végrehajtásánál alakult át állattá, megint mások egyesítik az embert és állatot és az őst félig ember, félig állat képében képzelik el. Ugyanigy különbözők a totem-közösség keletkezéséről való hagyományaik. Némelyik törzs szerint az ős földi nővel, vagy nőtény állattal lépett házasságra és így hoztak létre utódokat, akik azután újra házasságra léptek egymás között és végül elszaporodtak. Mások úgy beszélnek, hogy az ősatya állatokat változtatott át emberekké, vagy magából nemzett utódokat, akik nem is hasonlítottak mindjárt emberekhez, de inkább szárnyas, karmos, csőrös félemberek voltak és csak utódjaik vették föl a mai emberek formáját.

Cunow egyik példája jól megvilágítja a dolgot. A délausztráliai *ngarábanna* népség eredetéről szóló mondák elbeszélnek, hogy a totem-közösségek ősei a legrégibb korban sem voltak még emberalakúak, hanem állatok, melyek azonban emberek módjára gondolkodtak és cselekedtek, emberfölötti erőkkel rendelkeztek, röpködni tudtak, képesek voltak láthatatlanná tenni magukat, eltűnni fába, sziklába. Ezek az állatősök számos hőstettet vittek véghez és félig állati utódokat nemzettek, akik napjaik végén ugyanúgy távoztak el a földről, mint atyáik, a hullámok alá süllyedtek, vagy a föld méhe nyelte el őket és a földön egy sor *maianoli*-t (szellem-fiakat) hagytak hátra, akik később egész emberekké váltak, egymással házasságra léptek és házasságukból születtek meg az egyes totem-közösségek már emberformájú elődei. Ezeknek az elődöknek a lelkei azonban nem halnak meg magukkal az ősökkel, hanem ismét *maianoli*-k lettek belőlük, melyek láthatatlanul ott vannak a *ngarábannák* között, vagy kövekben, fákban huzódtak meg, leginkább azon helyek közelében, ahol egykor ősrégi időben a totemek megalapítói eltűntek. Itt, ezeken a helyeken tartózkodnak hát és várják az alkalmat, amíg egy-egy asszony más állapotba nem kerül, hogy akkor az anyaméhben lévő magzatba költözzenek, kinek lelke így egyenesen a

legrégibb őstől ered, ami egyszerre megindokolja a szigorú befelé házassági tilalmat, mert az ősök szellemeinek ezen leszármazottjai szorosan ragaszkodnak a totemek beosztásához.

A ngarábannáknak ez a keletkezési mondája nagy lépéssel visz előre bennünket kutatásainkban: az első őstől a ma élőkig folytonos láncot szerkeszt, azonban az embereket nem közvetlenül a totem-alapítótól, hanem azok elsőszülöttjeitől származtatja. Ezek az elsőszülöttek, a későbbi „istenfiak” számos kezdetleges népnek képzeletében előkelő helyet foglalnak el és mint „félistenek” szerepelnek, akik atyáiktól kapott természetfölötti erők birtokában, mindenféle csodálatos dolgot visznek véghez a földön, dolgokat, melyek a különféle népmesékből eléggé ismeretesek.

Ez a megkülönböztetés azonban a nemrégén elhaltak *közönséges* és a totemet megalapító ősök *előkelőbb* szellemei között csak átmeneti állomása volt a fejlődésnek. Az egyes totemközösségek számos helyen nagyobb egységekbe, kiterjedtebb körű rokoni csoportokba, görögből átvett tudományos mesterszóval phatriákba olvadtak össze. A néprajz főtotemének nevezi az ilyen egyesüléseket, amelyek megint egy közös ősatyára vezetik vissza eredetüket, aki korban régibb és előkelőbb helyet foglal el, mint a csoportot alkotó kisebb nemzetségek védőszellemei.

Az ausztráliai törzseknél ezeknek a főtotemeknek a kialakulását is jól megfigyelhetjük. A fő ok, amely a csoportok megnövekedését előidézte, a befelé házassági tilalma, melynek következtében a szomszédos hordák lassanként egyre több szálú szoros rokoni viszonyba kerültek egymással, míg végül a totem házassági tilalmát erre a nagyobb közösségre is kiterjesztették. A főtotemet alkotó egyes kisebb nemzetségek kapcsolata a tilalom kiterjesztésével teljessé vált és az eredetileg idegen hordák ettől az időponttól kezdve vérrokonokat, husukból való húst láttak egymásban, akiknek az ősük is egy volt. Melanézia keleti felén már különböző nevekkal is kifejezik a holtak szellemeinek ezt az osztályozását és háromféle ősi szellemet képzelnek el:

1. a nemrégén elhaltak szellemeit, a *lamar*-okat,

2. az egyes totemek alapítóinak szellemét, a *zogo*-kat,

3. a főtotemek, a nagyobb totemközösségek alapítóinak szellemeit, az *angudmar*-okat vagy *angud*-okat.

Más polynéziai népségek, melyek már határozott nagy szervezetekben királyoknak nevezett főnökök kormányzása alatt élnek, még jobban kialakítják a törzset megalapító ős szellemének tiszteletét. De ugyanezeknél a népeknél a kör kibővítésén kívül megszorítását is tanulmányozhatjuk. Az egyes totemek kisebb, harminc-hatvan főből álló családi közösségre bomlanak föl, melyek többnyire egy helyen is laknak és egy a családi közösséget megalapító ős szellemét is különös tiszteletben részesítik. Ezzel azután teljessé is válik az ősök szellemeinek sorozata, amely általánosítva a következő fokokat mutatja:

Családi védőszellem — a totemet — a nagytotemet — a törzset védő szellemek.

*

A kezdetleges népek szellemhitének kialakulása tehát, amint láttuk, a legszorosabban összefügg társadalmi viszonyaik kifejlődésével, a totemcsoportok, családok, törzsközösségek létrejöttével, melyeket viszont életkörülményeik határoznak meg. Más szavakkal, a primitív ember első istenei nem a megszemélyesített természeti hatalmak, hanem saját énjének előtte érthetetlen és fölfoghatatlan része és istenei megalkotásában mindenkor a saját életviszonyait, a saját társadalmi életének szerkezetét veszi kiindulónak és vetíti ki a szellemek világába. Ennek a tételnek világos bizonyítéka a különféle gondolatok is, amelyeket a vad népek magukteremtette isteneikhez fűznek. Semmiféle, még a legalacsonyabb fokú társadalmi együttélés sincsen bizonyos szabályok („törvények“) hijján, melyek az egyén magatartását előírják és szokások nélkül, melyeknek betartása utóbb a csoport valamennyi tagjára kötelező. A vad népek ezeket a szabályokat és szokásokat kivétel nélkül a szellemekre vezetik vissza, törvényeik tilalmaik és rendeleteik szerzőit a szellemekben látják és így a maguk képeire teremtett *főlsőbb hatal-*

makat a maguk erkölcsi világába helyezik el. A vad népek istenei ugyanolyanok, mint ők maguk, erkölcsi fölfogásuk is azonos megalkotóik idevágó nézeteivel. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a társadalom fejlődésével folyton keletkező újabb és újabb szabályokat nem viszik át azonnal, minden további nélkül isteneikre. Még a legkezdetlegesebb vallási rendszer is minden kuszáltságában részeiben összefüggő, szerves, a hagyomány megszentelte, ezért nehezen megváltoztatható egésznek képez, melyben új szokások és rendeletek csak úgy találnak helyet, ha nincsenek ellentétben a már meglévőkkel, hanem mintegy kiegészítik és teljesebbé teszik azokat. Így olyan ujitások, amelyek nem felelnek meg ennek a főkövetelménynek, előbb átalakulnak és hozzáilleszkednek a már meglévő vallási képzetsomóhoz, mielőtt abba beolvadnának. Bizonyos fokig minden vallási képzethalmaznak megvan a maga minden szembenálló gondolattal dacoló ellenállási ereje és új gondolatok és eszmék csak alkalmazkodás útján kerülhetik el ennek az ellenálló erőnek a megnyilvánulását. Ha azonban valamelyik vad nép társadalmi szervezetében olyan mélyreható változások állanak be, amelynek következtében szükségszerűen meg kell változnia a szellemvilágról alkotott képzeteiknek is, akkor az előbb vázolt folyamat megfordítottját figyelhetjük meg. Ebben az esetben nem az új vallási képzetek alkalmazkodnak a meglévő hagyományozott képzettömeghez, hanem a régiek illeszkednek hozzá az erősebbnek érzett új szabályhoz vagy szokáshoz egész addig a pontig, hogy csak a formájuk marad meg, de új tartalommal telítődnek. Ilyen mélyen járó átalakulást eredményezett a vad népek társadalmi életében a szervezetlen hordák totemközösségekké való fejlődése és ez a társadalmi átalakulás a vallásos képzetek hatalmas átalakulását eredményezte: a totemizmus nyomot hagyott minden addigi hagyományozott törvényen és szertartáson.

A totemközösségek kialakulása előtt a horda meghalt tagjának eltemetésekor a halott szelleme részére helyeztek el a sir közelében ételeket. Totemközösségek a halott szellemén kívül a totemisten részére is

bemutatnak ételáldozatot, a sir mellé helyezett eledelek egy része a totemistént illeti meg. A halottat ezután már nemcsak a legközelebbi hozzátartozói, hanem az egész totemközösség, sőt a rokon totemcsoportok együtt temetik el, amivel együtt jár a temetési szertartások pontos, a legkisebb részletekig kidolgozott elrendezése. Az egyik totemközösség őrzi a halottat, a másik elszállítja a temetés színhelyére, egy harmadiknak jut a sir elkészítésének földadata, egy továbbiak az áldozati anyag előteremtése. Az ausztráliai *dieri*-törzsnél a törzs tagjai a rokoni viszony közelebbi vagy távolabbi foka szerint halálesetnél különböző színű, fehér, fekete, vörös színű festékekkel mázolják be magukat. (Cunow.) A totemhez tartozó egyén eltemetése így az egész totem ügyévé válik. A halott halálával látszólag elválik az élő totemtagoktól, de szelleme az ősök szellemeihez tér és életét a szellemek totemközösségében folytatja. A halottnak ezt az elválását a totemtársak bucsuztató lakomával, „halotti torral“ ünneplik. A halotti toron elfogyasztásra kerülő ételek egy részét följánlják a halott és a totem szellemének és mert mindennél nevezetesebbnek tartják annak a kidomborítását, hogy a halott csont volt az ő csontjukból, hus az ő husukból, némely ausztráliai törzsnél a legközelebbi hozzátartozók a lakomán magából a hullából is elfogyasztanak egy kis hus- vagy zsirdarabot.

A halott husának megizlelése ebben a gondolkörben a holttest szellemével való szoros, testi egyesülést jelenti. A szellem nem hagyja el rögtön földi hüvelyét hanem bizonyos kapcsolatban marad vele. Erre a fölfogásra vezethető vissza az ausztráliai törzsek varázslóinak szertartásaiban nagy szerepet játszó embercsontok használata. De másfelől maguk az egyes törzsek is visszatartják a halott valamilyen testrészét, hogy így biztosítsák maguknak szelleme közelségét. Ezért levágják a hulla valamelyik ujjának végső ízét, a kurnai törzs az egész kezét, a pápuák, azon az alapon, hogy a lélek a fejben lakozott, levágják a tetem fejét.

A halott fejének levágása nem koponyatisztelet, hanem a halott szellemének lekötésére való törekvés, amely Új-Guinea népségeinél szerves része a teme-

tési szertartásoknak. Ha valamelyik férfi meghal az Új-Guinea déli partján fekvő Mabuing-szigetén, első feleségének fiutestvéreire, az imi-kre hárul az eltemetés föladata. A szertartást a halott legidősebb sógora irányítja, akinek ezért a temetésen *mariget* (= szellemkéz) a neve. A halott egész rokonsága a gyász jeléül levágja haját, földet hint a fejére és fehér festékekkel, a gyász jelével festi be testét. A föl-ravatalozott holttest körül panaszos jajveszékelésbe fognak, de egyáltalán nem sietnek a hulla eltemetésével. Otthagyják a ravatalon, míg az oszlás első jelei nem mutatkoznak rajta, amikor a hüvelykujjait és a lába nagyujjait szorosán összekötözik, hogy a halott el ne kóborolhasson és egy az erdőben fölállított magas második ravatalra viszik át, a ravatalra ételt és italt helyeznek és hazatérve, halotti tort ülnek.

A *mariget* föladata a halotti torral kezdődik. Kivonul az erdei ravatalhoz és öt nap és öt éjjel virraszt a holttest mellett. Időnként fölemelkedik gubbasztásából és fenyegetően csapkod a levegőbe és hangos üvöltésbe kezd, hogy a meghalt szellemét a testtől elriassza. Végre letelik a virrasztási idő. Az egész rokonság újra ott van az erdei ravatal mellett, mindnyájan még egyszer hangosan kiáltoznak, hogy a szellem végleg eltávozzék a testből, mire a *mariget* fölкусzik a ravatalra és lemetszi és magával viszi a holttest fejét. A fejetlen tetem addig marad a ravatalon, amíg egészen föl nem bomlik és ha már csak a csontjai maradtak meg, akkor a csontokat lehozzák, megtisztítják, egy nyalábba kötik és valamelyik sziklahasadékba vetik. A fejet a *mariget* konzerváló eljárás alá veti. Mindenekelőtt rövidebb-hosszabb időre a nagy természet-hangyák közé dugja, amelyek minden husrészt tisztára lerágnak róla. Ekkor megtisztítja a koponyát, vörösre festi, tollakkal fölcicomázza és kis kosárában ünnepélyesen átnyújtja a halott fiainak vagy testvéreinek, akik a koponya révén a halott szellemének mindenkor hatásos támogatását szerezték meg maguknak.

A halott emlékére ült lakomában már szerep jut a totemistennek, a totemet megalapító őszellemének és ebből érthetők meg azok a szertartások, me-

lyeket ausztráliai vad törzsek a totemszellem tiszteletére mutatnak be és amelyeket röviden emlékünnepeknek nevezhetnénk. Ezeken a lakomával végződő szertartásokon előadják a totem megalapításának mondákkal át meg átszőtt történetét és további támogatást kérnek az ősi szellemtől. Az előadók állatbőröket, a totemállat bőrét öltik magukra és taglejtéssel, szavakkal, hangokkal az alapítás történetét igyekeznek megeleveníteni és bár nagyon kezdetlegesen, de már egész drámai cselekvényeket adnak elő, melyekben ének és tánc a legjellegzetesebb mozzanatok. A totem-tisztelet így legvégső szálaiban a dráma kezdeteihez vezet és megerősíti a klasszikus görögök drámájának keletkezéséről szóló elméletet.

A totem-szellem emlékére ült ünnepélyen természetesen az áldozatul bemutatott ételek és italok is a totem-szellemnek jutnak, amely nemcsak az egész közösség ősének számít, hanem hovatovább a legelső helyre kerül a szellemek rangsorában. Amint pedig a totemek köre egyre tágabbá válik, úgy tolódik el a rangsor is, a totem-szellem a második helyre szorul és a legnagyobb tisztelet és a legnagyobb áldozat az egész törzs, később az egész nép összellemeinek jut. Az anyagi kultúra növekedésével együtt jár az áldozati szertartás kiterjedése és az áldozatul bemutatott adományok gyarapodása. A kezdetleges műveltségü, vadászattal, gyökerek, gyümölcsök összeszedésével foglalkozó ausztrál-néger, ezeket az eledeleit ajánlja föl áldozatul és legfeljebb még a saját vérével tetézi meg ajándékát olyanformán, hogy kőkésével megnyitja karjának valamelyik erét és a kifecskendező vért a levegőbe, vagy a földre csurgatja. Az állattenyésztő földmivelőnépeknél gazdagabb az áldozat. Az ember önmagáról itéli meg isteneit és olyan dolgokat nyújt nekik, amelyeket maga is értékeseknek vél. Az áldozatoknál általában így két jelenséget figyelhetünk meg. Az áldozat nagysága növekszik a szellemektől kívánt szolgálattal. Nagyobb áldozatért nagyobb ellenszolgáltatás jár és jelentősebb kívánságnak értékesebb áldozat az ára. Az áldozati tárgyat viszont minden nép gazdasági helyzete, foglalkozása határozza meg. Halászattal foglalkozó népek halféléket, állattenyésztést üzők állatokat, föld-

művelőnépségek terményeiket viszik áldozatul először a sirokhöz, később, amikor már összellemeiket ábrázolni is kezdik, az ábrázolathoz. Maga az áldozás kezdetben csak az eledelek egyszerű kitétele, magasabb fok, amikor a bálványt megkenik az áldozati állat lelkét tartalmazó vérrel és még magasabb, amikor tüzet raknak és az ősök szellemeinek szánt nemesebbnek hitt állati belsőrészeket átengedik a lángok martalékának, avval a gondolattal, hogy a füst az áldozat lelkét is tartalmazza. Az áldozat bemutatásának ez a háromfélesége egyben időrendi sorrendet is jelent, de természetesen csak úgy, amint ez a vallásos eszmék hagyományozásánál szinte törvényszerű. Az égő áldozat a legkésőbbi forma, amely mellett azonban megtaláljuk a korábbi áldozati módokat is. A vallásos eszmék, szokások és szertartások szívós életűek és nem egykönnyen enyésznek el.

A vadnépek igen értékesnek tartják az állat-áldozatokat, az állat a nomád népek egyetlen kincse, az értékmérő, melyhez többi használati tárgyuk értékét hasonlítják. De még sokkal becsesebbek az ember-áldozatok és a Salamon-, a Fidji-, a Cook-, a Hervey-szigetek benszülött népe nem is olyan régen még minden különösebb alkalommal, mint valamelyik nagy főnök halála, járványos betegségek stb. alkalmával a törzs, vagy a totem védőszellemeinek emberáldozatot mutatott be. Az emberáldozat független a totem-szellemmel szemben támasztott kívánságoktól és egyformán hatásos, ha halász-, vadász- vagy földművelőnépség mutatja be. Másként áll a dolog az állat-áldozatokkal, a halászattal foglalkozó népek viz mellett halakat áldoznak a szellemeknek, a földművelő mezőgazdasági terményeket. Ha pedig valamilyen népség eredeti foglalkozásával fölhagyni kényszerül, ha a halásznép kénytelen elhagyni a tenger- vagy folyópartot és a sziget belsejében buvik meg nagyobb számú ellenségei elől, akkor az eredeti hal-totem is mássá változik, ami az összellelem egykori sokféle megnyilvánulása mellett nem tulságosan távoleső gondolat. Az így átalakult eredeti halász-isten terményeket kívánó földművelő-istenné válik és ez az oka annak,

hogy Polynézia lakói egy és ugyanazon alakban képzelt és egy néven ismert ősszellemüket különböző állatalakokban gondolják el, a halászattal foglalkozó totem tintahal formájában, a szárazföld közelében élők csirke vagy sertés képében.

*

Az eddigiekben megkíséreltük vázlatos képét adni az ősök tiszteletének, a totem-kultusznak és egész sor jelenséget irtunk le. A végső ok kutatását azonban eddig kihagytuk és most, mielőtt a valósi eszme további fejlődését vizsgálnók, előzetesen felelnünk kell a totemek keletkezésének kérdésére. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy kérdésünket még eddig nem sikerült a tudománynak maradéktalanul megoldania és az elhangzott számos elmélet egyike sem ad minden részletre kiterjedő, megnyugtató választ. A kérdés első fele úgy hangzik, hogy milyen gondolati szálakon jutott el a primitív ember ahhoz, hogy legelső őst valamiféle állattal azonosítsa és könnyen megérthetjük, hogy éppen ez a kérdés az, amelyre a vadnépek megfigyelésénél hiába keresünk választ. Marad tehát a gyermeki lélek vizsgálata, amely más gondolatok kihüvelykezésénél is jelentős adalékokat szolgáltatott. A gyermekek viszonya az állathoz, némely tekintetben hasonlít a primitív ember és az állat közötti viszonyhoz. A gyermek közelebbállónak érzi magához az állatot, mint a felnőtt ember és mert nem veszi semmiféle bírálat alá sem a jelenségeket és mert minden élő a maga hasonlatosságára gondol el, természetesnek veszi, hogy az állat is ugyanugy gondolkodik, érez és cselekszik, mint ő, hangjait értelmes beszédnek gondolja. Szoros barátságuk azonban nem minden gyermeknél egyforma. Elég sűrűn előfordul, hogy a gyermekek valamiféle okból hirtelen megmagyarázhatatlannak tetsző iszonyodást éreznek valamiféle állattól, még pedig nem a kérdéses állat egy-egy példányától csupán, hanem valamennyi egyedétől. A jó barátság ilyenkor a legteljesebb ellentétévé, a legnagyobb gyűlöletté válik és mert a gyermek az állatot magánál erősebbnek gondolja, rettegés és borzalom foglalja el az eddigi

szeretet helyét. Ismételjük addig ismert, szeretett és jó barátoknak tartott állatokról van szó, mert az, hogy a gyermek iszonyodik a kigyótól, békától, fél a tigristől, amely állatokról mindig csak ijesztő dolgokat hallott, ez a félelem egyszerű és érthető okokra vezethető vissza. Nem így a hirtelen fordulat a gyermek lelki életében és itt fölmerül a kérdés, hogy mi ennek a hirtelen gyökeresen megváltozott magatartásnak az oka? Néhány idegorvosi feljegyzés utbaigazít. Egy gyermek nem mert a lovaktól való félelmében kimenni az utcára és attól fél, hogy valamelyik ló be talál jönni a szobába és megharapja, mivel egyszer azt kívánta, hogy valamelyik látott ló az utcán essék el és haljon meg. A lovaktól való félelem itt a gonosz kívánság büntetésétől való félelem. A gyermek rosszat kívánt és retteg a rossz kívánságért kijáró büntetéstől, mivel agyában a cselekedet és gondolat nincsen még éles választófallal elhatárolva és úgy érzi, hogy a kívánsága maga is felér a tettel. De még határozottabb irányba tereli a kutatást egy másik, a kutyától féltő gyermek esete. Ez a gyermek, ha az utcán kutya közeledett hozzája, sirva fakadt és könnyek között kiáltozta, hogy ne bántsa a kedves kutya, megígéri, jó fiu lesz. Ez a gyermek ugyanolyan szavakkal fordult a valamiféle gondolt vagy elkövetett helytelen cselekedetét megtorolni jött kutyához, mint ahhoz szokott, akiben a házi hatalom, erő és büntetés megszélyesítését látja, *az édesapjához*. Az apa megbünteti a fiut, ha valami szerinte helytelen, — a kis bűnös gondolkozásának azonban teljesen megfelelő dolgot követett el. A gyermek elkeseredve, haraggal, ha süröbben előfordul, már gyűlölettel is tekint a kérlelhetetlen büntetőre. Akárhány apa képe mindig korbáccsal, pálcával, vagy ütésre felfemelt kézzel él a gyermek lelkében, az atya képe ezen az oldalán gyűlöletessé válik előtte és a gyűlölet kiegészítője az a kívánság, hogy vajha az a folytonos büntetés megszűnnék valahogy, ha az apa eltávoznék, elutaznék úgy, hogy soha többé nem tér vissza. Azonban a gyűlölt apa képe mellett ott van a kis gyermek fejledező lelkében az ellenkép is. A gyűlölt apa osztozik a gyermekkel a szeretett,

gyengéd, soha vagy csak igen ritkán büntető anya szeretetében és a gyermek ennek a szeretetnek számos megnyilvánulásáról nem ritkán éppen kiállott büntetései után vesz tudomást. Az atyáról alkotott képzetében így két elem, a gyűlölet és a szeretet ütközik össze, az apa nemcsak gyűlölt személy, hanem egyben erős, hatalmas, csodálatra méltó ember. Ezen két erős érzés összecsapásának az eredménye, hogy a gyermek ellenséges, gyűlölködő érzéseit valamilyen állatra viszi át. Az előbbi példa így egyszerűen megvilágosodik, *a kutya*, melyet a gyermek sirva kérlel, mely előtt könnyes szemmel fogadkozik, ellenséges, gyűlölködő érzéseinek a hordozója, gondolatában egy az apa gyűlölt részével, *atya-pótléka*, a kutyát is szereti és gyűlöli egyszerre.

Egy harmadik példa még teljesebbé teszi ezt a gondolatkört. Egy kis gyermek a baromfiudvar lakói, a kakasok és tyukok iránt érzett szeretetet és gyűlöletet, más szavakkal a kakas lett a totemállata. A legnagyobb örömet az okozta neki, ha kakast vágtak le, amelyben általában az ellenségét látta. Viselkedését megmagyarázták a szavai, melyekkel apját kakasnak mondta, magát csibének, mely ha megnő tyuk és ha még jobban megnő, szintén kakas lesz. A gyermek tökéletesen azonosította atyját egy állat, a kakas képével, a kakas képzelelkében apjával egyenlő értékű képpé váltott és így közelebb visz a totemizmus lényegének a megértéséhez, amely nem lehet más, mint egy ember azonosítása totemjével (Frazer). Ebben a magyarázatban tehát *a totemállat = egy ember = az apa* képzetével, ami nem más, mint a vadnépek fölfogása szószerinti értelemben véve, amikor vélt őstüket állat képében gondolják. Ha azonban a totemállat valójában az atya pótléka, akkor megértjük a totemizmus már többször említett két főtilalmát is: a totemet (az apát) nem szabad megölni és a totemhez (az apához) tartozó nőszeméllyel nem szabad nemileg érintkezni. (Freud.)

Megerősítik ezt az elméletet a primitív népek fentebb már méltatott áldozati szertartásai. Kezdetben az *áldozat* nem egyéb, mint az *ősök* szellemei és a totemközösség tagjai közti társas szövetkezés

ünnepe, a hívőknek istenükkel való egyesülése. A szövetkezés az áldozati lakomában fejeződött ki legkézzelfoghatóbban. A lakoma részesei ettek ugyanabból a husból, amelyből az ősök szellemei, melyek az áldozat füstjén át kapták meg részüket, az ősök szellemei jelen vannak az áldozatnál, amelyre egyenesen meghívják őket, nem mindenben találó képpel élve, emberek és istenek egy közös asztalhoz telepednek le, a közös étkezés erős szálakkal fűzi egymáshoz őket és erősebbé, mélyebbé és tartósabbá változtatja viszonyukat. A zulukafferek a fiatal bikát felajánlják az összellemnek, mielőtt lemészárolnák. Szavakkal felkérlik a szellemeket a megjelenésre és elmondják kérésüket. Az állatot pedig megszúrkálják vagy addig csipdesik, míg fájdalmában hangoosan el nem bődül, hogy a hangjával odacsalogassa a szellemeket, azután megölik és vérének egy részét, máját, szívét, egy darabot a bőrből nyílt tüzön elégetik, míg a többi részét maguk fogyasztják el. A közös étkezés erősen összekapcsolja a totemközösség tagjait a totemszellemmel. Vizsgáljuk meg kissé alaposabban ezt a legutóbbi gondolatot. Több alkalommal megemlítettük már, hogy a totemközösség tagjai a legszorosabb vérségi viszonyban állóknak gondolják egymást, a mindegyiküknél közös anyag egy-egy részének. Az áldozati lakoma, a közösen elfogyasztott eledlek megszilárdítják ezt a közösséget és egyben még erősebben a közösség kötelékébe vonják az istenséget. A totemszellem avval, hogy résztvett a közös lakomán, minden alkalommal hangsúlyozottan a totemközösségnek az élőkkel egy-anyagu tagjává váltott, ami az egyes tagok számára nem más, mint annak a kifejezése, hogy *az összellemmel közös anyagból valók*.

Tudjuk, hogy a totemállatot tilos az egyes totemtagoknak megölnie vagy elfogyasztania, a néprajzban szokásos kifejezéssel, tabu a totemállat az illető közösségnek, például az emu-nemzetségbe tartozóknak nem szabad az emut táplálkozásra használniok és a szigorú tilalom alól csak akkor van kivétel, ha a totemállatot az egész közösség elhatározásával bizonyos ünnepélyes alkalmakkor közösen ölik meg, együtt áldozzák föl. A most elmondottak alapján

ilyen esetekben az áldozati állattal úgy bántak tehát, mintha a közösség tagja lett volna, ami annyit jelent, hogy az áldozatot bemutató totemtagok, a lakomán résztvevő totemszellem és az áldozatul bemutatott állat egy vérből valók, tagjai ugyanazon közösségnek, más szóval eredetileg az *áldozati állat* azonos az *ősi totemállattal*. (Rob. Smith.)

Első olvasásra elég különös gondolat ez és magyarán szólva, nem jelent mást, mint hogy a kezdetleges ember elfogyasztja az istenét megszemélyesítő állatot, hogy vele a legszorosabb testi érintkezésbe kerüljön és elfogyasztja úgy, hogy ezen a lakomán az a szellem is jelen van, amelyiknek a leölt áldozati állat szemmel látható, testet öltött képviselője és nemcsak hogy jelen van, hanem maga is részese a lakomának, maga is eszik önmagából. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a primitív emberek lelkivilágát boncolgatjuk, olyan emberekét, akik a legegyszerűbb logikai munkához sem értek még el és akik ezt a gondolatsort éppen olyan értelmetlennek, a bírálatot ugyanannyira helytelennek találnák, mint ahogy a gyermek nem érti meg, ha megfeddjük azért, mert rácsap az asztallábra, amelyben megbotlott, elesett és megütötte magát. De ezenkívül az áldozati állat és az ősi totemállat egykori azonosításának számos bizonyítéka van. A klasszikus ókorban kétféle állatáldozatot mutattak be az isteneknek, olyan házi állatokét, amelyek megszokott táplálékul szolgáltak és olyanokét, melyeket „tisztátalanok“-nak tartottak. Megtanultuk, hogy a tisztátalanság fogalma nem egészségügyi rendelkezésből folyik, hogy a tisztátalan állat tabu, eredetileg szent állat és mint ilyen sérthetetlen rendes körülmények között. A tabunak vélt állat leölése annyi, mint a közösség egy tagjának a megölése, amely csak közös elhatározásból, a felelősségben kivétel nélkül minden tagot egyenlően részessé téve történhetett meg. Ezt az állapotot őrizte meg a klasszikus görög *Bouphonia*-ünnep, amelyen az athéniek ökröt áldoztak, de az áldozat után formailag perbefogták a résztvevőket és amikor a gyilkosság bűnét a késre háritották, az eredetileg nyilván totemállatnak vett ökör gyilkosságában elmarasztalt kést a tengerbe hajított-

ták. Az eredmény, amelyhez így elérkeztünk, igazolása a megállapításnak, az áldozati állat (totemállat) husának és vérének elfogyasztása szent köteléket létesít az egyes totemtagok és védőszellemeik között. A fejlődésnek ezen a fokán a szent és sérthetetlen áldozati állatot csak az egész törzs közreműködésével, a totemszellem jelenlétében ölték le és igen nyomós okból, mert egymással és a közösség védőszellemével való testi azonosságukat akarták vele kifejezésre juttatni.

Hogyan kapcsoljuk össze már mostan ezeket a gondolatokat a gyermek lelki életéből meritett megismerésekkel és főleg avval a tétellel, amely szerint a totemállat azonos az apával? Idáig még bizonyos célok elérésére csoportosított megfigyelésekkel, tényekkel dolgozhattunk és ezekre a tényekre építi föl a bécsi egyetem tudós tanára, *Freud*, a következő elméletét. Vad törzsek közös elhatározással megölik némely ünnepjükön totemállatukat, azután, hogy az ölés felelősségét magukról elhárítsák (l. a Bouphonia ünnepét), siránkoznak fölötte, a lemészárolt állatot megsiratják, majd gyászukat a legzajosabb örömmel és vidámsággal váltják föl, szóval *örvendeznek* az imént még *meggyászolt*, de általában *tabunak* számított *totemállat leölésén*. Freud fölfogásában ez az érzelmi kettősség, vagy kétértékűség ugyanaz, mint az előbb példakul fölhozott gyermekek lelkén átviharzott. Föl kell tehát tenni, hogy az ősi horda férfitagjainak kezdetleges lelki életében is volt ilyen kettősség, amely az apa gyűlölt vonásait pótlásként, egy-egy állatra, a totemállatra vetítette ki és ez az érzelmi kettősség nyilvánul meg utóbb eredeti jelentőségét már levetve, a totemállat leölésében, siratásában és a gyászolást követő öröm sokféle megnyilvánulásában. A totemállat megölése ebben a magyarázatban nem más, mint az atyának fiai közös elhatározásából való legyilkolása és ha megsiratják, akkor *a szeretett apát* siratják meg benne, amikor pedig *örvendeznek*, akkor *a gyűlölt apa* eltávolítása fölött érzett öröm tölti el őket. Bizonyos még az is, hogy a szeretet és gyűlölet érzései között a gyűlölet mutatkozott hatalmasabbnak, amely végre arra bírta az egyvérből, egyhusból eredő fiukat,

hogy eltegyék láb alól eredetileg tulajdon apjukat, gyűlöletük szerzőjét, majd később a gyűlölt apa képének állatra való áttolásával totemállatukat. Már most mi lehetett ez a hatalmasabb ok, amely a primitív horda tagjának lelkében ennyire elhatalmasodott, mely háttérbe szorított minden szeretetet és a fiukat apjuk megölésére ragadta? Freud erre a kérdésre is igyekezett választ adni és noha elméletének ez a része már tisztára fantázia szülte költeményként hat, megvan az az előnye, hogy olyan jelenségeket magyaráz meg, amelyekhez nem fértek eddig hozzá a többi elméletek.

Az ősi hordában nem volt helye a totemizmus kezdeteinek. Itt az atya uralkodott zsarnokul, minden más himre, a saját fölnőtt fiaira is féltékenyen, Akárcsak a szarvascsordában, a legöregebb, legerősebb him nem türt meg maga és nőtényei közelében más fölnőtt himet és elverte, a hordától elzavarta őket. Egy hordában csak egy fölnőtt erős him uralkodott a nőtények és mert erősebb volt, az ivadékai fölött. Ezt a legősibb állapotot ma egyetlen vadnépnél sem látjuk. Kizárólag *az atyai főnhatalom alatt* élő asszonyok, lányok és serdülő fiugyermekekből álló hordát egy kutató sem irt le eddig. Az állati csoportosulás ilyen formájának — egy öreg him, több nőtény — hiányzik a megfelelője a legkezdetlegesebb emberi csoportosulásoknál is. De megvan helyette egy másik neme a csoportosulásnak, a totemközösség, amely egyenlő jogu és egyenlő tilalmak alatt álló férfiak eredetileg *testvéri* szövetsége. Milyen kapcsolatba hozható ez a tényleg létező társulási forma a csak föltételezett, de Darwin szerint joggal föltételezhető ősibb társulási formával? Feleletet a totemlakoma ad. Egy csomó fiatalember, mind valóságos testvérei egymásnak, az apai hordától kiver ten, rájuk kényszerített nőtlenségben él együtt. A csoport gyöngé még a maga serdületlenségében, ezért legfőljebb, ha egy-két foglyul ejtett nővel rendelkezik, akikkel többférjűség viszonyában kell hogy éljen. Azonban idővel erőre kapnak, fölserdülnek és ugyanolyan erősekké válnak, mint a zsarnok apa, aki annak idején elverte magától őket. Egyesült erővel rajtaütnek hát, megölik zsarnok atyjukat, elra-

gadják feleségeit és szétrobbantják az apai hordát. Nyugodtan föltehető, hogy a kezdetleges emberevő fokon el is fogyasztották apjuk holttestét, mert azal, hogy ettek a husából, újra kifejezésre juttatták az irigylet és ereje miatt rettegett apával való azonosításukat, olyanok lettek, mint ő, és testének részeivel erejéből is örökölték, fölvettek magukból egy-egy részt.

Mi történt azonban a fejét így elvesztett apai hordával? Ott álltak az apa vérével beszennyezett, apjuk testét és így erőit is magukba vett erős fiuk és a megölt apa feleségei, a gyilkosságban végződő viszály előidézői. Természetesnek kell tartanunk, hogy ekkor a fiuk mindegyike a megölt apa helyére kíván jutni és a győzelmes fiuk egymás között elkeseredett harcba fognak, az apagyilkos fiuk testvérgyilkosokká válnak, míg hosszabb-rövidebb idő elmultán valamiféle újabb nyugalmi helyzet nem jönne létre, az eredeti apai horda szét nem zúllenék és újabb apai hordák, újabb viszályok csiráival, nem keletkeznének. De az ilyen tragikus végű apai hordákból magasabb fokú társadalmi szervezet sohasem jöhetne létre, ez a föltételezett ősi állapot kizárja azt, hogy az emberiség akár a totemközösség kezdetleges formájához is eljusson, amelyben különféle korosztályú férfiak szoros kapcsolatban élnek együtt. Mi itt a megoldás? Hogyan alakulhatott ki ebből a legősibb társulási formából újabb, magasabb foka az emberi közösségeknek? Lehetséges, hogy az atya nem is verte el fiait, későbbi vetélytársait magától. Közbelépett az anya, aki flugyermekei iránt érzett szeretetével keresztülvitte az apánál, hogy kezdetben csak a legfiatalabb, tehát rá nézve nemileg veszélytelen fiai (a későbbi harmadik korosztály), utóbb a már serdültebb fiuk is megmaradhassanak a hordában. Azonban a megmaradás föltételhez volt kötve: a megtürt fiuk elismerték az apa teljhatalmát asszonyai és leányai fölött és a legszigorubb tartózkodást fogadták magukra apjuk nőivel szemben. Más szavakkal, ebben a megoldásban vértelenül, erőszak nélkül fejlődött ki totemközösség a korábbi őshordából, az együttélésnek abból a fajtájából, amelyet a vadon élő lócsapatoknál, szarvasnyájaknál megfigyeltek és leirtak. (Atkinson.)

A második megoldás, a Freud-féle, tovább viszi az előző gondolatsort. A fiuk valóban elteszik láb alól zsarnok apjukat és ezzel kielégítik gyűlöletüket. Azonban lelkükben ugyanazok az egymásnak ellentmondó érzelmek csatáznak, mint a gyermekeknél. Gyűlölték apjukat, akit utjukban állónak érezték, de egyben csodálták és szerették. Amikor pedig gyűlöletük a gyilkossággal kielégülést nyert és a husa elfogyasztásával teljessé tették az apával való azonosításuk gondolatát, amikor mindnyájan külön-külön testben-lélekben „apákká” váltak, akkor föltámadt lelkükben és egyszerre teljesen, minden akadály nélkül érvényre jutott a csodálat és szeretet érzése. Gyilkosságukat ekkor bűnnek bélyegezik, tettüket megbánják és bűnük tudatában maguk akarják megbüntetni magukat. A gyilkosságban végződő viszálynak a horda asszonyai voltak az előidézői — közös elhatározással, büntető rendelkezés alakjában egyszer mindenkorra lemondanak hát róluk. Ilyen módon sikerült megmenteniök testvéri szervezetüket is, mely különben a testvérharcokban darabokra hullott volna széjjel. Freud így megmagyarázza a totemközösség első főtörvényének, a vérfertőzési tilalomnak a keletkezését, de kérdés még, hogy milyen összefüggésbe hozhatók ezek a most vázolt képzeleti események a totemállat megölési szertartásánál valószínűleg tapasztalt szertartásokkal. A totemállat apa-pótlék, vegyük most még egyszer sorba a totemközösség tagjainak a totemállattal való viszonyát és idézzük a „totem-kodex” Reinach összeállította, idevágó pontjait: a totemállat *védi és óvja* a törzshöz tartozókat, *megjósolja* nekik a jövőt és *vezeti* őket. Ezzel szemben a totemállatot egyes tagnak legszigorubbantilos megölni vagy elfogyasztani. A totemisztikus rendszer így valóságos szerződés a totemállat (az atya) és a fiuk között, enyhítés a fiuk büntudatán, amelyet apjuk legyilkolása fölött érezték. Ilyen szerződés mellett sohasem ölték volna meg apjukat. A totemközösség tagjai a totemállattal szemben kijavítják apjukkal szemben elkövetett bűnüket és változott maguktartásával, utólagos engedelmisséggel a meggyilkolt apát akarják benne kiengesztelni. *A totemállatot nem szabad megölnünk, mert a totemállat*

jó, nem úgy, mint az apánk, akit rosszassága miatt el kellett távolítanunk magunk közül, ez a gondolat az alapja a totemállat megölési és elfogyasztási tilalmának, vagyis a totemállattal szemben nem követik el azt a bűncselekményt, melyet az atyán elkövettek.

Azonban mindeddig ellentétes érzelmek összeközléséről és két főérzelem valamelyikének ideiglenes erőrekapásáról volt szó. Az atya meggyilkolása az egyik érzés a gyűlölet tulsulyra jutásának a következtése, a totemállat kimélésében a másik érzés, a szeretet érvényesül, azonban egyik sem teljesen. Amint az atya megölését nyomon követte a büntudat és megbánás, amelyben az ideiglenesen alákötött szeretet nyert kifejezést, úgy a totemállat kimélését is meg kellett szakítania némelykor más ellentétes érzésből fakadó cselekvésnek, mely emlékezteti a tagokat az apa fölötti egykori diadalra, a totemállat szertartásos lemészárlásának. A totemállat időnkénti föláladozása tehát nem más, mint az ősi apagyilkosság megismétlése. A fejlődés során az apahordát a testvérhordák váltották föl, tehát a fiuk győzedelmeskedtek. A testvérhorda biztosítani akarta magát az apa sorsának megismétlődésétől. Kimondják tehát a totemállat (az apa) megölésének tilalmát és ezt a tilalmat vallási rendelkezésekkel teszik még hatásosabbá. Az apagyilkosság tilalma utóbb kibővül a testvér, az ugyanazon közösségbe tartozók megölésének tilalmában és a fejlődés további, késői során általános ölési tilalomban nyer befejezést. A fejlődés menetének itt ezen a téren három nagy állomása van:

1. tilos megölni az apát,
2. tilos megölni a testvért (a törzsbelit),
3. tilos megölni az embert (más törzsbelit).

*

A totemizmus eredetének vázolásában szorosan ragaszkodtunk a tudós kutató gondolatmenetéhez, amelyben egy bátor szellem merészen ivelő munkáját láttuk. Tartózkodtunk minden bíráló észrevételtől is, amelyeknek szerintünk nem itt a helye. Egy sor tény megoldása és megmagyarázása forog kockán. Freud ezeket a tényeket a gyermeki lélek egyes

megnyilvánulásaiából kiindulva, a lélektani alapon, lélekelemzéssel akarja megoldani. Kiinduló pontjában találkozik a tudományos etnografiával, amely akárhányszor a gyermeki élet megfigyeléséből von le nevezetes igazságokat. Azonkívül következtetései alkalmasak olyan nehézségek kiküszöbölésére, amelyekre képtelen a többi elmélet. Tény, hogy a totemközösség már magasabb társulási forma. Tilalmak szerepelnek a totemközösségben és ebből azt kell következtetnünk, hogy a tilalmak behozása előtt az eltiltott cselekvények napirenden voltak, tehát a horda tagjai nőközösségben éltek volna, ha az állatoknál megfigyelt tény, egy-egy öregebb, erősebb him egyeduralomra jutása ezt a nőközösséget erőszakkal, hatalmi uton nem szabályozza és többnejűséggé nem változtatja. Az átmenet az ősi hordából a totemközösségbe homályos része a kutatásnak és Freud legnagyobb érdeme, hogy ebbe a homályosságba vet világító csóvát.

Térjünk azonban vissza fő gondolatunkhoz és vegyük vizsgálóra, hogy a fejlődés során miként jutott el az ember az ősök szellemeinek tiszteletétől a természeti erők tiszteletéig. Az átmenet elég egyszerű. Már a polynéziai vadnépek istenként imádozták összellemei is többféle módon támogatják hiveiket, leginkább pedig az élelem megszerzésében járnak a kezükre. Az istenek legfőbb tevékenységi köre az emberek könnyű megélhetéséről való gondoskodás és mivel az élelemszerzés még a legkezdetlegesebb népeknél is igen nagy mértékben függ a szelektől, esőtől, napsütéstől, az ezek fölötti rendelkezés is az összellemek hatáskörébe kerül. A későbbiek folyamán a hatalomnak ez az eredetileg csak esetleges, egy-egy alkalomra szóló kibővítése (tehát az, hogy az összellelem rendelkezik a természeti erőkkel) az istenség legfőbb jegyévé válik és az ősök szellemeinek nem lesz más nagyobb föladata, mint hiveikre kedvező módon irányítani a természeti hatalmakat, esőben szükölködő népnek esőt küldeni, a szent folyó vizét áradásig megduzzasztani, kedvező irányban fuvó szeleket támasztani. Nyilvánvaló, hogy mindenkor a szóban forgó nép gazdasági kultúrája határozza meg, hogy melyik természeti erőt kapcsolják

össze ősi szellemeikkel, aminek azután azokban a melléknevekben adnak kifejezést, amelyekkel isteneiket megszólítják, és amikor isteneiket már képekben, szobrokban és festményekben is kezdik ábrázolni, olyan jelképekkel (fénykoszoru, sarló, vízi növények, villám stb.) látják el őket, amelyek ilyen tevékenységükkel kapcsolatosak. Ezt az állapotot, hogy az ősök szellemei lassanként egyre inkább természeti erők uraivá lesznek, láthatjuk már egyes totemközösségeknél és amilyen mértékben alakulnak ki és változnak át a gazdasági viszonyok, úgy és olyan mértékben halványodik el az egyes istenségek eredeti jellege és változik át megszemélyesített természeti erőkké. Az ó- és újvilág félkulturában élt népeinek vallási rendszerei világosan elénk tárják az átmenetet és noha a régi Peru, Mexikó, Babylonia, a régi Egyiptom ősi népének vallása természetimádás, természetimádásukban még a kezdetleges totemtisztelet nyomait is föllelhetjük. De különösen az óegyiptomiak vallása őrizte meg a totemizmus számos nyomát. Történeti életük elején, amikor még az egyes törzsek egymástól független, kis országokat alkottak, minden törzsnek megvolt a maga védő szelleme, amelytől eredetét származtatta és amelyet állat képében gondolt el. Így Sepa lakói Anubist sakál, Hnemut Elephantinében kos, Sebakot Ombosban krokodilus, Horust Edfuban karvaly, Hapit Memphisben bika képében tisztelték és a legrégibb időkben állatalakban is ábrázolták. Az állatalakok később úgy alakultak át, hogy emberi törzsekre állatfejeket alkalmaztak és még később, hogy a már egészen embernek ábrázolt istenen vagy istennőn csak állati részeket (szarvak, tollak) utánzó fejdísz maradt meg és az eredeti totemállat, mint az istennő, kedves, választott jószága és jelképe a szobor mellé került.

Az ősök szellemeinek ilyen tiszteletével párhuzamosan haladt a család őseinek tisztelete, amely majdnem mindenben megegyezik a polynéziai vademberek efféle képzeteivel. Egyiptom népe szerint minden emberben lakozik egy lélek, a *ba*, amelynek életét köszönheti és amely az ember szívében tanyázik. Amikor az ember meghal, lelke meleg pára vagy

láthatatlan madár képében elszáll a testből és magára ölti az elhunyt alakját és új, *ka* (szellem) nevet kap. A *ka* mindaddig vissza tud térni a testbe, amíg az oszlásnak nem indul és erre vezethető a bebalzsamozás szokása vissza. Ha pedig a *ka* nem tér többé a testbe vissza, akkor hosszú bolygás után a nyugati mezőkre, Setet-amentitre jut, arra a földre, ahol a nap leszáll és ott talál pihenőre. De itt is szüksége van a földön élők gondozására, akik időnként mindenféle eledelt ajánlanak föl neki.

Ugyanigy megtaláljuk az egykori lélek-szellem-tisztelet és totemizmus nyomait a klasszikus görögök vallásában, amelyet mint idealizált természetimádást szoktak emlegetni. A görögség már a legrégibb fokán is emberalakban képzelte el isteneit, de az egyes istenek kíséretében nekik szentelt állatokat képzeltek; a főistennek, Zeusnak a sas volt a madara, feleségéé, Heráé, a páva, Poseidoné, a tenger istenée, a ló és tudjuk, hogy ezek a később másodlagosan jelentős állatok eredetileg totemállatok, maguknak az isteneknek a képviselői lehettek. A klasszikus görögök vallása sem cáfolja meg a primitív népek vallási gondolatainak fejlődéséről szóló tanítást, amely lélektiszteleten kezd, az ősök lelkének imádásán folytatja és a megszemélyesített természeti erők tiszteletében már igen magas fokát látja a fejlődésnek. A természeti erők istenként való tisztelete *nem abból a félelemből* született meg, amely elfogta a vadembert, amikor ezen erők működése szeme előtt lejátshódott, hanem annak a *megismerése*, hogy egész léte, életfenntartása a természeti erőktől függ, hogy legszebb vetése tönkremegy, kiszárad eső nélkül, hogy a folyó megáradása nélkülözhetetlen szükségesség a partjain lakóknak, hogy a tulságos bő eső ugyanolyan káros növénynek, jószágnak, mint a szárazság. Röviden: a természeti erők tiszteletéhez állattenyésztő és földet mívelő gazdasági fokán érkezett el az ember és ezeknek az erőknek az imádását kellett, hogy az a megismerés előzze meg, hogy a természeti erők játékától függ egész munkájának sikere vagy sikertelensége. Ehhez az állattenyésztő, földmívelő kulturfokhoz azonban nem jutottak még el a legkezdetlegesebb törzsek,

ezért vallási képzeleteik között hasztalan is keresnők a természeti hatalmak imádását. A kezdetleges ember vallási képzelei először a halál és a lélek, azután a szellemek, az ősök szellemei körül csoportosulnak és csak harmadsorban emelkednek föl a természeti erők tiszteletéig. Ez a néhány mondat egyben összefoglalása egész fejtegetésünknek. Amint már a legnagyobb görög gondolkozók egyike, *Aristoteles* tömören és pontosan kifejezte: „az ember isteneit és azok életviszonyait a saját képére teremti meg“, vagyis az egyes vallási képzetcsomókat mindig a szóban forgó nép társadalmi viszonyai határozzák meg, amelyek viszont a társadalom gazdasági szerkezetén alapulnak és így a társadalom átalakulásaival folytonos fejlődésen mennek át. Ennek a fejlődésnek kezdetleges fokon három nagy szakaszát különböztethetjük meg és ezek:

- a) a szellemek tisztelete,
- b) az ősök szellemeinek tisztelete,
- c) a természeti hatalmak tisztelete.

VI. A társadalmi élet kezdetei.

A primitív család.

Milyen volt az ősember viszonya többi embertársához és milyen formák között nyilatkozott meg ősi, leghatalmasabb ösztöne, amely fajának fenntartására szorította? Más szavakkal, milyen átalakulásokon ment át a történelmi idők kezdetéig a házasság és a család, melyekben minden magasabb társadalmi alakulás kezdetét látjuk? A kettős kérdés a néprajz nehéz problémái közül való, mert egyrészt a sokfelől összehordott anyag bíráló méltatása még folyamatban van, másrészt ennek a kérdésnek a tárgyalói még a szokottnál is erősebben hajlanak rá, hogy a maguk kultúrtársadalmának fogalmait huzzák rá a kezdetleges népeknél megfigyelt és leírt állapotokra és végül értékelő megállapításokat vonnak le tényeikből ott, ahol ennek az értékelésnek semmi helye nincsen. A rendelkezésünkre álló hely nem engedi meg, hogy beszámoljunk az idevágó kutatások történetéről és megemlítsünk tudósokat, akik között előkelő hely jut *Engels Frigyesnek* a maga

korában klasszikusnak nevezhető összefoglalásával, ezért történeti áttekintés helyett mindjárt a fejlődés kezdeteit vetjük vizsgálat alá.

Tisztán elméleti megfontolás alapján a házasságnak következő fajai lehetségesek:

1. több férfi, több nő rendezetlen együttélése, tudományos mesterszavával, a promiscuitás;³⁵

2. egy férfi, több nő, a többnejűség, polygynia;³⁶

3. több férfi, egy nő, a többférjűség, polyandria³⁷ és a polygámiának³⁸ elnevezhető ezen kettőnél több egyénből álló házassági formákkal szemben;

4. egy férfi, egy nő, egynejűség, monogámia.³⁹

Kérdés már mostan, hogy ezen négy, az első kivételével tényekkel is igazolható együttélési forma közül melyiket tekintsük legkezdetlegesebbnek. Minden okunk megvan rá, hogy az ősembert már ember-réválása idejében társas lénynek gondoljuk. Az ősember többedmagával, társaságban élt, harcait társaságban küzdötte meg, fölfedezései társas életéből sarjztak ki. Számos bizonyíték szól emellett, melyek közül a legnevezetesebbek az állatvilágra, a csoportosan élő majomfélékre utalnak, valamint az, hogy a mai vad népségek is kisebb-nagyobb hordákban, rajokban élnek. Kérdésünk tehát így alakítható: Milyen volt ennek az ősi, a történetelőtti időkben élt hordának a házassági formája? A vallásos gondolatok kialakulásának vizsgálatánál már hallottunk a totemközösségekről és azokról a szigorú büntetésekkel biztosított intézkedésekről, melyekkel a primitív népek a vérfertőzést megakadályozni igyekeznek. A mai vadnépek egyike sem él már a legkezdetlegesebb állapotban, valamennyiük házassági formája bizonyos szervezettséget mutat. Azonban éppen ezekből a tilalmakból következtethetünk korábbi, ezen tilalmak nélkül való állapotokra, amikor semmi erkölcsi törvény, semmi büntető rendelkezés, semmi társadalmi szokás nem szabályozta a viszonyokat, amiért is egy-egy horda fölnőtt férfi- és nőtagjai mindenre való tekintet nélkül nemileg érint-

³⁵ Latin: promiscuo = összekeverek, itt = összekeveredés.

³⁶ Görög: polys = sok; gyné = asszony.

³⁷ Görög: polys = sok; anér = férfi.

³⁸ Görög: gamos = házasság.

³⁹ Görög: monos = egy.

kezhettek és keveredhettek egymással. Ez a kikövetkeztetett legősibb állapot még az őskorban változásokon kellett, hogy átmenjen, a pillanatnyi, alkalmi szeretkezéstől a hosszabb-rövidebb ideig tartó együttélésig és a korok szerint való elkülönülésig. Föltehető, hogy a teljesen szervezetlen állati hordát később a tagjai életkora szerint tagolt és még később a nemek szerint elkülönödő horda váltotta föl. A kétirányu tagozódást gazdasági okok idézhették elő. A harcokon való részvétel, a vadászat a fölnőtt és erős férfiaknak jutott, a vándorlások és hadivállalkozások előkészítése, a hagyományozott vallási eszmék föntartása és továbbadása a tapasztalt öreg embereknek lett a föladata, a gyermekek szoptatásán és fölnevelésén kívül a fölnőtt asszonyok a férfiak ingóságait cipelték a kóborlásokon (a férfiak a vándorlás közben is a csapat előtt haladtak és vadat kerestek, hogy elejtsék, ezért nem vihettek nagyobb terhet magukkal) és gyökereket, bogyókat és táplálékul szolgáló rovarokat gyűjtöttek. Ilyenformán a munkamegosztás magával hozta a horda valamiféle megszervezését és a szervezettség lehetővé tette, hogy egymással hosszabb ideig együtt élő párok alakuljanak a hordákon belül, nem szerelemből, hanem azért, mert a megélhetési viszonyok így követelték és a férfinak szüksége volt a nője munkáerejére is. (Müller-Lyer.) Ezzel azonban megszűnt a promiscuitás állapota és más formákat öltött. Mihelyt az egyes hordák eljutnak a tudatosan rétegekre oszlásig, mihelyt az egyes rétegek munkakörét határozottabban és állandóbban kezdik betartani, nyomban föllépnek az első intézkedések a horda egyes rétegei nemi érintkezésének a szabályozására.

A tilalom, amint az ausztrálnégerekénél, busmanoknál, Ceylon, az Andaman-szigetek és Luzon őslakóinál megfigyelték, kettős irányban mozgott. Megakadályozta a nemi érintkezést a horda két felső rétegének tagjai között, öregek csak öregekkel, felnőttek csak felnőttekkel léphettek ezután házasszonyba, utóbb pedig megakadályozta a horda egy-egy rétegének befelé, a rétegen belül való vérkeveredését. Szó sincsen tehát már szülőknek gyermekeikkel vagy testvéreknek egymással való, még oly rövid

ideig tartó egybekeléséről sem és az utazók és hittérítők időnként még fölbukkanó hiradásai annak a nem ismerésén alapulnak, hogy a vad népek tágabb és az európai nyelvektől elütő értelemben használják az apa, anya, testvérek jelzésére szolgáló szavakat. Az első tilalom, a rétegek összekeveredésének megakadályozása, még a vallás fejlődésénél már megismert totemtisztelet föllépte előtti állapot képe. Ilyen totemek nélküli szervezettségben él a *kurnai* törzs Ausztráliában, melynek egyes hordái a következő három korosztályra tagozódnak:

a) A kiskorúak rétege. Fiatalkorúak a fiúk a szakálluk első kiütkezéséig, a leányok egy-két évig a havi tisztulás első föllépte után;

b) a felnőttek rétege, amely férfiaknál és nőknél addig az ideig tart, amig legidősebb gyermekük az ő korosztályukba nem kerül. A kurnai népségnél ez a férfiak negyven-negyvenöt, az asszonyok harmincharmincöt éves korában következik be és végül

c) az öregek rétege, vagy korosztálya.

A hármas tagozódás fölismerését a férfiaknál külső jelek használatával is elősegítik. A kiskorúak rétegének legidősebb és a felnőttek rétegének legfiatalabb tagjai nehezen volnának különben egymástól megkülönböztethetők, ezért a fölserdült és már legénysorba érkező fiukat ünnepélyes fölavató próbáknak vetik alá, amelyek eleinte nyilván csak a testi erő és ügyesség kipróbálására szorítkoztak, utóbb azonban más színezetet nyertek. A fölserdült legény keserves és fájdalmas próbákkal szerzi meg a jogosultságot magának arra, hogy felnőttnek számítsák és amikor minden próbát szerencsésen megállott, megkapja új helyzete külső fölismertető jeleit, az első sebforradásos diszitéseket az arcára, kitörik egyes fogait, másokat ferdére reszelnek, az orrfalát átfurják, disznek egy kis nyilat tűznek belé és ezekről a jelekről már külsejében is elválík addigi társaitól. Hasonló próbákat kell a fölserdült lányoknak is kiállani, mielőtt a felnőttek soraiba léphetnek. Az egyes rétegeknek pedig szigorúan tilos a másik réteggel házasságra lépnie, *az egyes generációk csak befelé házasodhatnak.* Mi lehetett ennek az ősi és egykor általánosan kiterjedt tilalomnak az oka? Ismert

tény, hogy nagyon különböző korúak házassága többnyire gyermektelen marad és ennek a fölismérésére a vad népek is eljuthattak. De ugyancsak lehetséges, hogy fiatal, erős férfiak az erősebb jogán fiatal, erős, a munkát könnyebben bíró, jobban fölhasználható nőt választottak ki maguknak és mint mindig, ebben az esetben is, az erkölcs, utóbb erkölcsi szabály színében tüntette föl azt, amit eredetileg a hasznosság és célszerűség megismerése idézett elő. Bárhogyan áll a dolog, ugyanennek a tilalomnak a nyomaival Polynesia, Melanesia és Mikronesia vadásznépségeinél is találkozunk, olyan népségeknél, amelyek már totemközösségben élnek. A nagyszülők, szülők és gyermekek hármassága bélyegző vonása ezeknek a totemközösségeknek. A legfiatalabb korosztály a felnőttek rétegének *valamennyi* férfitagját apának, nőit anyának, az öregek rétegének *valamennyi* férfitagját nagyapának, nőit nagyanyának szolítja, mint ahogy megfordítva a felnőttek elnevezésben gyermekek, az öregéken unokák a nevük. Ilyen általánosító elnevezések mellett természetes következmény, hogy az egyes rétegek tagjai testvérnek nevezik egymást, amikor is a testvér szó csak társat, egykorut jelenthet. Az ötödik világrész őslakói tehát a családi viszony megjelölésére szolgáló nagyapa, nagyanya, apa, anya, gyermek, unoka fogalmakat *tágabb* értelemben használják, mint a kulturnépek, körülbelül úgy, mint a népmesék, amelyekben minden öreg asszonyt nagyanyának szolít meg a mesehős, vagy a kisgyermek, aki minden felnőttet bácsinak vagy néninek nevez, vagy a katonák, akiknél az „apám” megszólítás a korbéli különbségnek a kifejezése, amit jól mutat az „öcsém” válasz, amelyet az így megszólított adott. Azonban a családi viszonyt jelző szavaknak ez a tágabb körű alkalmazása csakis a horda korosztályokra való tagolódása mellett jöhetett létre. Ha a legfiatalabb korosztály tagjai valamennyi felnőtt férfit apjuknak, valamennyi felnőtt nőt anyjuknak szolítanak, ezzel semmiesetre sem érthetik azt az egyéni kapcsolatot, amit mi értünk anya és fia, apa és fia között. Az ilyen elnevezések csak a korosztályokra való tagozódásból eredhetnek, mert csak a rétegződés fölvéte-

lével érthetők meg. Az ősi horda tehát nem állhatott egymástól különálló családokból, melyek megléte eleve kizárja a korosztályok ilyen elkülönülését, de sokkal inkább egyetlen családnak volt tekinthető. Ugyancsak az elnevezések általánosító mivoltából folyik egy második, nem kevésbé fontos körülmény. Ha az apa és anya szavak egyértelműek az idősebbel, a nagyapa és nagyanya szavak a még korosabbal, ha a testvér szónak egyszerűen kortárs a jelentése, akkor nem gondolhatunk arra a már elhangzott föltevésre sem többé, hogy ezen a fejlődési fokon a házasság *csoportházasság* volt (egy csoport férfi nemi érintkezése egy csoport asszonnyal), de sokkal bizonyosabb, az egyetlen biztos következtetés csupán, egy-egy rétegnek befelé, egymás között való összeházasodása. A számbavehető két korosztályon belül azután kialakulhatott egy-egy emberpárnak különböző ideig tartó együttélése, megtalálhatjuk tehát a mai értelemben vett családi élet kezdeteit, de csak a kezdeteit, mert a vadnépek rokonságot jelentő szavai között nincs külön szó sehol sem a férj és feleség jelzésére, ezért a külön család sem volt teljesen azonos a mai család fogalmával.

*

A korosztályokra tagozódott horda intézményesen eleinte az egész hordán, később az egyes korosztályokon belül házasodott, tudományosan az endogamia⁴⁰ állapotában élt. A tilalom befelé általános érvényű volt, fölnőtt fölnőttel, öreg öreggel léphetett csak házastársi viszonyba. Azonban a tilalomban szó sincsen a férfiak olyan korlátozásáról, amely megakadályozta volna a kifelé, más hordából való házasodást. Idegen horda női mindig értékesebbnek számítottak a saját hordabelieknél és pedig nem csupán az ujság ingere miatt, nem mintha a folytonos, szoros együttélés már ekkor is megfosztotta volna a horda férfait a nemi életre szükséges illúzióktól. A nemi érintkezés ezen a fejlődési fokon a tudatalatti hatalmas ösztönnek, a fajföntartás ösztönének volt a megnyilvánulása minden eszményített szellemi hozzáátétel és diszlet nélkül. A horda tagjai nem szerelemből házasodtak és az

⁴⁰ Görög: endo: be, ba, gamos: házasság.

együttélésnek sokkal inkább gazdasági okai lehettek. A férfinak szüksége volt a nőre, hogy fajföntartó ösztönének eleget tehessen, de legalább ennyire azért is, mert természetes segítőtársra, munkája megkönnyítőjére talált benne. A horda nője ideig-óráig tartó feleség, de szolga is volt és éppen ez az a pont, amiért az idegen horda asszonyai kívánatosabbnak tündek föl, ez az oka, hogy a győzelmes horda férfiai elhurcolták legyűrt ellenségük fiatal asszonyait, hogy a nőrablás, még nem is olyan régen, általános szokás volt és ma, az európai törvények alatt élő vad népeknél sem multa idejét teljesen. A maga hordája körén belül, a maga korosztálya megszabta határokon innen maradvá, a „nőtestvéreire“ utalt férfi nem rendelkezhetett kénye-kedve szerint a korosztálya asszonyaival. A nő saját jószántából lépett vele gyermekek nemzése miatt közös háztartásra és a saját elhatározásából, a hagyomány erős parancsára vállalta a rárótt munkát. A maga elhatározásából, mondjuk, de mindenesetre azzal a tudattal, hogy együttélésük nem sirig tartó együttlét, hanem bármikor, minden formáság nélkül fölbontható. Ha a férfi rosszul bánt az asszonyával, ha másik „férfitestvérénél“ kedvezőbb elbánást remélhetett, egyszerűen elhagyta és erőszakos támadás ellen a korosztálya és az egész horda támogatására számíthatott. A férfi magatartását a maga hordája nőivel szemben a hagyomány szabályozta, csak úgy és csak addig a határig használhatta ki munkaerejét, csak olyan formák között bánhatott el vele, amint ez a hordában szokásos volt és minden legkisebb törekvése is, amellyel tul akarta tenni magát ezeken az iratlan, de eleven erejű rendelkezéseken, a közösségbe ütközött bele. Másként állt a dolog az idegen hordából kikerült asszonyokkal. A zsákmányul ejtett nőket nem védte semmiféle szokásjog, azé voltak, aki megszerezte őket, tetszése szerint kihasználhatta munkaerejét és legföljebb, ha át kellett engednie egy időre a horda néhány zsákmány nélkül maradt tagjának. A zsákmányul ejtett nő helyzete reménytelen és kilátástalan volt a hordában, rabszolgává süllyedt a rabszolgaság intézménye nélkül és legföljebb csak megszökhetett urától. Az idegen nő értékét így későbbi szóval „törvényen-

kivülisége“ növelte, a férfiak előnyösebbnek látták, ha idegen hordából szereznek maguknak asszonyokat. A befelé házasodás parancsa nem volt akadály a más hordából kifelé való házasodásnak, a zsák-mányul ejtett nő különleges helyzete még kívánatossá is tette és végül az asszonyok gyér száma néhol egyenesen megkövetelte. A mai vad állapotban élő, hatvan-hetven főnyi hordákban körülbelül huszonöt fő esik a gyermekekre, tizenöt az öregekre és husz a fölnöttek korosztályára. A legénynek, aki a fölnöttek soraiba lépett, csak a körülbelül nyolc-tíz asszony közül volt szabad választania. A választás azonban nem ment minden akadály nélkül. Akárhányszor megesett, hogy valamennyi nőnek megvolt már a társa, hogy a legény belépése idején egyik sem volt szabad és ilyenkor csak két ut állt az ujdonsült férfi számára nyitva: szerezni magának egy idegen hordából való asszonyt, vagy kikérni valamelyik férfitestvére engedélyét az akkori nője használatára, későbbi fogalommal beállni harmadiknak valamelyik házas viszonyba. Az egy nő két férfi nem elméleti szerkesztés csupán, hanem az ausztráliai törzseknél ma is általánosan szokásos mód és a néprajzok csoportházasság, vagy a Hawai-szigetek őslakóinál előfordult alakjában, *punalua*-házasság néven emlegetett családi formái ide vezethetők vissza. A befelé házasodás mellett így kifejlődött a kifelé házasodás szokása, az *endogámia helyébe az exogámia*⁴¹ lépett, amely utóbb általánossá vált, a hagyomány megszentelte, erkölcsi színezetet kapott és törvényerőre lépett: szigoruan megtiltották a befelé való házasodást.

Valószínű, hogy ezt a mélyreható változást a gazdasági okok mellett egyéb mozzanatok is elősegítették és igazán kritikai szellemű vizsgálat nem is kötelezheti el magát egyetlen még oly tetszetős elmélet mellett sem. A tények csupán arra tanítanak meg, hogy vannak vadnépek, amelyek korosztályokra tagozódva csak befelé, az egyes korosztályokon belül házasodhatnak és vannak jóval nagyobb számban más vad népek, amelyeknél a kifelé, idegen

⁴¹ Szószertint: kifelé házasodás.

hordába való házasodás a kötelező. Az átmenet tényekkel való megvilágítása azonban hiányos és csak föltevések vannak. Ilyen föltevés az is, amelyről az imént beszámoltunk, hogy az exogámia, mint minden más emberi intézmény, gazdasági okokra vezethető vissza. (Cunow.) A gazdasági okok fölvétele azonban nem az egyedüli föltevés az exogámia megmagyarázására. A skót *John Ferguson Mac Lennan*, aki félszázaddal ezelőtt az exogámiát a tudomány számára fölfedezte, a kifelé házasodást a horda leánygyermekének megölésével akarta megfejtetni, szerinte egykor a fejlődés legalacsonyabb fokán élő népek többnyire megölték ujszülött leánygyermeküket, aminek következtében a nők száma nagyon megfogyatkozott és így nőrablás és a nőrablással utóbb a befelé házasodás tilalma volt a következmény. Mac Lennan föltevése részben tényeken alapul. A vadnépeknél nem ritka a gyermekölés és anyák, akiknek tulságosan hamar születik meg a második gyermekük, könnyen beleegyeznek abba, hogy az újabb kötelezettségekkel járó újabb tehertől megszabaduljanak. A folytonos kóborló életmódnál, amikor az aszszony a teherhordó, egy kis gyermekkel is elég sok a baj. De sehol sem mutatható ki, hogy csak a leánygyermekeket tennék el láb alól, habár közelesőnek látszik, hogy a fiugyermekeket értékesebbeknek minősítik. Azonkívül akárhány népségnél a nőhiány nem a nőrablásra, hanem a már említett csoportházasságra, a hármásban való együttélésre vezet. Végezetül pedig a nők elrablása csak viszonylagosan növeli meg a nők számát, az erősebb horda fölülkerekedik és több asszonyt szerez magának a gyöngébb horda rovására, amely így elegendő számu asszony nélkül marad és szintén rablásra szorul, így beállhat az az eset, hogy egy nő több hordában, több férfinak lesz egymásután a felesége. Semmi okunk sincsen arra, hogy a nőrablást ezen a fokon általános szokásnak tekintsük, olyannak, amelyből az exogámia ki-fejlődhetett és csak némely tudományos föltevés hosszú életét, helyesebben némely kutatók kényelmes mivoltát bizonyítja, ha még mindig föltűnik és szerepel a művelteknél. A házasság későbbi vásárlási formája, amikor a nőt mint valami árut megveszik,

csakugy elősegithette ilyen elmélet meggyökeresedését, mint az ismert mese a sabin nők elrablásáról a rómaiak mondavilágában, vagy a csodaszarvas regeje a magyar mondák között.

Egy második elmélet, amelyhez az érdeemes német összefoglaló *Müller-Lyer* is csatlakozott, a kulturnépek viszonyaiból indul ki és visszafelé következtet. A kulturnépeknél általánosan tapasztalható jelenség, hogy nemi érintkezés vágya ösztönösen exogám természetű. Más szavakkal: a tapasztalat arra tanít, hogy a tartós együttlét, az együttnevelkedés eltompítja a nemi ingert, a folyton látott nő (testvér, anya) a kulturember előtt hovatovább egészen nemnélkülvalónak tűnik föl, a férfiak nem kívánják azokat, akikkel kora gyermekkoruk óta együtt élnek. (Hellwald.) Az ember tehát természeténél fogva exogám hajlandóságu, irtózik a befelé házasodástól, amely semmi ujjal nem kecsegteti, semmivel sem serkenti a birni vágyásra.

A vérfertőzéstől való iszonyodás valóban egyik bélyegző vonása a kulturember erkölcsi oldalának és csak igen súlyos ok (évekig tartó távollét és így elidegenedés) idézi elő az áthágását. Erkölcsi érzésünk fölháborodik az elgondolásán és könnyen hajlunk arra, hogy a mai fejlettebb erkölcsi állapotot ezen a ponton ősi időkre is visszavetítsük és az exogámiára való törekvést az ősi ösztönök közé könyveljük el. Azonban ellene szól két körülmény, amelyek külön-külön is elég súlyosak ahhoz, hogy megingassanak bennünket ebben a föltevésben. A kifelé házasodásnak az ösztönös irtózatból való megfejtése nem megoldás, hanem csak továbbtolása a kérdésnek. Néprajzi tény, hogy az exogámiát hosszú években át endogámia előzte meg, amivel elesik a kifelé házasodás egészen kezdetleges, a legrégibb időkre visszavezethető mivolta. Jelentős oknak kellett előidéznie ezt a család történetében döntően fontos lépést, amely utóbbi az endogámiától való ösztönös irtózássá váltott. Azonban mik voltak ezek az okok? Mi vitte rá a kezdetleges embereket, hogy szakítsanak a hagyomány megszentelte addigi házassági szokásaikkal és új szokást vegyenek föl? És ha a kifelé házasodást ösztönösnek vesszük, mivel magya-

rázzuk meg ennek az ösztönnek hosszú időn, a fejlődés egész korszakán át való elfojtottságát? Azonkívül az exogámia, amint a vadnépeknél ma megfigyelhetjük, szigorúan tiltja a befelé való nemi érintkezésnek még a kísérlését is. Az erkölcsiség minden egyéb jegye nélkül élő vademberek ebben a kérdésben a legtisztább erkölcs álláspontját képviselik, a totemnevekkel még a véletlen vérfertőzést is lehetetlenné teszik. Azonban a szigorú tilalom egykor meglévő állapotokat kívánt megakadályozni. Megtiltották a befelé házassodást, mert a nemi gerjedelemben lévő kezdetleges ember ott keresett kielégülést, ahol legközelebb talált, mert semmiféle iszonyodást nem érzett arra a gondolatra, hogy a valószínű nővéreivel és anyjával lépjen házasságra. Továbbá a gyermeki lélek tüzetesebb vizsgálata és egyes lelki betegségekből megállapítható tények azt mutatják, hogy a vérfertőzés tilalmát egyáltalán nem lehet eredetinek venni. A gyermekek tudatalatti, ébredező szexuális gondolataiból, idegbetegek görcsös iszonyodásából a közvetlen női hozzátartozókkal, testvérekkel, anyával való nemi érintkezés vágya hüvelyezhető ki. (Freud.) Valóban erős okok játszhattak közre, hogy az exogámiára való hajlandóság a mai kultúrembernél már ösztönös érzésnek tűnik föl, de az ösztönös érzés föl vételével csak átoltuk, elodáztuk, de nem oldottuk meg a kérdést.

Nagyjából ugyanezen érvek hozhatók föl a *Darwinra* visszavezethető harmadik magyarázó föltevés ellen, amely szerint az exogámia bevezetésének annak a föl ismerése volt az oka, hogy a befelé házassodás korcs ivadékot eredményez és így ártalmára van a fajnak. Itt is föl tehető a kérdés: miként volt lehetséges, hogy az emberiség az endogámiában való élés hosszú évszázadai után eszmélt rá erre a megismerésre és tiltotta meg a befelé házassodást. Tény, hogy később egyes vad törzsek erkölcsitelennek, hagyományozott ősi szokásaikkal szögesen ellentétesnek vélik az endogámiát, amely gyermektelenségre vagy gyöngé utódokra vezet. Azonban ez a nézet fölcserélése az oknak az okozattal. Ilyenféle gondolatok nem *előidézői*, hanem eredményei az exogámia szokásának. A fejlődés menetében a társadalmi és gazda-

sági okokból létrejövő szokások alakulnak ki előbb, amelyek utóbb erkölcsi szentesítést kapnak és még később elméleti vizsgálódás tárgyaivá válnak. Gazdasági viszonyok, társadalmi intézkedések, szokások, erkölcsi szentesítés, elméleti megindokolás a sorrend.

Az exogámia eredetének magyarázatára így csak föltevések vannak, a kérdés vitás még és egyelőre megoldatlannak számít. Másként áll a dolog a kifelé házasodás következményeivel, amelyekről megint nagymennyiségű néprajzi adat áll a rendelkezésünkre. Így legegyszerűbben is kezdetét veszi egymással szomszédos területen élő hordák tagjainak összeházasodása. Valószínű, hogy kezdetben rabolták egymás asszonyait (vagyis a nőrablás nem oka, hanem okozata az exogámiának), később pedig, amikor a nőrablás hátrányait észrevették, egyszerűen kicserélték egymás asszonyait. Az asszonyok kicserélése azonban már nincsen távol ezek összehasonlító értékelésétől. Ha a horda erős testü, jó munkabíró nőt bocsátott el kötelékéből és kevésbé használhatót kapott érte, a különbséget valamiféle módon ki kellett egyenlíteni és mert a cserekereskedéssel már korábban megismerkedtek — amire már a kőkorból van a tüzkövekben bizonyíték — a hitványabb nő mellé egyes náluk fölöslegben lévő, a másik hordánál gyérebben meglévő értéket adtak pótlásul és ezzel már előkészítették az utat a nők későbbi megvásárlásához. (Müller-Lyer.)

Az addig elszigetelten élő hordák tagjainak az összeházasodása döntő fontosságú a társadalmi viszonyok átalakulására. A vérségi kapcsolat, a sógorság egységbe foglalta az addig elkülönülteket és meghatványozta erejüket. A nők révén rokonságba került hordák a siker minden reményével vehették föl a harcot a kevesebb tagból álló, elszigetelt hordákkal szemben, amelyek így a maguk kárán tanulták meg a szervezetség szükségességét. Kezdetét vette az organizáció, eleinte csak egy-egy, később egyre több horda rokoni szálakkal való egybefűzésében, amely utóbb más, vallási képzetekkel együtt törzsek alakítására vitte a kezdetleges embert.

Az exogámia megerősödése idők folyamán egyre jobban megszilárdította a kiindulásában csak laza

rokoni kapcsolatokat. Egyre több nő és férfi házassodott szomszédos hordákból össze, a rokonságot egyre közelebbinek kezdték érezni, míg végül az eredetileg idegen hordák annyira egybeolvadtak, hogy a befelé házassodás tilalmát rájuk is kiterjesztették. A tilalom, amely régi formájában úgy hangzott, hogy senkinek sem szabad a saját hordájából házassodnia, most átalakult. Senkinek sem szabad abból a hordából házassodni, amelyből az apja házassodott és még később: senkinek nem szabad a saját hordacsoportjából feleséget vennie. Az eredetileg elszigetelt, különálló hordák egybeolvadása ezzel be is fejeződött, az egyes tagok azonos husból és vérből állóknak tekintették egymást, akiknek az eredete is közös volt, amennyiben mindnyájan közösnek gondolt, mitikus ősszülok leszármazottjai. A mitikus ősszülok fölvétele azonban már más kezdetleges társadalmi alakulatot jelent, az egyes hordák összeolvadásából ezzel a gondolattal kialakult a *totemközösség*, vagy az ókori római kifejezéssel a *gens* (*Morgan*), amelyre a magyar *nemzetség* igen találó kifejezés. A totemközösségek mibenlétét főntebb már kifejtettük és Freud idevágó vizsgálatainak ismeretetésével talán a lényegének a fölismeréséhez is közelebb jutottunk. Mostani gondolkörünkben maradva, csak egy mozzanata nevezetes, az, hogy a totemközösség = névközösség a mai primitív népeknél (így az ausztráliai Murray-folyó mellett lakó narinyeri-knél) fölismerhető azon célból, hogy a tiltott vérfertőzést mindenképen kikerüljék. Példával élve, mintha az összes Kovács-nevű férfiak és nők vér-rokonai volnának egymásnak és a tilalom úgy hangzanék, hogy Kovács nevű férfinak, akár kecskeméti, akár szegedi, akár budapesti illetőségű, egyáltalában nem szabad sem kecskeméti, sem szegedi, sem budapesti, sem akárhonnan előkerülő Kovács nevű nőt feleségül vennie. Ehhez a példához még csak annyit kell hozzátennünk, hogy a Kovács nevet később alkalmazzák, amikor a vérfertőzést másként nem lehetett már ellenőrizni és megakadályozni. Ebben a megvilágításban a totemnév tehát óvóintézkedés, biztosíték arra, hogy senki sem vét majd a kifelé házassodás szabálya ellen.

Bevezetőleg első tilalomnak az egyes korosztályok összeházasodását említettük. Egy horda tagjai befelé házasodó fázisukban csak a saját korosztályukon belül szerezhettek nőt maguknak. Kérdés már mostan, hogy az endogámia kiküszöbölése, a totemközösségig eljutott hordaszövetség milyen magatartást tanusított a korok szerinti elkülönüléssel szemben? Vajjon az endogámia megszüntetése együtt járt a korosztályokra való tagozódás megszüntetésével is? Figyelemreméltó jelenség, hogy a korosztályokra való oszlás megmaradt a házasodás exogám formájánál is. Mindenki tartozott kifelé házasodni, nőt csak más hordából, később más totemközösségből, gensből szerezhettek, de csak a maga korosztályából valót. A régi hagyomány megszentelte, törvényerejű szokás eleven erővel élt a fejlődés későbbi fokán is, csupán a kör lett más, amire alkalmazták, előbb a házasság endogám, később az exogám formájára. Még egyszer az előbbi példát idézve, a fölnöttek korosztályába tartozó Kovács csak fölnőtt Borsos-leányt vagy asszonyt vehetett el feleségül, az öreg Kováchoz csak öreg Borsos mehetett el asszonynak. Az ausztráliai őslakók egészen, az északamerikai vörösbőrűek részben később is megőrizték a korábbi fejlődési foknak ezt a rendelkezését, amelyet afrikai törzseknél, a damaráknál és zuluknál is megtalálunk.

*

Eddigi megbeszéléseinkben, melyekben a totemnevet mint a vérfertőzés erős akadályát tüntettük föl, nem esett szó eddig az ilyen bástyák közé szorított házasság ivadékairól. Ha szigorú következetességgel gondolkozunk, akkor most felelni kell az önként fölvetődő kérdésre: milyen totemnevük lesz a gyermekeknek, A tudomány történetére igen érdekes, hogy ez a kérdés más megvilágításban ugyan, de már a múlt század hatvanas éveiben szóba került és Engels Frigyesnek is alkalmat adott rá, hogy hozzászóljon. 1861-ben jelent meg *Johann Jakob Bachofen*-nek az anyai jogról szóló híres könyve, amelyben merész gondolatfűzéssel és nem néprajzi, hanem ó-görög írókból vett adatok alapján új megvilágításba helyezte az őskori nő és férfi viszonyá-

nak megítélését. Bachofen könyvéig általában az volt a vélemény, hogy az őskori családi életben a férjé, a családapáé volt minden hatalom. Az ó-szövetségre emlékezve, patriarchálisnak gondolták a családi élet legkezdetlegesebb formáját, melyben az atya asszonyaival és gyermekeivel a legszabadabban rendelkezhetett és mint Ábrahám ősatya Izsákot, akár áldozatnak is bemutathatta volna. Megerősítette ezt a véleményt a családanya, a *pater familias* kivételes helyzete az ókori Rómában. A tudományos vélemények hosszú életét bizonyítja, hogy még *Freud* is a családi élet ilyen patriarchálisnak vett formájának vizsgálatából indult ki, ma már klasszikusnak számító értekezésében. Bachofen ennek a nézetnek éppen az ellenkezőjét állította, szerinte a legkezdetlegesebb családi életben az anya mutatkozott erősebbnek, nem annyira ugyan a férjével, mint inkább a gyermekeivel szemben, akiknek leszármazását az anyától számították és aki valóban rendelkezhetett is velük. A vad népek anyagias, csak a külvilágra irányzott *gondolkozása* mellett semmi rendkívüli nem volt ebben a szokásukban. A gyermek tényleg hus az anya husából, vér az ő véréből, a magzat a köldökzsinórral testileg is összefügg szülőjével, egy része anyjának, az ő tulajdona. Az anya bizonyosságával szemben az apaság teljesen bizonytalan és amint a római jog kristályos tömörséggel kifejezi: „*pater semper incertus est*“.⁴² A gondolatsornak utolsó szemei, hogy az anyai szeretet az első társadalmi ösztön, az anyai jog veti meg a társadalmi rend alapjait, az anya joga a legnyilvánvalóbb és legkétségtelenebb jog az őskor valamennyi jogviszonya között. Az anyai jog természeti jog (Lippert). Ezzel a nézettel szemben már elég korán elhangzott az ellenvélemény is, amely szerint az anyai jog nem a családi élet kezdeteiből való természeti, hanem a fejlődés egyik fokán fölépített, tehát történeti jog (Cunow). Ezt az ellenvétést elég sok bizonyíték támogatta és így a hatása alatt többé nem az volt a tudomány kérdése, hogy eredeti vagy ahogy az imént mondtuk, természeti

⁴² Szó szerinti fordításban: az apa mindig bizonytalan.

jog-e az anyai jog, hanem az, hogy atyai és anyai jog közül melyik lépett föl előbb a semmiféle ilyen jogot nem ismerő őskori állapotok után, más szavakkal, hogy az anyai jogból fejlődött-e ki az apai jog, vagy megfordítva. Foglalkozunk csak még egyszer össze, hogy miről is van itt szó. Abban az időszakban, amikor a három korosztályra tagozódott horda számításba jövő két felső rétege csak befelé házasodhatott, semmi kétség nem merülhetett föl az ugyanegy hordából származó szülők gyermekeinek hozátartozására nézve. Ezen az endogám fokon a gyermekek minden további megfontolás szükségessége nélkül az apjuk és anyjuk közös hordájához számítottak. A kérdés fölvetésére semmi szükség nem volt és így egyszerre megérthetjük, hogy az anyai jogot miért nem lehet egészen ősi, természeti jognak tekinteni. Bármiféle jogszokás csak ott fejlődik ki, ahol ezt a társadalmi viszonyok szükségessé teszik. Másként áll a kérdés attól az időponttól kezdve, amikor az addig endogám horda nem élt többé teljes elszigeteltségben, hanem kezdetét veszi az a folyamat, amely utóbb az endogámia teljes kiszorításával végződött és a kifelé házasodást kötelezővé tette. Ki után, az atya vagy az anya után számították-e a gyermekek származását egy ilyen nem egy horda tagjai között létrejött házasságban? Kinek a totemnevét kapták meg a gyermekek? Egyenes felelet helyett tegyünk egy kis kitérést előbb és számoljunk be azokról a föltevésekről, melyekkel a tudomány a kezdetleges, alacsonyabb fokon álló vadásznépeknél az anyai jog keletkezését megmagyarázni igyekszik. Elméletileg három megoldás lehetséges: 1. az anyai jog az eredetibb apai jog folyománya; 2. egyik sem származott a másikból, hanem mindkettő egymás mellett, viszonylag egyidőben fejlődött ki; 3. az anyai jog az ősi és ebből eredt később az apai jog. Mind a három föltevés megtalálta a maga hiveit és a különböző erősségű érvek egész csoportját vonultatták föl az igazuk mellett. Az első elmélet (Cunow) szerint a kérdés csak a már kifelé házasodó családoknál merülhetett föl, azon a fejlődési fokon, amikor a horda tagjai eredeti (a lakóhelyüket jelző) nevük mellé totemneveket is vettek

föl a tiltott vérfertőzés megelőzésére. A totemnév föl vételének azonban a mostani nézőszempontunkból véve más következménye is volt, jelenti egyben az apai jog bevezetését is. Az exogámiában élő horda a totemnév föl vételével behozott valami újat, ami még nem volt meg addig a társadalmában. Az asszonyt rabolta, később cserélte, még később vásárolta magának a férfi és az asszony a férje totemközösségébe kerülve, megtartotta ugyan a maga totemnevét, de gyermekeik minden fontolgtatás nélkül annak a hordának a totemnevét kapták, amelyhez a férj tartozott. Azt mondjuk, hogy minden fontolgtatás nélkül, mert az egészen természetes volt, hogy a gyermekek annak a hordának a totemnevét kapták, amelyben megszülettek és különös és rendkívüli a megfordítottja lett volna. Másrészt azonban a gyermekek ezen totemnév — föl vételének semmiféle jogi következéséről nem beszélhetünk még ezen a fejlődési fokon, amikor az általános fölfogás az volt, hogy a totemközösség egy tagjának a totemközösségen belül született ivadéka a totemközösség nevét veszik föl. Mai hasonlattal élve, a Kovács-család, gens, totemközösség (cimere legyen zöld mezőben ágaskodó koronás szarvas, amely cimer egyenes utódja az amerikai indiánok totemoszlonának) egyik férfitagja feleségül vesz egy Borsos-családból való hajadont, azok közül a Borsosok közül, akik büszkén mutatják cimerüket, amelyen kövér ezüstszinű ponty lubickol kék vizekben. A nő Kovácsné lesz, vagyis belép a Kovácsék totemközösségébe, de azért megtartja és élete végéig viseli a maga totemközösségének jelzőjét, a Borsos nevet és Borsos marad akkor is, ha egymásután akár öt különböző családból, gensből, totemközösségből való férfit nyü el. De mint Kovácsnénak, a gyermekei is Kovácsok lesznek, ha Kaszáshoz ment el feleségül, akkor Kaszások. Kovácsnak a kifelé házasodás törvénye alapján nem volt szabad Kovács-leányt nőül venni és ezt a célt azzal, hogy a többi családoknak is mindnek megvolt a maguk család- (totem-) neve, látszólag sikerült is elérnie, Kovács a maga személyében azzal, hogy a Borsos-családból házasodott, megmenekült a vérfertőzés veszedelmétől és eleget

tett a kifelé házasság iratlan törvényének. Vigyük azonban egy nemzedékkel odább a példánkat és nyomban kiderül majd, hogy ez a megoldás sem elég kielégítő. A Kovács nevű férfi és a Borsos nevű nő szabályosan, a korosztályok figyelembevételével is megkötött házassága termékenynek bizonyult és egy csomó gyerek, fiuk, lányok, jött a világra, akik mindannyian szintén szabályosan atyjuk totemnevét kapták, Kovács lett a nevük. Az ifju Kovács-fiuk föl is nőttek egyszer, legények, férfiak lettek, akik szintén asszony után nézhettek már és miután a Kovács-nevük csak a Kovács-család nőtagjait tiltotta el előlük, semmi sem akadályozta meg őket abban, hogy akár a Borsos-családból ne nőüljenek, hogy onnan akár anyjuk fivérének a leánygyermekét, az unokanővérüket ne vegyék el, amivel a kezdetleges fölfogás szerint vérfertőzést követtek el. Az atya totemnevének fölvétele tehát elegenden arra, hogy megakadályozza az ivadékok esetleges vérfertőzését.

Vegyünk még egy másféle példát, amelynek alapján a vérfertőzés veszedelmét még fenyegetőbbnek látjuk. A Borsos-családban három fölnőtt leány van, akik sorban férjhez is mennek és Kovácsné, Juhászné, Vadászné lesz belőlük és gyermekeik, fiuk és leányok: Kovácsok, Juhászok és Vadászok. A Kovács-fiuk akadály nélkül házassodhatnak a Juhász-családból, a Juhász-leányokat akadály nélkül asszonyaikká tehetik a Vadász-fiuk, a totemnév ebben az esetben nem tudja megakadályozni vérrokonok egybekelését. Más nyilvántartási mód azonban nincsen, a vérfertőzés veszedelmét pedig minden áron ki kell kerülni. Hogyan küszöbölhető ki ez a nehézség? Egyszerűen úgy, hogy a gyermekek *nem az apjuk, hanem az anyjuk totemnevét veszik föl*, ami egyértelmű azzal, amit bevezetőleg elmondtunk, hogy *az atyai jog helyébe az anyai jog lépett*. Természetesen a jog elnevezés nem egészen szabatos és pontosan csak a névadásról van szó, arról, hogy apjuk vagy anyjuk totemnevét kapják-e meg az ivadékok.

Amikor eddig a lépésig eljutottak, hogy utoljára idézzük itt a mai életből vett példánkat, a Borsos-leányok férjhez mehettek Kovácshoz, Juhászhoz,

Vadászhoz, a gyermekeik a Borsos-nevet viselték és a közös Borsos-névvel szó sem lehetett többé unokatestvérek házasságáról.

Sem az atya, sem az anya nevet adó joga nem származott egymásból, hanem mind a kettő ilyen joga eredetileg egymás mellett fejlődött ki és később sokszorososan összekeveredett egymással (Graebner), vallja a második elmélet. Bizonyítéka az a néprajzi adatokból szerzett megismerés, hogy Ausztrália mai vadnépei között a nyugati részeken lakóknál az atya, a keleten lakóknál az anya totemnévének továbbadása a szokásosabb. Rögtön hozzá kell tennünk, hogy az első elmélet követői sem állítják azt, hogy bizonyos fejlődési fokon az anya névadó jogára való áttérés az atya addigi névadó jogából mindenütt bekövetkezett. Egyes népségek hosszabb ideig megmaradtak az apa névadó joga mellett és nem állapították meg, hogy ilyen módon állandóan a vérfertőzés bűnébe eshetnek, vagy ha észre is vették, a modern művelt embernek oly egyszerűnek látszó logikus lépésre, a gyermekeknek az anyai totemről való elnevezésére nem gondoltak. A következtetés a leggyengébb oldala a vadnépeknek. A fejlődésnek az anyai jog érvényesülésével élő szaka tehát nem következett be minden vadnépségnél, vagy csak rövidebb ideig tartott. Másfelől bizonyos, hogy a ma az atya névadó jogával élő félig művelt népek (amint jogi szokásuk és rokoni elnevezéseik mutatják) ismerték egykor, ha nem is intézményesen az anya névadó jogát is. Az ausztráliai vadnépeknek a névadó jog szerint való kettéválása és különbsége nem elég súlyos érv a kérdés eldöntésére.

Szándékosan utolsónak hagytuk annak az elméletnek a vázlatos ismertetését, amely az egész idevágó kutatást megindította és amely Engels Frigyesnek alkalmat adott egyik tökéletesen világos és ragyogóan megírt kisebb műve elkészítésére. Az anyai jog az első, ebből eredt később az apai jog, tanította terjedelmes művében Bachofen, de az anyai jogról írott vaskos művének nem ez az egyetlen megállapítása. Engels tömören összefoglalta Bachofen elméletének legfőbb pontjait és legcélszerűbbnek azt találjuk, ha ezen a helyen őt magát szólaltatjuk meg.

Bachofen elgondolásában az emberek kezdetben minden korlátozás nélkül össze-vissza érintkeztek némileg egymással. Állapotuk mai tudományos mester-szóval, a promiscuitás volt, melyet Bachofen görög-ből vett és elég rosszul megválasztott elnevezéssel *hetaerismusnak*⁴³ mondott. A promiscuitás-hetaerismus, a minden rend nélkül való nemi érintkezés mellett teljesen bizonytalanná vált az apaság, a gyermekeket az anyjuk után nevezték el,⁴⁴ az ókor valamennyi népénél eredetileg az anyai jog volt az uralgó. Miután pedig a leszármazást az anya után számitották és szülőnek csak az anya szerepelt, az anyának utóbb nagy tisztelet jutott osztályrészül és végül teljes nőuralommá fejlődött.⁴⁵ A nőuralomból az egy férfi — egy nőből álló házassági formára való átmenet ellentétben volt az addigi szokással, amely szerint minden nő minden férfié, sőt miután ez a szokás, a promiscuitás már az erkölcs és vallás részéről is megkapta a szentesítést, az erkölcs elleni kitörésnek tünt föl, amelyért vagy büntetés járt, vagy csak a feleség ideiglenes átengedésével idegen férfiaknak, tehát ideiglenes prostitúcióval volt kiengesztelhető. Nagyjában véve ezek Bachofen munkájának vezető gondolatai, amint azokat Engels összeállította, kétségtelenül bizonyos rendszer már az addigi teljes homály és bizonytalanság helyén, amelyet alkotója bámulatos szorgalommal összegyűjtött adatok halmazával próbált elfogadhatóvá tenni. Adatai azonban az ókori irodalmakból valók és a néprajzi eredmények hiánya mindjárt eleve megmutatja az egész fényes elmélet leggyöngébb részét. Mai ismereteink szerint a ma élő vadnépek közelebb állnak az ősemberhez, mint állottak az ókori görögök és rómaiak, akik a kultúrának igen jelentékeny, egyes körökben a mait is meghaladó magaslataira emelkedtek már föl. Ez az oka, hogy az ókori irodalmakból meritett adatok csak akkor teljes erejűek, ha néprajzi tényekkel kiegészíthetők.

⁴³ Bachofen elnevezése helytelen, mert hetaerizmus, a görög hetaira szó tudományos továbbképzése és hetaira a testét pénzért, vagy anyagi ellenszolgáltatásért áruba bocsátó nőt jelent.

⁴⁴ Kiindulás itt is az anya nevének továbbadása.

⁴⁵ Bachofen mesterszavával, *gynaikokratia*, görög: gyné = asszony, nőuralom.

Látnivaló, hogy Bachofen gondolatainak a fejlődés elve a kiindítója. Hetaerismus, anyai jog, apai jog nemcsak időben következnek egymás után, hanem egyben magasabb, tökéletesebb formák is. Fejlődésről lévén szó, felelni kellett neki tehát arra a kérdésre, hogy mi okozta és nagyon érdekes figyelemmel kísérni a kétségkívül mélyen gondolkozó tudós okfejtését. A vallási gondolat kezdeteinél megemlítettem már, hogy az ember az istenek világát a maga mindenkori társadalmi viszonyainak mintájára gondolja el. A vallás világa a földi társadalom tükörképe és a kép csak aszerint változik meg némely helyt, hogy a tükör nem mindig sík, hanem domboru vagy homoru felületű és így a kapott kép is kisebb vagy nagyobb a mintájánál. Ebben az értelemben véve, jogosult lett volna a német kutató eljárás módja, amikor elméletét az ókori, jelesül a görög és latin vallásokból kiemelt bizonyítékokkal akarta megszilárdítani. A baj azonban ott volt, hogy minden bizonyítékát a vallási gondolatok világából vette és elfelejtkezett arról, hogy ez csak tükörkép, hogy a tükör hibás és esetleg hamisat mutat és hogy a vélt igazságnak a földi, társadalmi intézményekből is kiutatathatónak kell lennie. Képzeljük csak el, mit szólnánk egy olyan fölfedezéshez, amely csak tükörből, tükörképnek látható, milyen türelmetlenül kívánnók látni a testi valóságot. Ezért is ma már csak tudománytörténeti nézőpontból szokás említeni az *Anyai jog* című könyvet, noha „bizonyítékai” között nem egy van, amely művelődéstörténeti szemüvegen át nézve, ma sem vesztette el minden érdekességét. A főtétel az anya névadási jogáról az apa névadási jogára való átmenet, a több férfi egy nő állapotáról az egy férfi egy nő állapotra való áttérés, amellyel egy az akkori fogalmak szerint hagyományozott és vallásilag, erkölcsileg is megerősített szokáson igen súlyos sérelem esett. Az átmenet a régi görögöknél a vallási képzetek fejlődésével állt be, szemmel láthatóan pedig abban, hogy mint az új eszme képviselői, új istenségek vonultak be a görögség istenei közé, melyek egyre inkább kiszorították a régi nézeteket megtestesítő isteneket. Bizonyíték a költők művei, ennél a pontnál jelesül a nagy görög tragédiairók közül *Aischylos* halhatatlan alko-

tása, Orestes tragédiája. Orestes története elfogulatlan mai szemmel olvasva, családi dráma, Bachofen szerint a hanyatló anyai jog és a heroikus korban már győzelmesen előretörő apai jog drámai összecsapása. Agamemnon király a trójaiakkal vívott győzelmes hadjárat befejeztével mit sem sejtve, boldogan siet haza feleségéhez, Klytaimnestrához. Szerető, hűséges feleséget remél és házasságtörő, gonosz aszszonyra talál, aki szeretőjével, Aigisthos-szal még az első éjjel meggyilkoltatja. A házaspár fia szörnyű kétségek közé kerül, atyja halálának megbosszulása volna a legfőbb, egyetlen kötelessége és életcélja, de tulajdon anyja volt a fölbujtó és tettestárs a gyilkosságban. Orestesben az apja iránti szeretet legyőzi anyja szeretetét és megöli Klytaimnestrát. De az anyagyilkosság után föltámad benne a lelkiismeret és marcangolni kezdi. Megjelennek a megtorlás istennői, az *Erinnysek* — az *anyai jog démonikus védelmezői* — és üldözőbe veszik az anyagyilkost. Orestes azonban nem a maga elhatározásából követte el a helyrehozhatatlan nagy bűnt. Jóslatával Apollo isten vette rá és mellé áll Athene istennő is, akit bírónak hívtak föl. *Apollo és Athene az új, az apai jogon fölépülő világrend megszemélyesítői*. Orestes jogi vitába száll az Erinnysekkel és kijelenti, hogy jogosan ölte meg az anyját, aki férjében az apját gyilkolta meg. A bosszuló istennőknek inkább a bűnös asszonyt kellene üldözniök. A válasz nem kevésbé érdekes: *Agamemnon nem volt vérrokona Klytaimnestrának*, az Erinnyseknek csak a vérrokonokon elkövetett gyilkosságok üldözése a föladata, joggal kinozzák tehát az anyagyilkos Orestest. Az athéni legfőbb bíróság, az areopág leszavaz a bűnösség kérdésében. A szavazatok egyenlően oszlanak meg a fölmentés és elítélés között, mire Athene istennő, a törvényszék elnöke dönt és — szavazatával fölmenti az anyagyilkos fiút. Az apai jog ezzel az ítélettel győzött az anyai jog fölött.

Engels méltán Bachofen könyve legsikerültebb részének nevezte az Oresteia-nak ezt az elemzését, de nyomban hozzá is tette, hogy mennyire aggályosnak tartja az ilyen bizonyítási módot. Bachofen a vallásban látja az anyai jog elsorvadásának az indítékát,

fölfogásában a vallási gondolatok az ember történetének a fő mozgatói. Nem szorul bebizonyításra, hogy ez az elgondolása mennyire téves és mennyire eltörpül minden nevezetessége mellett is a történelmi élet igazi hajtóerői mellett.

Egészítsük ki Bachofen elméletét még néhány adattal. Az anyai jog szerint van ugyan már házastársi viszony, hosszabb-rövidebb ideig tartó férji állapot, de ismeretlen még az atya fogalma. A gyermekek nem az apához, hanem az anyához tartoznak. Hiteles följegyzések szerint ebben az állapotban éltek az ókorban a kisázsiai Lykia lakói és megvoltak a nyomai közép és felső Itáliában az etruskusoknál. Angolország ősi lakóinál, pikteknél az uralkodót nem a tulajdon, hanem a nővére fia követte az uralkodásban. A massageták és sitonoknál nők uralkodtak (Schrader). A néprajzon belül, a nőuralomra leggyakrabban a *wyandot*-okat (huronokat) szokták emlegetni. A wyandotok totemközösségekben éltek és minden totemközösség élén négy idős nő állott, akiket nők választottak. Ez a négy vezető nő nevezte ki a legöregebb és legtekintélyesebb férfiak közül a gens békebeli főnökét, a *sachem*-et és vele együtt kormányozott. Tizenegy ilyen totemközösségből állott a wyandotok népe, a tizenegy *sachem* a gensék női vezetőivel folytatott tanácskozások alapján választotta meg maguk közül a törzs főnökét, a nagy *sachem*et és a negyvennégy asszony és tizenegy férfiből álló testületé volt minden hatalom a törzsben. Mindezen adatok ellenére le kell szögeznünk, hogy a nyelvtudomány kétségtelen bizonyítékai szerint már az ősi indogermán nép az apai jogon rendezkedett be, tehát alapjaiban már a mai családi élet formáját mutatta (Schrader). Az anyai jog uralkodása és még előbb a promiscuitás, a hetaerismus korszaka jóval előbbi időkre kellett hogy essen.

Az anya névadó joga, az anya nevének öröklése kétfelé érezte a hatását: belső kapcsolatba hozott egymástól idegen hordákat és így előkészítette a fejlődést magasabb és összetettebb társadalmi formák kialakulására. A régebbi fokon, amikor az atya totemneve öröklődött, a totemközösség azonos volt a hordával, a horda valamennyi embere egy totem-

közösségnek volt a tagja. Mihelyt azonban idegen totemközösségekből származó, idegen totemnevű anyák nemcsak megtartották a férjük hordájába kerülésük után is totemnevüket, hanem gyermekeikre is átörököthették, megszűnt a horda azonossága a totemközösséggel. Ettől az időtől fogva több, egymástól különböző totem tagjai éltek egy horda keretében. *Az anyai jog érvényre jutása szétrobbantotta a régi szervezetet.* De ezzel azután ki is merült az egész jelentősége, az anya névadó joga semmi másban nem jelentette a nő jogainak a kibővülését.

A nő jelentősége gazdasági jelentőségével nő vagy fogy. Mindaddig, amíg a vadászat a legfőbb foglalkozás, amíg a nőnek a gyermek szülésén, szoptatásán, és fölnevelésén kívül a növényi táplálék összegyűjtése a főadata, addig helyzete is teljesen alárendelt a férfiakkal szemben. Azonkívül az idegen hordából való, kifelé házasodás, amikor a nő idegen totemközösségbe került és teljesen ki volt szolgáltatva férje önkényének, amikor természetes védelmezői távol estek tőle, még rosszabbá tette helyzetét, mint a befelé házasodás állapotában és ezen a leromlott helyzetén semmit sem változtatott nevet adó joga sem. Ugyanez áll a későbbi fokon is, amikor a nők-höz cserélés útján jutottak és árunak tekintették. A nő helyzete csak a fejlettebb gazdasági viszonyokkal javult meg, amikor a vadász-életmódot fölváltotta a földmivelés, amelyben eleinte a nőknek jut a munka nagyobbik fele. (Müller-Lyer.) Másfelől a nőuralom sem erősítette meg a családi köteléket, sőt lerontotta. *Az anyai totemközösségek ezen a fokon összezuzták a családot,* a nőuralomnál a férfi csak fajföntartó szerv, férji jelentősége majdnem semmi. (Cunow.) A földmivelésre való áttérés egy időre kiemelte a nőt nehéz helyzetéből. A föld hozadéka biztosabb, mint a vadászat és a gazdasági élet súlypontja a földet megmivelő, így vagyonosabb nőre tolódott át, férj és feleség között egy időre a nő lett a gazdaságilag erősebb fél. Ez volt a helyzet, amíg a férfiak is nem kezdtek földmiveléssel foglalkozni és a fejlődöttebb földmiveléssel, a magára vállalt nagyobb munkával és új, csak férfiak által végzett

munkanemekkel vissza nem szerezte ismét gazdasági főségét. Megint a férj lesz a család fő eltartója, a nő helyzete megint leromlik. Megszűnik az anyai jog és helyet ad az apai jognak, a nő ismét szolgájává válik férjeurának. De egyben megszűnik a családi életet szétbomlasztó folyamat is, a totemközösség (a feleség totemközössége) elveszti jelentőségét és a nő gazdasági és társadalmi alárendeltsége árán megerősödik a család. (Müller-Lyer.)

A család ilyen megerősödése azonban már a történeti időkbe vezet. A római nagy család, ennek az állapotnak a jellegzetes képviselője, már történelmi időkbe esik. A patriarchális, három-négy generációból álló római nagy családnak a családapja, a pater familias volt a korlátlan ura és parancsolója, aki felelősség nélkül intézkedhetett családjának valamennyi öreg és fiatal, férfi- és nőtagja fölött. (Mommsen.) A római nagy család valamennyi szükségletét a maga munkájából fődözte, a földmivelő munkát rabszolgák és a család ifjabb férfitagjai végezték, a ház belsejébe szorult nők fontak, szőttek, főztek, varrtak és hosszú időre elvesztették gazdasági jelentőségüket. A család mint zárt egység tűnik föl kifelé és egyre jobban ellentétbe jut a gensszel, a totemközösséggel, a családfő egyre több olyan jognak lesz a birtokosa, amelyek fölött korábban a totemközösség rendelkezett. Ugy tűnik föl tehát, mintha a régi totemközösségek, a genszek darabokra, egyes nagy családokra hullának szét és mintha a magasabb formák felé törekvés, egy szóval, a fejlődés megállapodott, sőt visszafelé fordult volna. A befelé házasodó horda kibővült az exogámia intézményével. Több horda, amely közös totemtől származtatta le magát, már nagyobb egység, bizonyos értelemben véve már törzs és a törzsek a nemzeti egység kialakulásának kezdetei. Ebben a fejlődési sorban a család csak mint a totemközösség, a nemzetiség alkotó eleme, juthat szóhoz, mert mihelyt a család kibővül, nagycsalád lesz és átveszi a nemzetiség minden jogát és hatalmát, látszólag nehéz akadály vetődik a fejlődés elé. A fejlődés egyelőre kikerülte ezt az akadályt. A totemközösségek vezetői megvetik a *nemesi rend* alapját és a vagyon arány-

talan fölosztása magával hozza az egykor teljesen egyenlő jogu totemtagok egymástól való elkülönülését. A társadalom gazdagok (hatalmasok) és szegények (elnyomottak) osztályára szakad. Új foglalkozási ágak születnek meg. A hódító politika kezdi éreztetni a hatását: rengeteg hadifogoly, rabszolga kerül a piacra és még olcsóbbá teszi az emberi munkaerőt, de egyben meg is akadályozza a technika haladását. Mindez azonban csak még jobban megérleli az átmenetet. *Végérvényesen megszűnik a vérrokonságon alapuló rokon szervezet és átadja a helyét a fegyveres hatalom birtokában lévők uralmának, az osztályokra tagozódott állami szervezetnek.*

*

A patriarchális, római nagycsaláddal voltaképp véget is ér minden vizsgálat, amely a család őstörténetével foglalkozik. Az osztályokra tagozódott társadalmi formák vizsgálata már túlnő az őstörténeten. Mivel azonban a történelem egyes korszakainak taglalásánál akárhányszor hajlik rá a politika szolgáltatába szegődött tudomány, hogy tételeit az őskorból vett „bizonyítékokkal” támogassa, nem lesz talán fölösleges, ha még néhány bélyegző vonását megemlítjük a családi fejlődés ezen időszakának. A vagyoni különbség kettészakította a részeiben már amugy is csak lazán összefüggő totemközösséget. A totemek vezéreiből kialakult gazdagok elválnak a szegényektől. Megszűnik a közös eredettel tanúsított kapcsolat ez egyes genszek között. A közös földbirtok, a mindenki földje mellett megjelenik a nagybirtok különféle fajtája és azzal, hogy a nagybirtokot tulajdonosa már másokkal műveltette, a munkanélküli jövedelem még élesebbé tette a szakadékot a nemzetség gazdag és szegény tagjai között. A földjét személyesen művelő kisbirtokos szükségszerűen ellentétbe került a rabszolgákkal dolgoztató nagybirtokosokkal és kezdetét vette az osztályok harca, az elnyomottak felszabadulni kívánó törekvése. Minden hatalom, tehát minden jog is egyben a gazdag genszeknek volt a kiváltsága, amelyek a fegyveres erő fölött is rendelkeztek. A háború állandósult, a nagybirtokok megművelésére egyre több és több

olcsó munkaerőre volt szükség, az olcsó munkaerők újabb területeket kívántattak meg az uralmon lévőkkel és ezzel adva volt a hódító politika legfőbb föltétele. Az olcsó munkaerő azonban nemcsak az imperialista politika útját egyengette, hanem leszállította az elsőrangú életszükségleti cikkek árát, amivel kedvezett a népesség szaporodásának és ez más úton ismét a hódítani akarásra szorított. A hódításokhoz pedig állandó katonaság kellett, melynek parancsnoka, a fegyveres erő birtokosa, magához ragadhatta az egész államhatalmat. Erős állam keletkezett, amelynek az atyai jogu nagycsalád volt a magva, a törzsekből összetevődött állam erőszakkal egybentartott népállammá változott, melyben a vagyonos és fegyveres nemesi rendé az utolsó szó. A genseknek ezzel megszűnik minden gazdasági szerepük. A magánosok viszonyaira vonatkozó jogukat átvette a család, a közigazgatásra, igazságszolgáltatásra terjedő hatalmuk az államhoz jutott, amely itt egyet jelentett a fegyveres hatalom birtokában lévő, vagyonos, uralkodó osztállyal. Ilyen államban a család is arra a helyre jutott, amelyet elfoglal a kulturnépeknél. A házasság egy férfi egy nő kapcsolata, a nőnek eléggé alárendelt helyzetével.

Foglaljuk össze az ősi család fejlődésére vonatkozó vizsgálódásainkat. Az alapgondolat, melyre egész megbeszélésünket építettük, a történeti materializmus tanítása szerint az volt, hogy *a gazdasági élet minden újabb típusa magával hozza a család egy újabb típusát.* (Grosse.) A gazdasági formák régebbiek a családi formáknál és döntő hatással vannak a család fejlődésére. Más a család képe a kóbor vadászó, gyűjtő népeknél, más a földművelés kezdetein, megint más a haladottabb földművelésnél és az állami élet kezdetein. A fejlődés kezdetei a szabályozatlan nemi érintkezés egy-egy horda valamennyi felnőtt férfi- és nőtagja között, amelyben természetesen az anya és gyermeke a család lényegesebb fele. Anya és gyermeke között szemmel látható a vérségi kapcsolat, melyhez viszonyítva bizonytalan és későbbi a határozott apaság fogalmának fölvétele.

A szabálytalan és rendszertelen nemi életet élő horda első rendezéséhez akkor jut el, amikor befelé

korosztályokra oszlik és az egyes korosztályok bizonyos fajta foglalkozásokat kötnek le maguknak, más szavakkal, amikor csiráiban jelentkezik a munkamegosztás elve. A létfontartás munkájának nehezebbik fele a felnőtt férfiaknak lesz a földadata, ők a vadászok, ők a harcosai a hordának. A legelső korosztály, a fiatalok, az asszonyokkal együtt a növényi táplálék gyűjtésére és bizonyos értelemben véve a „házi“ munkák elvégzésére szorítkozik, amely kevésbé súlyosan esik a latba. A legfelső korosztály, az öregek, a horda tanácsadói és vezetői. Ebben az állapotban, amikor az egész horda egy nagy család még, természetes, hogy a felnőtt, megtermett nőkre a felnőtt férfiak tartanak számot, akikben erősen dolgozik még a fajfontartás tudatalatti ösztöne, az értelem ezen csele, amellyel szaporodásra kényszeríti az emberiséget és az öreg nőket az öreg férfiak mellé állítja. Szabállyá válik, hogy csak befelé és a saját korosztályából szabad a férfinak házasodni.

A befelé házasodás azonban nem használt a fajfontartásának és ami ugyanilyen nevezetes, a vérrokon feleséggel nem lehetett teljesen szabadon rendelkezni. Egy-egy korosztály női aránylag szabadon rendelkeztek önmagukkal, ideig-óráig összeálltak egy-egy férfival, de ott is hagyták, ha másnál jobbat remélhettek. Ezzel szemben az idegen hordából eleinte erőszakkal, később csere útján szerzett asszony mindenképen a férje tulajdonává váltott és ezért értékesebb volt a birása a hordabeli nőkénél. Kezdetét veszi tehát a kifelé házasodás, mely utóbb egyedüluralkodóvá válik és vele együtt folyton szigorubb tilalmak akadályozzák meg a vérfertőzést, a befelé házasodást, visszatérést az előző állapotra. Mivel pedig a fejlődés ezen fokán némi idő elteltével a vérfertőzés elkerülhetetlennek látszott, apai névadó jogról áttértek az anya nevet adó jogára (matriarchalis forma). Szabállyá válik, hogy csak kifelé, más hordából szabad házasodni és erkölcsi és vallási szentesítéshez jut. Az exogámia azonban széttöltötte az eredetileg teljesen egynemű és egységes hordát, több idegen hordát szoros kapcsolatba hozott egymással, de nem erősítette meg az anyai joggal a család szervezetét.

A nők nevet adó joga és hatalmi helyzete azonban csak a gazdasági viszonyoknak volt a következtése, ezért megszűnt, mielőtt a gazdasági viszonyok átalakultak. Az anyai jog helyet adott az apai jognak, a bevezetőleg említett fölosztással az anyai jogra támaszkodó polyandria, többférjűség, az apa mindenhatóságát valló patriarchális családformának és benne a polygamiának. Ebből a látószögből vizsgálva, az összes későbbi szokások, mint nőrablás, nőcserélés, a feleség átengedése a vendégbarátnak, a családi hármasság, ahol a távollevő férjet a barátja helyettesíti, mindezek, korábban meglévő állapotok idők múltán sokszor nagyon eltorzult maradványai.

A patriarchális nagycsalád már a későbbi, újabb időkbe esik. A férj a családban visszanyeri a hatalmát és idők folyamán nem is engedi ki többé a kezéből. A házasság formája a monogámia, kezdetben a többnejűség, erkölcs és tételes törvények megengedte függelékével (egy feleség, több ágyas), később már csak a feleség melletti szerető eltűrt bővítésével. A patriarchális nagycsalád szétveti a már amúgy sem tulerős totemközösséget, de mert szegény és gazdag nagycsaládok keletkeznek, a gens átmegy az államba és az államban kezdetét veszi az osztályharc, az elnyomott rétegek küzdelme az egyenjogúsításért, amivel a gazdasági helyzetük megjavulását remélik.

*

Kitűzött föladatunknak ezzel el is érkeztünk a végéhez és még csak egy kérdésre kell válaszolnunk: mire tanít meg bennünket az ősember története? Hatalmas utat tett meg máig az emberiség és az ut nagysága csak a kezdetek tanulmányozásával válik igazán elgondolhatóvá. Nem csodák, nem természetfölötti hatalmak rejtélyes beavatkozása segítette át a nehézségeken és első gyámoltalan tapogatózásában senki sem állt mellette erős karral és támogató szavakkal.

Ezért eleinte nem is ment túl az alkalmi eszközökön és alig különbözött valamiben is az ugyancsak csoportosan élő magasabbrendű emlősöktől. De

már megindult a fejlődése, az egyszer hasznosnak fölismerő tárgyat nem dobta el megfontolás nélkül magától, már ráeszmélt a helyzetére és ha homályosan is, de megsejtette, hogy irgalmatlan elkeseredett harc van az élők világában, melyben az erősebbek fölfalják a gyöngét és mert testi ereje nem ért föl ellenségei erejével, pótolni akarta. Az ember szükségképen szembe került környezetével és ha nem akart nyomtalanul elveszni, agyával, kezeivel dolgoznia kellett. Ezt az első megismerést nyomon követte a többi, melyek úgy kapcsolódtak hozzá, mint a lánc szemei. Az ember tovább adta egyszer megszerzett ismereteit úgy, hogy közölte azokat társaival, vagy ösztönné változtatta utódaiban, akik az örökölt ismereteken állva, minden nemzedéknél egyre erősebb vértességgel indultak el a küzdelembe. Az emberiségnek ez a küzdelme környezetével adja a kultura fogalmát és sorozatos harcait, még ma is befejezetlen hadjáratát legkönnyebben a *fejlődés* gondolatával magyarázhatjuk meg.

A fejlődés előidézőiről különbözők lehetnek a vélemények, egy azonban kétségtelen: az *első indíték is az emberben született meg* és nem valami külső, nála hatalmasabb erő ültette belé a vágyat, hogy törekedjék a természet lebírására. Tisztában látjuk a fejlődés irányát és tempóját. A kezdetben nem elég tudatos, később egyre tudatosabbá váló törekvés, röviden a *gazdaságosság* elve, minél kevesebb munkával minél nagyobb eredményt érni el, vagy a termelésre vonatkoztatva mindig inkább és inkább olyan eszközöket készíteni, amelyek ezt a célt lehető jól megközelítik. A kultura valamennyi területére, az anyagi és szellemi kultura minden alkotására áll, hogy egyetemes művekkel kezdődik, *integráció* a kezdet és úgy halad tovább, hogy az egyetemes részekre bomlik, egyre jobban specializálódik, egyre egyéniesebbé válik, hogy ismét egyetemessé váljék. Integráció-differenciálódás — ismét integráció — adják a kultura fejlődésének irányát, rajzzal ábrázolva egy hullám-, vagy helyesebben csavartvonalat, amelyen néha lomhán, meg-megállva, küzködik, máskor az expresszvonat gyorsaságával száguld előre az emberiség. Találmányokban gaz-

dag korok⁴⁶ következnek olyan időszakokra, lát-
szólag semmi sem történik, amikor mintha ki-
szikkadt volna az emberiség alkotó ereje, korok,
amelyek elődeik munkájának nevető örökösei,
de amelyek egyben az érés, az általános elter-
jedés és alkotásokban termékenyebb időknek az elő-
készítői. A haladás tempója nem egyenletes, és ha
tovább visszük a hullámok mozgásáról vett fizikai
hasonlatot, azt kell mondanunk, hogy sűrűsödések
és ritkulások vannak benne.

A kultura kezdeteinek a vizsgálata azonban egy
másik, nem kevésbé jelentős eredménnyel is járt. A
fejlődés egyes fokain nem tetszése szerint való idő-
kig tartózkodott az emberiség, mint ahogy nem az
egyes emberek elhatározásán mulott, hogy van-e
kedvük dolgozni, akarnak-e haladni. A természet-
tudományok nagy föllendülése előtt a tudomány
elméleti megfontolásokkal akarta megmagyarázni
az emberiség történetét. Minden eseményben, a ha-
ladás, vagy megállapodás minden megnyilvánulá-
sában eszmei okokat keresett és azt hitte, hogy az
emberiség történetét gondolatok határozzák meg,
pontosabban szólva, az volt az általános vélemény,
hogy minden történés valamiféle vallási, jogi, er-
kölcsei, bölcséleti eszmén mulik, hogy eszmék a tör-
ténelem és az egész kultura okozói. Ez a fölfogás
semmit sem törődött a való világgal és annyira
elmerült a gondolat mindenhatóságának áhítatos
csodálatába, hogy nem is eszmélhetett rá elméleti
spekulációi lehetetlenségére.

A természettudományok föllendülésének kellett
bekövetkeznie előbb, hogy a tudomány fölébredjen
bódultságából és észrevegye, hogy előbb a dolgokat
kell alaposan megvizsgálni és csak azután közelit-

⁴⁶ Ilyen kor a XVIII. és XIX. század, melyeket a gépek kor-
szakának szoktak nevezni. A következő néhány adat jól megvilágítja
a kérdésnek ezt a részét: 1765—84 közé esik a gőzgép föltalálása
(Watt). 1735-ben Cartwright föltalálja a mechanikus szövőszéket. Az-
után gyors egymásutánban következnek a találmányok. 1789: a cséplő-
gép; 1783: a lámpaüveg (Argand); 1780: a galvanizmus; 1774: a szén-
sav (Priestley és Scheele); 1803: a világítógáz; 1805: Jacquard
szövőgépe, a gyufa, a morflum; 1814: a varrógép (Madersberger
nevű szabómester); 1821: a kerékpár; 1824: a turbina; 1828: a fény-
képezés; 1829: a mozdony (Stephenson); 1830: az első vasut; 1833:
a táviró; 1837: a galvanoplasztika; 1840: a műtrágya; 1846: a lő-
gyapot; 1858: a gázmotor; 1861: a telefon; 1867: a dinamogép stb.

hetjük meg az igazságot, hogy a tapasztalatnak kell megelőznie minden, akármilyen fényesnek is látszó elméletet. Ennek a megismerésnek *Marx* adott 1859-ben tömör kifejezést, amikor a *Zur Kritik der politischen Ökonomie* című műve előszavában leszögezi a történeti materializmusnak elnevezett új tudományos fölfogás alapgondolatait: *a történetet nem tudatos eszmék, hanem végső fokon a gazdasági élet határozza meg és a vallási, erkölcsi, jogi, bölcséleti eszmék megváltozása nem oka, hanem okozata a mindenkori gazdasági fejlődésnek.* A termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét és a társadalom gazdasági szerkezete az alapja a társadalom minden egyéb életmegnyilvánulásának. Tehát nem a bölcsék és próféták magasztos gondolatai azok az erők, amelyek irányítják életünket, hanem az ember viszonya az anyaghoz, a nyers anyag megmunkálásának körülményei. Amint a növény élete, növése, termékenysége függ a talajtól, a művelésétől, ugyanugy van az emberiséggel. Az élelemszerzés körének kibővülése, a vadász-halászgyűjtő életmódról a földművelésre, állattenyésztésre való áttérés, a termelés módjának a megváltozása, a technika minden újabb vívmánya sokkal erősebben hatnak a kultúra fejlődésére, mint akármilyen bölcsnek legkáprázatosabb gondolatai, a legmeghatóbb erkölcsi intés, a leggyönyörűbb szentbeszéd. (Müller-Lyer.)

Az emberiség őstörténete, az emberi kultúra kezdeteinek históriája súlyos bizonyítéka a történelmi materializmus elméletének. A vallásos gondolat alakulásai a társadalom szerkezetének megváltozásával tartanak lépést, a család különböző formáit a mindenkori gazdasági berendezkedés határozza meg, az írás története a gazdasági alap kibővülése szerint halad. Amilyen a társadalom szerkezete — amelyet a gazdasági viszonyok határoznak meg —, olyan helyzetben képzelik el az emberek isteneiket, ahogy az ember a táplálékát megszerezheti, alakul a család képe.

A történeti materializmus elvének érvényesüléséből következik azután, hogy a kultúra haladása sohasem az egyének elhatározásán mulik és nincs a

világon annyi fegyver, amellyel meg lehetne véglegesen állítani. Sokszor megesik és megtörténik akárhányszor, hogy vissza akarják fordítani a kulturát, de mindig sikertelenül. Az egyszer meggyújtott lángot nem lehet többé eloltani és ha bár pislogva, de tovább ég még a véka alatt is, ha pedig levegőt kap, akkor magasra csapnak föl lángnyelvei és megvilágosítják a földet és megvilágosítják az égboltozatot.

IRODALOM.

(A könyv megírásánál fölhasznált forrásművek
vázlatos jegyzéke.)

Általános, az egész kérdéscsomót felölelő művek:

F. Müller-Lyer: Phasen der Kultur.

F. Müller-Lyer: Die Familie.

L. Müller-Lyer: Der Staat.

L. Steiner: Die Anfänge der menschlichen Kultur.

I.

F. Heiderich: Die Erde. Eine allgemeine Erd- und Länderkunde, 1923.

H. Credner: Elemente der Geologie, 1912

F. Toulou: Lehrbuch der Geologie, 1906.

L. Wilger: Menschwerdung, 1907.

L. Wilser: Leben und Heimat des Urmenschen, 1910.

H. Schurtz: Urgeschichte der Kultur, 1900.

Darwin: Az ember származása.

Häckel: Natürliche Schöpfungsgeschichte.

M. Hörnes: Die Urgeschichte des Menschen, 1892.

II.

L. Noiré: Das Werkzeug und seine Bedeutung für die Entwicklungsgeschichte der Menschheit, 1880.

E. Kapp: Grundlinien einer Philosophie der Technik, 1877.

K. Weule: Kulturelemente der Menschheit.

S. Müller: Urgeschichte Europas, 1905.

H. Lewin-Dorsch: Die Technik in der Urzeit, 1912.

W. Bölsche: Der Mensch der Pfahlbauzeit.

H. Schliemann: Mykenä, 1878.

III.

E. Selenka: Der Schmuck des Menschen, 1903.

K. Joest: Tätowieren, Narbenzeichnen und Körperbemalen, 1887.

IV.

Schmidt J.: A nyelv és a nyelvek, 1924.

K. Weule: Vom Kerbstock zum Alphabet.

R. Stübe: Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Schrift, 1912 és 1913.

Th. W. Danzel: Die Anfänge der Schrift, 1912.

V.

H. Cunow: Ursprung der Religion und des Gottesglaubens, 1913.

E. B. Tylor: Primitiv Culture, 1903.

E. B. Tylor: Myth, Ritual and Religion, 1908.

S. Reinach: Orpheus, 1922.

I. G. Frazer: Totemism and Exogamy.

W. Wundt: Völkerpsychologie.

W. Wundt: Elemente der Völkerpsychologie.

Freud Zs.: Totem és tabu.

VI.

L. H. Morgan: Die Urgesellschaft, 1921.

Fr. Engels: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats.

H. Cunow: Zur Urgeschichte der Ehe und Familie.

J. J. Bachofen: Das Mutterrecht... 1861.

R. Mücke: Horde und Familie, 1895.

E. Grosse: Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft, 1896.

K. Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie, 1859.

O. Schrader: Die Indogermanen, 1911.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó — — — — —	3
Bevezetés: A kultura fogalmának fő jegyei: Természet és kultura, szervezett emberi munka, fejlődés. A földadat kitűzése. — A primitív emberre vonatkozó tudás forrásai: összehasonlító néprajz, palaeontologia összehasonlító nyelv-, vallástudomány, psychoanalysis, a maradványok — — — — —	5
I. A történetelőtti ember. <i>A történetelőtti ember környezete.</i> Geológiai alapvetés, a föld korszakai a kőületek tanuságában. A jégkor és közbülső korai. — A föld korszakokra osztott fejlődéstörténetének két magyarázata: <i>Cuvier, Lyell.</i> — Fejlődés a szerves világban: <i>Darwin</i>	10
<i>A történetelőtti ember testi formája.</i> Ember és nagymajmok egy közös ős ivadékai. <i>Häckel</i> biogenetikai alaptörvénye. A közös őst ábrázoló rajzok: <i>Mas-d-Azil, Altamira.</i> — A <i>Pithecanthropus atavus.</i> — A trinil-i lelet. — <i>Lamarck.</i> — A <i>Pithecanthropus erectus.</i> — A <i>neandervölgyi, spy-i, krapina-i csontok, a Homo primigenius.</i> — Amerikai leletek: a <i>Monte Hermoson</i> talált csigolyadarab, koponyarészek <i>Buenos-Airesből.</i> — A mauer-i álkapocs, a <i>Le Moustier</i> és a <i>La Chapelle aux Saints</i> mellett fölfedezett csontvázak. — Az emberiség kora — — — — —	20
II. A technikai kultura kezdetei. <i>A) Szerszámok és fegyverek.</i> Az ember bélyegző vonásai: szerzett és örökölt ismeretek, nyelv, szerszámok, fegyverek, tűz. — A kéz története. — Hogyan jutott el az ember az első szerszámokhoz. — Két elmélet: <i>Ernst Kapp</i> , célszerűség és emberi szervek kivetítése. — Az első mintákat a természet szolgáltatja. — Az ember szerszámaint az állatvilágból leste el és úgy fejlesztette tovább. — A kérdés megoldhatatlanságának oka. — A szerszámok fölfedezésének következése az ősemberre.	

Melyek voltak az első szerszámok és milyen volt történetelőtti fejlődéstörténetük. — Praehistoriai és néprajzi adatok, egymásmellettiség és egymásutánosság. — Kortábla. — A legősibb szerszám a *chellesi*-i nyeletlen kő-ék? — A chelles-i lelet nevezetességei. — A neolith kultúra. — Korábbi neolith fok: a *Kjökkenmöddingerek*. — A neolith műveltség virágkora, a *robenhausen*-i kor. — A fémek kora. — *Schliemann*. — A bronz- és a vaskor. — A *hallstatti* időszak, a *La Tène*-korszak. Néhány összefoglaló észrevétel. — Ugrás a fejlődésben. Az ó-egyiptomi és a görög-római kultúra különbsége — — — — —

42

B) *A tűz*. Jelentősége a mai primitív népeknél. — Három mozzanat, a tűz fölfedezése, használatbavétele és mesterséges előállítása. — Mi vitte rá az ősembert a tűz fölfedezésére. — A fény szerepe. — Az állandó tűz. — Hogyan jutott el az ősember a tűz mesterséges előállításához, *Steinen* föltevése. — A tűzfuró és tökéletesített alakjai. — Az ősember tűzszerszáma. — A tüzesiholás — — — — —

81

C) *A lakóhely fejlődése*. Ősi hajléktalanság. — Fákön ma már nem élnek emberek. — Barlanglakók. — Régi följegyzések. — A német *Wand* szó jelentése. — Veremlakások. — Az eszkimo *iglu*. — *Cavate lodge*-k és *Cliff-dwelling*-ek. — A *tembe*. — Cölöpépítmények. — Herodotos adata. — Jelenet *Traján* császár oszlopáról. — Az első svájci lelet fölfedezése. — A *terramará*-k. — Kunyhók: *bosje*, *pontok*. — A mykenae-i kultúra nyomai, „Agamemnon sirja“. Összefoglalás — — — — —

89

III. *A gazdasági kultúra kezdetei*. Az ékszer és ruha fejlődéstörténete. — Teljes ruhátalanság, a hajruha. — Kisértetek az ősi hajruha elvesztésének megmagyarázására. — Mi volt az oka a ruházkodásnak? — A szeméremérzet kérdése. — Az ékítő mozzanat nagy fontossága. — Különféle disztitési módok: a zsiradékkal való kenekedés, a tetoválás, mesterségesen előállított sebhegyek. — A hajviselet, a fogak eltorzítása, idegen testek állandó alkalmazása az ember disztítésére. — Az ujszülöttek fejének eltorzítása. — Gyűrű, kar- és lábperec, nyakon hordott karikák. — *Selenka Emil* gondolata: a ruházkodás a közlés egyik neme — — — — —

117

IV. A szellemi kultúra kezdetei. A nyelv és az írás. — Hogyan tanult meg az ősember beszélni. — A külső és belső nyelv. — A beszélőképeség anatómiai alapja. — Hallási, kiejtési, látási kép. — A szociológia magyarázata: az állatok közlési módjai. — A nyelv társadalmi szükséglet. — Maugli, Tarzan és Hany Istók. — Elvont fogalmak kialakulása. — Gondolkodás szójelekkel. Ennek előnyei: tárgytalanság,* általánosság, pontosság. — A gondolkodás gazdaságossága. — Laikus vélemények a nyelv eredetéről. — Tudományos föltevések a nyelv eredetéről: *Wundt* fejlődési elmélete. — Az írás lényege. — A forma és tartalom fejlődése a képirásban. — A primitív rajz és írás közös eredete. — Az ismétlés döntő szerepe az írás kialakulásában. — Emlékeztető jelek, a delawar-indiánok *Valam Olum*-ja. — Egész esemény ábrázolása. — Mondat-szó-szótag-hangírás. — Az írásos közlés pótlékai: jelek és jelvények. — Játszi rajzok. — Rajzok a varázslat szolgálatában. — Az ősember „írásos“ jelei. — *Verworn* kísérlete. — Őskori emlékek: a *Marsoulas*-i és *Gourdan*-i rajzok. — A *Mas-d-Azil*-i rajzos kavicsok. — *Piette* föltevései. — *Alvao*-ból előkerült maradványok. — Tudott-e írni az ősember. — Az ó-egyiptomi képirás. — *Nar-mer* Fáraó rajzos lemeze *Steindorff* megfejtésében. — Amerika őslakóinak írása. — Az indiánok erős történeti érzéke. — A *kekevin* és *kekinovin*. — *Lone-Dog* „Téli elbeszélése“ — — — — —

130

V. A vallási kultúra kezdetei. — A tudományos valláskutatás nehézségei. — A valláskutatás történetének három nagy fázisa: a teológiai, filozófiai és etnográfiai valláskutatás. — *Hume* kritikai észrevételei. — *Herder* termékeny gondolata. — *Hegel* elméleti megállapításai. — *Feuerbach* materializmusa. — *Engels* állásfoglalása és tanításának kiegészítése. — Az etnográfiai valláskutatás alapvető eszméi. — Hogyan keletkeztek a vallási képzetek a mai vadnépeknél. — A halál és álmélet jelenségei mint vallásos gondolatok megindítói. — A lélekhit kezdetei. — A lélek testi fölfogása és tisztelete. — Életerő-lélek fogalma átvezet a jó és gonosz szellemekben való hithez. — Milyen volt a fejlődés útja a szellemekben való hittől az ősök imádásáig. — Az ausztráliai őshorda szerkezete: kor-

osztályok. — A nemi érintkezés tilalma a horda tagjai között. — A tilalom következménye, az *exogámia*. — A *totem* és a *totemizmus*. — A totemizmus nyomai az ó-kori görögöknél. — A berni medve históriája. — A *tabu*. — Miért nem szabad sertéshúst enniök a zsidóknak. — A pénteki halétel története, a hal szimbolikus jelentősége az őskereszténységben. — A totemszellemek tisztelete, az ősök kultusza. — *Freud* magyarázata a totemek eredetéről. — Az ősök szellemeinek tisztelete átvezet a természeti erők tiszteletéhez. — Milyen körülmények idézték elő az átmenetet. — A vallásos gondolatok kialakulása szorosan összefügg az emberi társadalom formájával — — — — —

170

VI. A társadalmi élet kezdetei. A család őstörténete. — Néhány bevezető észrevétel. — Az ősi horda szerkezete; még egyszer a korosztályokra tagoltság kérdése. — A befelé házasodás. — Átmenet a befelé házasodástól a kifelé házasodáshoz. — Föltevések az exogámia eredetének megmagyarázására. — Az exogámia következményei. — A totemközösség. — Az anyai névadó jog kérdése. — *Bachofen* kutatásai. — Természeti vagy történeti jog-e az anya névadó joga? — Az anyai jog keletkezése. — Történeti adatok. — A nyelvtudomány ellenkező megállapítása. — Az anyai jog szétbomlasztja a totemközösséget. — Az anyai jog hanyatlásának gazdasági okai. — Az apai jog és következményei a család formájára. — A *pater familias*, a nagycsaládok kialakulása. — A további fejlődés: osztályokra tagolódott állam keletkezése — — —

219

Összefoglalás: Mire tanít meg bennünket az ősember története? — *Marx* történeti materializmusának alapgondolata, mint az ilyen kutatások vezető eszméje — — — — —

247

Irodalom — — — — —

251

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár